

Forord.

I bladet Armeniervennen årg. 1922 til 1929 er Karen Jeppe fortælling om Misak trykt som føljeton. Her fortæller hun udførligt om Misaks barndom og ungdom, men også om det, der skete for det armenske folk i de år, der gik forud for hendes ankomst til Urfa og forud for det store folkedrab.

I fortællingen får man et billede af det armenske folk, sådan som Karen Jeppe lærte det at kende, og et billede af tilværelsen som et undertrykt og dog stolt folk i det osmanniske rige. Jeg har i min afskrift kun ændret enkelte udtryk og sætningsopbygninger, som ikke ville være brugt i dag, ligesom jeg har ændret retskrivningen til den, vi bruger nu.

Jeg synes, fortællingen er væsentlig for at forstå hele Karen Jeppe tankegang og hendes følelser for det folk, hun kaldte sit.

Mogens Højmark

MISAK
ET LIVSBILLEDE FRA ARMENIEN
AF KAREN JEPPE.

INDLEDNING.

”Hvor livstræet blomstrede.”

Det var om eftermiddagen d. 2. november 1903, jeg for første gang så Urfa, kong Abgars by, korsfarernes Edessa, nu sidst for få år siden skuepladsen for frygtelige massakrer.

Længselsfuldt havde jeg higit mod bjergpasset i den tro, at jeg derfra ville kunne se mit fremtidshjem, men selv der skjulte det sig for mine øjne. Jeg så kun egnen bag ved.

Dog, også den var mærkværdig nok. Det var den mesopotamiske slette, jeg her for første gang så ud over.

Den var så ulig de danske sletter med deres levende hegn, småskove og smilende landsbyer. Her i aften var det, som om man alle steder så jorden nøgen. Man kunne ganske anderledes følge de geologiske linjer, og ligesom bag ved dem ane de endnu ældre formationer. Men mesopotamiske slette mindede mest af alt om havet og randbjergene om kysterne – måske har det også en gang været sådan.

Det, vi her så for os, tog sig ud som en stor havbugt. Vi kunne følge randbjergene fra langt ude i sydøst; de løb som en kæde om det alt sammen, og det var i det nordvestlige hjørne, vi nu var kommet ind i landskabet. Men mod syd mødte øjet ingen bjerge. Der gik det åbenbart ud i det store hav.

Det var slette og slette, så langt man kunne se. Og der, hvor øjet ikke rakte længere, der fortsatte min tanke. Jeg syntes, jeg så de to mægtige strømme bryde sig der vej langt ude, for så til sidst at flyde sammen og endelig nå deres mål, det Indiske Ocean.

Men min tanke viste mig mere end det. Den viste mig også en anden tid, da denne slette var rig på byer og bølgende kornmarker, den tid, da kulturen frem for noget sted blomstrede her.

Helt sporløst var det ikke gået hen over landskabet. Kulturen var død, men dens gravmonumenter knejsede endnu over sletten.

De mindede mest af alt om vore kæmpegrave, kun var de langt, langt større. Og under enhver af disse runde høje, der som lige så mange uhyre muldvarpeskud dukker op ved siden af og bagved hinanden derude på sletten, lå der ikke en enkelt høvding begravet. Det var en hel by, der slumrede under hver af dem, ja, måske flere byer. Hvordan skulle de ellers være blevet så høje?

En gang i længst forsvundne tider havde her vel ligget byer, hvor mennesker byggede og boede, tog til ægte og formerede sig, fødtes og døde og fandt hvile under grønsværen. Så lød der hærgny.

Fjendtlige horder drog gennem landet. Byens mænd stod op mod dem, men fjenderne var dem for mandstærke. De blev dræbt eller slæbt bort, byen blev plyndret og jævnet med jorden. Der lå nu den forladte tomt og fortalte om det liv, der var levet her. Til sidst kom græsset og dækkede det hele til. Tilbage var kun en lille forhøjning på sletten.

Der kom mennesker til stedet. De opdagede den gamle brønd. Det var et fund. Den blev rensat og sat i stand igen. Her var godt at være, man havde vand nok. De byggede et par løvhytter på forhøjningen.

Der lå igen en by på stedet. Den var bygget oven på den gamle. Ingen tænkte på, hvad der lå nedenunder, ej heller spurgte de, hvem, der havde gravet brønden. Den var deres, de var jo født der.

Så kom dagen, da også den by lå i ruiner, og der blev bygget en ny oven på den. Højen voksede og voksede. Nu lå der på dens top nogle elendige løvhytter. Tre fattige arabere, der boede i dem, drak endnu af den gamle brønd. Den var nu deres, indtil en stærkere kom og tog den fra dem.

Jo, den slette, den havde noget at fortælle. Intet under, at mange forfatters øjne var rettede mod den, og at de brændende ønskede at få lov til at søge i dens skød efter fortidens spor.

Også mig tog den fangen, jeg glædede mig til at være den nær.

Men som jeg holdt der og betragtede den, steg der andre billeder op i mig. Det var Danmarks sletter, jeg så, og med undren spurgte jeg mig selv, hvordan det var gået til, at jeg var kommet så langt bort fra dem.

Hvad søgte jeg egentlig her ude i det fremmede? Hvem havde kaldt så højt på mig, at jeg havde måttet forlade min jævne vej for at nå ud til dem?

Åh, nu vidste jeg det. Nu hørte jeg den kaldende stemme igen, og denne gang langt nærmere ved. Det var de armenske moderløse børn, der havde draget mig så stærkt, at jeg måtte sønderrive alle bånd, for at kunne være hos dem.

Og så var jeg da kommet på vej fra ”De Danske Armeniervenner” i København til Dr. Lepsius i Berlin, og derfra var jeg en råkold oktoberaften sammen med dr. Künzler ført ud i det ukendte. Stadigvæk var det gået mod syd, ind til vi igen havde indhentet sommeren.

Ja, nu lå Norden, med dens kulde og mørke, med alle mine venner og med alle de lyse minder så uendelig langt borte fra mig. De sidste ugers mange og mærkelige indtryk havde for en tid stillet hjemegnen ganske i skygge.

Jeg følte endnu den gysen, der rislede gennem mit legeme, da jeg stod på dækket i Sortehavet og så Asiens bjerge hæve sig op af horisonten. Dette, at komme i berøring med en ny verdensdel, var mig så rent ovenud mærkværdigt. Og Asien vandt hurtigt mit hjerte. Den var tegnet i så store linjer, og

det tiltalte mig. Jeg havde altid holdt mere af Jyllands landskab end af øernes, netop fordi det var mere storslået. Her fandt jeg dette samme træk i en meget forstørret målestok. Vel kunne man undertiden føle sig lille overfor denne vældige natur, men det var jo også det, jeg allerhelst ville, så jeg følte mig glad den aften.

Også ankomsten til Konstantinopel (Istanbul) var uforglemmelig. Skibet lagde til, og en mængde mennesker styrtede om bord og forsøgte at bemægtige sig de rejsendes bagage. De var klædte i fantastiske dragter, var brune, sorthårede og mørkøjede, de råbte og skreg i munden på hinanden, og de lugtede alle af sved og hvidløg. Jeg stod ganske stille og tog imod Orienten. Den var det, der nu væltede ind over mig.

Som en broget billedbog gled Konstantinopel forbi. Det var alt sammen rigtigt, alt det, jeg havde hørt og læst om den; men der var mere endnu, noget, ingen havde formået at gengive. Livet selv overgik alle beskrivelser.

Rejsen fra Konstantinopel var næsten det vidunderligste af alt.

Det var lige ved solnedgang, vi lettede anker og sejlede ud i Marmarahavet. Som et let blåligt slør havde aftenen sænket sig over Jorden. Himlen flammede mod vest i guld og purpur, og op imod ildhavet, tegnede Stambuls silhuet sig med sine kupler og minareter. Men længere mod syd blev det gule rødt og det røde grønt for at tabe sig i violet længere mod øst.

”En solnedgang i Orienten”. Jo, jeg havde jo nok hørt den nævne som en af verdens ædelstene; men da jeg stod der og så og så helt forvirret af al denne ødsle pragt, da var jeg aldeles vis på, at dette var for smukt til at være virkeligt, det måtte være en drøm. Og min opvågningen var sikkert nær. Sæbeboblen havde smykket sig med sine fineste farver, nu måtte den bryde.

Den brast ikke, det ene billede afløste tværtimod det andet.

Hvad siger ikke det ene ord, Middelhavet?

Vi sejlede ned langs Lilleasiens kyst, gennem det græske øhav. Vejret var stadig lige klart og smukt. En let brise krusede havets overflade, og skibet gled gennem vand, der blev stadig dybere blå. Delfiner boltrede sig i det, og flyvefiskene fløj i sæt hen over det. Land så vi jo næsten altid enten til den ene eller den anden side.

Og livligt selskab var her om bord. Dr. Rinck sejlede til Rhodos sammen med sin unge frue. Hun og jeg havde megen glæde af hinanden. Vi manglede ikke stof til underholdning, så lang dagen var, og om aften samledes vi med grækerne og italienerne på agterdækket. Ganske vist kunne vi ikke tale med dem, men vi spillede og sang, og dansen gik i sydets klare måneskin.

Efter en uforlignelig sørejse gik vi i land i Asien. Det var byen Mersina i Alexandrettebugten, vi havde valgt til udgangspunkt for landrejsen.

Egentlig ville vi have landet i Alexandrette (nu Iskenderun); men det var umuligt, da der var kolera der. Rejsen fra Mersina var langt besværligere; men den var rigtignok også meget smukkere.

Efter den korte jernbanefart til Adana kørte vi med vogn et par dage ad en ganske ordentlig landevej. Så hørte også den op, og det gik til hest op over Amanusbjergene ad ridestier, man til tider knap kunne skelne.

Kulturen i enhver form lå nu bag ved os. Man kunne lige så gerne tro, vi befandt os i oldtiden eller middelalderen. Om aftenen ankom vi til en eller anden ”Chan”. Det er de tyrkiske hoteller, der benævnes således. Men hvilket hotel! Der er staldrum til dyrene, kan man selv få et rum at

overnatte i og måske et lys, er man heldig. Sengetøj og mad må man selv medbringe. Og så det ”værelse” man får, vi ville finde det ubrugeligt som staldrum.

Da vi gjorde holdt ved en brønd, kom en kurdisk kvinde hen til os. ”Hvor har du fået hende fra?” spurgte hun hr. Künzler og så hen på mig.

”Jeg har hentet hende i et land langt borte.”

Kvinden betragtede mig prøvende, som den ene kvinde takserer den anden. ”Hun må ikke have været billig!” kom det så som resultat af undersøgelsen. Hvad vidste hun om, at der var kvinder, der ikke blev købt og solgt som andre husdyr?

Vi kom langsomt frem, for foran os var der kolera, så der var evig og altid karantæneværelse, og vi måtte skifte heste hver dag, for hvis karavaneførerne fjernede sig mere end et bestemt stykke fra deres landsby, blev de betragtet som smittefarlige og kunne ikke komme ind igen.

Også den beredne soldat, vi blev eskorteret af, var en kilde til mange forsinkelser. Men han ansås for at være et nødvendigt onde, for der var røvere i de egne. Det er der alle vegne i Tyrkiet.

Det var sådanne mærkværdigt fantastiske begreber, kolera og røvere. De bidrog jo også til at gøre rejsen eventyrlig og spændende.

Så nåede vi Eufrat. Ovre på den anden side af den skulle Paradiset have ligget. Det så det nu just ikke ud til. Snarere kunne man da forestille sig, at det var den ørken, Adam og Eva blev jaget ud i. Imidlertid var jeg ved godt mod. Jeg tænkte nok, jeg skulle finde Paradisets port, og til tegn på min overbevisning skrev jeg på væggen af den første chan, hvor vi overnattede: ”Hvor livstræt blomstrede, der blomstrer det endnu.”

Det var min indgang i Mesopotamien. Sådan var det gået til, at jeg nu holdt her og spejdede ud over den store slette.

Vi begyndte nedstigningen fra pashøjden ad en vej, der løb langs med en dyb kløft og i zigzag førte os ned ad fjeldsiden. Vejen var godt anlagt. En foretagsom guvernør havde nået at få den bygger fra Urfa til lidt over på den anden side af pashøjden. Nu var han for længst borte, og hans efterfølgere benyttede deres embedstid til at berige sig og for resten sidde på cafeer. De holdt ikke engang vejen ved lige, store stenblokke var faldet ud langs med kanterne og var rullet ned i kløften. Endnu nogle år på den måde, og man kunne vende tilbage til den gamle ridesti. Så ville den være bedre end vejen.

”Når vi nu drejer ved det næste hjørne, kan De se Urfa,” sagde en af mine ledsagere til mig.

Endelig kom da hjørnet, men jeg kunne ikke se nogen by. Der lå en klippe mod syd med ruiner af en gammel borg og med to dejlige søjler, der knejsede over de til dels sammenstyrtede mure. I hjørnet lige under borgen var der en kløft, hvor jeg kunne se nogle træer. Så var der et stykke af en gammel bymur og længst mod nord en tyrkisk begravelsesplads. Den lignede en hel samling tændstikker, som et barn i leg havde stukket i en sandkasse. Det var alle de smalle, opretstående gravstene, som herovre fra bjergene tog sig sådan ud.

Det hele lå i en grøn ramme af vingårde og haver, bagved viste bjergene og sletten sig med en gulgrå tone, der hen mod aften blev blålig.

Intet under, at jeg skuffet spurgte, hvor byen var.

Så fik jeg da forklaret, at den lå på den østlige side af det bjerg med vindmotoren. Jeg måtte væbne mig med tålmodighed lidt endnu.

Det kunne jeg også sagtens. Foreløbig havde jeg nok at gøre med at se på menneskene; man skulle synes, den halve by var kommet ud for at modtage os.

Hr. Künzler havde allerede i 5 år virket i Urfa og var meget populær. Så mange af hans venner, der på nogen måde kunne, var kommet ud for at møde ham. Jeg var jo ny på stedet, og var jeg interesseret i at se Urfa, så var Urfa ikke mindre ivrig for at tage mig i øjesyn. Det var altså til gensidig fornøjelse.

Langt, langt ovre på den anden side af pashøjden var den første, en ung syrer, kommet os i møde. Han red på en smuk hest, der var behængt med røde, grønne og blå uldkvaster og borter, et helt skaberak af pynt. Desuden havde hesten et halsbånd af lyseblå perler, der skulle beskytte den mod ”onde øjne”.

Manden selv var også pæn i en kort kappe broderet med sølvtråd og gul silke, der tilsammen virkede som guld. På hovedet havde han et sort silketørklæde med sølvfrynser; det blev holdt fast af en temmelig tung ring, flettet af sort uld.

Hr. Künzler blev glad, da han så ham. Han havde været helt bange for, at telegrammet, der skulle melde vor ankomst, ikke skulle være nået Urfa, og at der ingen skulle komme ud at tage imod os.

Hele hospitalspersonalet kom med den tykke apoteker i spidsen, husfædrene fra børnehjemmet, folk fra den armenske mission og en hel mængde andre fra byen. Der var hestetrampen og vrinsken og passiaren på vejen og – en støvsky.

Så satte vi os ned for at spise, det hører sig til ved sådanne lejligheder.

Hist og her var der bygget broer over små vinterbække, for vejen skulle være ført videre, og broerne stod nu alene på forpost og ventede på, at den skulle komme og binde dem sammen. Nu i den tørre tid afgav de passende skjulesteder for vagabonder og landevejsrøvere; men fredelige rejsende kunne jo da også hvile sig i skyggen under deres hvælving, og det gjorde vi.

Der blev bredt tæpper ud på jorden, og sikken en opdækning, der så kom. Alle havde bragt mad med, og hver af kurvene havde uvægerlig en stegt høne i toppen og en vandmelon i bunden. Men foruden det, hvilken variation af kødretter, kager og søde sager. Man vidste slet ikke, hvor man skulle tage fat.

Mens vi sad der, kom hr. Eckart, min foresatte ved børnehjemmet. Da jeg fik at vide, at det var ham, der kom ridende, lagde jeg straks det hønseben, jeg sad og gnavede, tørrede fingrene omhyggeligt og rejste mig for at gå min ”Herre” i møde. Snart sad vi begge i livlig underholdning, velplacerede ved det bugnende bord.

Nå, så skulle vi se at komme videre. Hr. Eckart havde bragt en smuk hest til mig, som jeg skulle holde mit ”indtog” på; men, o, ve, den havde damesaddel. Jeg havde slet ikke lært at ride, før jeg rejste ud, og på rejsen havde jeg haft lastsadler. Ikke tale om, at jeg ville sidde i den tingest. Overhovedet så hestene mig så fordægtige ud, de var animerede af selskabeligheden. Jeg ville have det hvide æsel, som jeg havde redet på de sidste dage.

Alle tilstedeværende protesterede, det passede sig ikke at ride på et æsel ved en sådan lejlighed. ”Nå,” sagde jeg, ”der er bedre folk end mig, der har holdt deres indtog i en by på den måde.” Og dette argument bøjede de sig for.

Toget voksede som en snebold. Den ene lille trop efter den anden kom ridende ud ad vejen, hilste på os og sluttede sig så til toget. Der var ikke mere tale om præsentation. For mit vedkommende

havde det også været ganske overflødigt; for i mine øjne lignede alle disse mennesker hinanden. Jeg så kun den orientalske type, i den forsvandt forskellen mellem racer og individer.

Pludselig gjorde hele toget holdt og alle steg af dyrene. Denne gang måtte det være en standsperson, der havde vist sig.

”Miss Shattuck, miss Shattuck, miss Shattuck”, lød det fra mund til mund, og jeg blev da helt rød af forventning. Jeg kendte hende godt af navn, og vidste, hun var en af de stærke, der havde stået som en klippe i nødens tid uden frygt og uden tanke på sig selv, en, der havde ydet så meget, at det var som et eventyr at tænke på. Det var en stor oplevelse for mig, at jeg skulle se hende og tale med hende.

Der kom hun ridende hen mod os på sit muldyr, høj, mager og gråhåret. Hun måtte have været smuk i sin ungdom, hendes fine, intelligente ansigt bar endnu spor af det.

Nu steg også hun af. Hr. Eckart førte mig hen til hende, hun omfavnede og kyssede mig og ønskede mig velkommen til Urfa. Der var noget så moderligt og kærligt over hele hendes være over for mig, at jeg straks følte mig hjemme hos hende. Lidt efter red jeg glad ved hendes side ned ad vejen, nu var det hende, der forklarede mig alt det nye, der mødte mig.

Jo mere vi nærmede os byen, jo flere folk var der på vejen. Miss Shattucks børnehjem stod opstillet i række og geled og sang en sang for os. Der kom klasser fra skolen anført af deres lærere og lærerinder. Og så var der masser af kvinder. Som store, hvide fugle sad de på skrænterne på begge sider af vejen, tørklæderne skjulte ganske hele personen. De havde ikke vovet sig ret langt fra byen; men ”indtoget” ville de dog se. For dem var det et helt skuespil, og de trængte så sandelig til at komme ud af de snævre gader, trække lidt frisk luft og se noget nyt.

Imidlertid var vi redet igennem den dal, der skiller Urfa fra de vestlige bjerge, og havde nået den tyrkiske begravelsesplads. Her var der gjort et stort arbejde, idet den høje bakke var gennemgravet. Vi red imellem anseelige vægge, der flere steder var afstivet med murværk.

Lige foran indgangen til denne hulvej, standsede vi igen, denne gang ved en stor børneflokk, som stod opstillet for at hilse på os. Det var det tyske børnehjem, der her kom os i møde, de børn, jeg skulle være moder for.

Hvor var der dog mange. Hen ved 300 børn, både drenge og piger, stod der i rækker og ventede på mig. Jeg tog dem i øjesyn så grundigt som tiden tillod. Helhedsindtrykket var gunstigt.

Men hvad var ét indtryk den dag, en hel verden skyllede jo ind over mig.

Da vi kom ud af hulvejen på den anden side af den store bakke, befandt vi os lige under Urfas mure, og snart havde vi nået byens nordlige indgang, Samsatporten.

Lige uden for den lå der en lille høj, der så ud som den var kunstig, den faldt ikke rigtig i tråd med landskabets øvrige linjer. Der løb mig koldt ned ad ryggen, da en hviskede til mig, at under den lå massakrernes ofre begravet.

Så red vi ind under porthvælvingen.

Efterhånden tyndede følget ud. Nogle var forsvundet uden for Samsatporten, andre bøjede af ad forskellige sidegader.

Jeg kiggede nysgerrigt ind i dem alle. De bestod mest kun af en stor bred rendesten, den gik ridedyrene i. Så var der akkurat så megen plads på de smalle fortove mellem rendestenen og husenes mure, at en person kunne gå forbi.

Selve hovedgaden, der var en af byens vigtigste færdselsårer, var ikke bredere, end at en belæsset kamel akkurat spærrede den helt. Den var brolagt i samme stil som sidegaderne i vore provinsbyer; men den var langt fra så ren. Rundt omkring lå dynger af affald, der var kastet ud af husene, tit kronede af en død kat eller høne, der udbredte en ubehagelig stank.

Længst nede ved Samsatporten havde der været enkelte boder, mest for hovsmede, desuden en cafe, et bageri og et tyrkisk bad. Så kom vi forbi en stor, meget forfalden kaserne, hvor to tyrkiske soldater i meget miserable uniformer sad og halvsov på hver sin sten foran porten. Vi kom til en moske med et stort træ foran indgangen, og så var vi inde mellem lutter beboelseslejligheder. De var utroligt kedelige, man så ude fra gaden ikke andet end gulgrå mure med porte hist og her, ikke et vindue, ikke en balkon.

For øvrigt var husene på den venstre, altså østlige, side af gaden langt bedre byggede end på den højre side. De ejedes nemlig af tyrkerne, mens der på højre side boede fattige, armenske familier. Vejen, vi red ad, dannede grænsen mellem de to kvarterer.

Så nåede vi Mastane, dr. Lepsius fabrik for orientalske tæpper. Derinde havde hr. Eckart sin bolig, og jeg skulle foreløbig være hos ham. Indgangen vendte imidlertid ikke ud mod den store gade, men ind mod armenierkvarteret, så jeg fik min lyst styret og fik lov til at ride i rendestenen, inden jeg nåede vejs ende.

Inde i gården blev jeg hjertelig modtaget af fru Eckart. Snart sad jeg i et hyggeligt europæisk hjem ved et udmærket kaffebord, og havde det ikke været for alle de mærkelige lyde ude fra, kunne jeg gerne have glemt, at jeg var i orienten.

De følgende dage belærte mig om, at selv om jeg på en måde havde nået mine ønskers mål, så var der dog endnu en hel del, der hindrede mig i rigtig at komme i kontakt med det fremmede folk. Der var så mange nye sæder og skikke, så mange nye tankesæt, som jeg måtte vænne mig til, og så var der det fremmede sprog, der skulle læres, det krævede tid og tålmodighed. Derfor faldt mit arbejde i den første tid naturligt inden for missionens snævre rammer.

Den tyske Orientmission, den, jeg nu var kommet ind i, var endnu meget ung af år. Den var grundlagt efter massakrerne, og "mission" var måske et noget misvisende navn, da den egentlig var en hjælpeaktion.

Dr. Lepsius, der var dette foretagendes stifter og leder, var en meget frisindet og genial mand; der var store linjer og vidtspændende ideer i hans gerning.

Derfor havde også De danske Armeniervenner følt sig draget til ham, og da de ikke følte sig stærke nok til at optage et selvstændigt arbejde, havde de anbragt de børn, de underholdt, i hans børnehjem. Hr. Eckart havde været ganske ung, knap 25 år, da han i foråret 1896 som dr. Lepsius udsending kom til Urfa for at grundlægge et børnehjem for alle de mange børn, der ved massakrerne var blevet forældreløse.

Han havde været lærer i den by, hvor dr. Lepsius var præst, og de to havde sluttet sig sammen i venskab. De havde da også begge forladt deres stilling i statens tjeneste for at kaste sig ud i dette arbejde.

Imidlertid var nøden i Urfa langt fra afhjulpel ved et børnehjem, det indså dr. Lepsius godt. Han plejede råd med miss Shattuck, der var forstander for den amerikanske mission her i byen, og resultatet var, at der planlagdes en lægemission og en fabrik for orientalske tæpper.

På den tid, da jeg kom til Urfa, havde det føjet sig sådan, at hr. Eckart var blevet alene om arbejdet både i børnehjemmet og fabrikken, og han var frygtelig overanstrengt, og der var i høj grad brug for mig.

Helst ville jeg straks være flyttet ind i børnehjemmet; men det rådede han mig i begyndelsen stærkt fra. Han var bange for, at jeg skulle komme til at føle mig ene blandt det fremmede folk og således trættes før tiden.

Først i foråret 1905 flyttede jeg derud, og nu lærte jeg rigtigt armenierne at kende, først børnene og så de voksne, og jeg kom til at elske dem.

Og ud af dette børnehjems vrimmel vil jeg drage en skikkelse frem, et af de fortøjede børn derovre, for igennem hans livsskæbne at give et rids af livet og forholdene, sådan som jeg lærte dem at kende, indtil den dag, da det store uvejr brød løs, der lagde landet øde.

Alt var omsluttet af en høj mur, der kun havde en indgang, en port, der egentlig var en hel bygning for sig. Og denne rummelige port var det sædvanlige opholdssted for de armeniere, der appellerede til det offentliges barmhjertighed. Det var ikke ret mange af disse tiggere, der var fra selve Urfa, det var mest kun krøblinger, blinde og gamle, der intet rigtigt tilhold havde mere. Og de sad der aldrig forgæves. Urfas borgere var for en stor del velhavende, og de lod ikke deres egne fattige lide nød. Værre var det for den store skare tiggere, der var kommet dertil fra andre byer.

Der var fattige iblandt dem, der ikke havde kunnet opholde livet i deres egen by, og så så havde søgt til Urfa; for alle vegne taltes der om urfaborgernes velstand og rundhåndethed.

Der var vejfarende, der var blevet overfaldet af røvere på vejen, og som takkede Gud, at de havde beholdt livet. Men de fleste var flygtninge fra det egentlige Armenien, fra egnene omkring Musch.

Deres landsbyer var blevet angrebet af kurdere, der havde dræbt og røvet, hvad de kunne og så til sidst brændt landsbyen af. De, der var kommet fra det med livet, vandrede om på må og få for at finde et tilhold. Mange dage havde de gået på deres mødige fødder. Halvt forhungrede, kun forsynede med de nødvendige varer havde de endelig nået Urfa og havde taget plads foran kirken. De håbede nu at finde arbejde, brød, klæder, husly, tit også lægedom for deres sår og for mange andre lidelser, som vandrelivet havde bragt over dem.

Folkene i Urfa så, at de var i nød, og tog sig af dem på mange måder; men når de berettede om de ulykker, der var kommet over deres hoveder, troede de dem ikke rigtigt.

Sådan noget havde de aldrig oplevet, og de syntes, det var en umulighed, at fredelige mennesker blev overfaldet, udplyndret og drevet fra hus og hjem.

De mente, at de nok overdrev eller ved egen skyld var kommet i klammeri med kurderne.

”Naturligvis,” sagde de til hinanden, ”må man være forsigtige og ikke udæske muhammedanerne; for vi er jo et undertrykt folk. Der er mere end nok vi må finde os i. Dukke os må vi altid.”

Og de begyndte at huske på alle de tilfælde, da de var blevet forfordelt og ikke havde kunnet få deres ret imod en muhammedansk modstander. Og de kom til at tænke på, hvordan de altid måtte gå klædt i mørke tarvelige klæder for ikke at vække forargelse.

”Men hvad,” endte de med at sige, ”vi lever jo godt nok endda. En god fortjeneste har vi, og det er da sjældent, at nogen forgriber sig på vore kvinder eller på vor ejendom. De har nok været uforsigtige og givet kurderne anledning til fjendskab. Men derfor er de ligefuldt vore landsmænd. Vi må hjælpe dem.”

Og de samlede sammen i kirkerne. Hvem, der havde et overflødigt værelse i sin gård, tog nogle af flygtningene med sig hjem og lod dem bo der. Så faldt det jo også af sig selv, at de fik noget med, når familien spiste, og et og andet klædningsstykke fandt også vej over til dem.

Andre hjalp dem ved at give dem arbejde. Og så indrettede de sig i Urfa og boede der. Dog længtes de altid efter deres fjerne hjem. På en eller anden måde ”hørte” de, at der nu var fred igen, og så drog hjemkærligheden. De forlod Urfa for at bygge op igen på tomterne.

Men der kom stadig nye. Urfafolkene kunne ikke se enden på dem, og de begyndte at blive trætte af at give.

Så var der da en dag kommet et nyt hold, og med dem fulgte en lille dreng, Misael.

Han var omtrent 4 år og havde hverken far eller mor. Hans onkel og tante havde taget ham med.

Hvorfor og hvorfra? – Det var der ingen, der bekymrede sig om.

På vejen til Urfa havde han redet på en ko. Han sad i den ene side i en stor sadeltaske, der på den anden side rummede deres få ejendele. Og nu sad han der i porten og tiggede.

I begyndelsen gik det ham nogenlunde. De penge, han fik, havde han ganske vist ingen nytte af.

Dem tog tanten fra ham, og det var knapt hun gav ham noget at spise. Prygl fik han derimod så meget rigeligere, så han tit var både brun og blå. Men på den anden side var han jo borte det meste af dagen, og der var tit nogen, der i stedet for penge gav ham et stykke brød, så var det ikke så galt med sulten.

Især var der en mand sådan lidt oppe i trediverne, der hver morgen og hver aften gik til messe, og som gerne havde lidt til ham i lommen. Han undlod heller aldrig at snakke med ham, så Misael havde hver dag i det mindste noget at glæde sig til. Og det gjorde han. Den mand varmede hans lille barnehjerte, der ellers kunne have det koldt og uhyggeligt nok med den onde tante og uden nogen, der ellers stod ham nær.

Ja, det var godt nok, så længe det var sommer. Ikke for det, sommeren havde også sine plager.

Misael blev ikke holdt ordentlig ren. Utøjet krøb op ad hans lille kjole af blå bomuldstøj, det eneste, han havde på. Støvet og snavset, der hvirvlede omkring overalt, satte sig i øjnene, så de blev betændte og til tider gjorde meget ondt. Ja, og så hovedet; der var ikke blot utøj i håret, der kom også skurv, og det kløede og var meget ubehageligt.

Men man kan vænne sig til mange ting. Og Misael havde vænnet sig til at tage disse ubehageligheder med tålmodighed og til at le og lege alligevel.

Så kom vinteren, og det var meget for koldt i den tynde kjole uden noget rigtigt at tage over sig om natten. Misael frøs forfærdeligt, så han sad der helt stiv og knapt kunne få hånden rakt frem. Det var også blevet rent galt med maven. Han blev mere og mere mager, og den dag var ikke fjern, da han ikke kunne stå op mere, og måtte puttes ned mellem alle de andre, der lå under gravstenene.

Men endnu lå han dog oven på jorden, og Hovagim, sådan hed manden, kom hver dag hen til ham.

Han så jo nok, at det ikke kunne hjælpe stort med den mad, han bragte ham. Misael kunne snart ikke spise mere. Han lå kun og klynkede.

Det havde aldrig været rart at komme i nærheden af ham på grund af utøjet, men nu var der kommet et onde til, og det var stanken. Han kunne ikke mere gå afsides, men blev liggende her på den kolde sten med den tynde kjole helt gennemtrængt af væde og snavs.

Sådan havde Hovagim forladt ham om morgenen, og han kunne ikke få sine tanker fra ham, mens han gik og masede med stenene.

Hovagim var nemlig, ligesom sine brødre, murer, og han havde sammen med dem overtaget en bygning ikke langt fra kirken.

Han var gerne noget fåmælt, men i dag var han så stille, at det undrede brødrene. De syntes, at han var ligesom åndsfraværende. Og det var han virkelig. Tankerne kom og gik, mens han helt mekanisk lagde stenene til rette på muren.

Altid så han for sig det lille dødsyge barn, og når forestillingen blev rigtig levende for ham, flød tårerne ham op i øjnene, og han måtte vende sig bort, for at de andre ikke skulle mærke noget. Så var der også et ord af evangeliet, han havde hørt oplæst i kirken, der blev ved at lyde i hans ører: ”Den, som modtager et lille barn i mit navn, han modtager mig.” Jo, det måtte være rigtigt. Hans tilbøjelighed og hans kristelige samvittighed stemte godt over ens.

Men var der ikke praktiske vanskeligheder? Hvad ville familien sige til det?

Hovagim havde jo selv ingen kone, men måtte overgive barnet til sin broders kone, og hun, den stakkel, ville hun kunne slutte sig til det fremmede barn og holde af det.

Ja, hvis det havde været et smukt sundt barn, så havde hun vel hilst det med glæde. Det havde jo tit nok været på tale derhjemme, at de skulle tage et barn til sig, andet råd var der vel ikke for den onde skæbne, der hvilede over hans brors ægteskab.

Det var jo nu allerede nogle år siden Hovagim havde givet sin yngre bror, Hagob, en hustru.

Den ældste bror havde allerede giftet sig i faderens levetid og var med sin hustru flyttet ind i et særskilt værelse i den fælles gård. Han førte sin egen husholdning, men vedblev stadig at arbejde i kompagniskab med brødrene, der efterhånden voksede til og stilfærdigt og selvfølgeligt gled ind i arbejdet alle fire.

Så var det jo Hovagims tur til at gifte sig; men han, der i enhver henseende var den betydeligste af brødrene, syntes ikke, det kunne gå.

Faderen, der allerede længe havde været affældig, føde, og Hovagim havde nu 3 yngre brødre og 2 søstre at tage sig af.

”Det kan jeg ikke, når jeg også selv har familie,” mente han, og uden mange ord betydede han Hagob, at det var på tiden, han blev forlovet.

Det havde Hagob nu syntes længe, men tale om det kunne han dog ikke, når Hovagim ikke selv var forlovet og ikke nævnede noget om det. Han kunne de heller ikke sådan uden videre tage mod det offer, broderen bragte ham, så han afslog det og mente, det jo slet ingen hast havde. Søstrene skulle giftes, og der var foreløbig udgifter nok for familien.

Dog, Hovagim vidste nok, hvad de udflugter betød. Han lagde råd op sammen med sin mor og et par ældre kvinder, og enden på samtalen blev, at de bestemte sig for Chanum af slægten Tatarenk. Det var en af byens bedste og rigeste familier, men familien Biredjiklian var heller ikke at foragte, så det gik nok i orden. Og det gjorde det.

Kvinderne indledte forhandlinger og så på Chanum, som de for resten kendte godt fra bade og bryllupper, og som den gang var et rent barn. Da der var opnået enighed, kom præsten med et par mænd af familien og friede formelt til Chanum. Hun modtog et smykke af Hagobs mor. Det var tegnet på, at hun nu var trolovet. Hagob selv undgik fra nu af omhyggeligt at gå gennem den gade, som Chanum boede i, for at han ikke skulle få hende at se, hvad der ville være meget anstødeligt. 2 – 3 gange om året til de store fester sørgede Hovagim for, at Hagob fik nogle penge på hånden, som han kunne købe smykker for til Chanum. Ellers for resten modtog Hovagim som familiens

overhoved alt de, de fortjente, og anvendte det til fælles bedste, men disse smykker, som Hagob købte til Chanum, og som efter den tids pengeforhold repræsenterede en anseelig sum, var hans privatejendom.

Det var endda ikke så let at få det til at gå, for søstre blev gift i de år, og de skulle have et ordentligt udstyr. Dog, Hovagim var en god husholder, han fik det til at slå til i alle ender og kanter. Da søstre var vel fra hånden, sagde han til moderen, at så kunne de vel hente Chanum til efteråret. Hun var jo også 14 år gammel, så der var jo ikke noget i vejen fra den kant.

Det blev et stort bryllup. Hovagim sparede ikke på noget. Det gjaldt jo familiens ære. Han gik omkring som familiefader og fulgte siden Hagob til brudekammeret.

Det var familiens stadsstue, der nu om natten tjente det unge par til soveværelse. Om dagen blev det atlask betrukne sengetøj taget bort. Det lå pænt sammenfoldet i vægskabet og blev vist frem for besøgende, så stadsstuen mistede jo ikke noget for det. Tværtimod. Nu var der først rigtigt kommet glans over den.

Og Chanum var så fin og nydelig i den guldbestukne dragt med den lange tunge guldkæde om halsen. Hun var så smuk af ansigtet; men det så brødrene ikke noget til, ej heller hørte de hendes stemme. Tilsløret og stum gik hun iblandt dem, som skik var. Det ville have været uhørt, om hun havde talt med nogen af dem, undtagen med Hagob naturligvis, når de var alene. Svigermoderen svarede hun ved tegn, når hun sagde noget til hende.

Sådan gik et år, indtil hun fødte sit første barn.

Det var en dreng, og glæden var stor i familien.

Hovagim tog barnet i favn som om det havde været hans eget. Det kunne han godt gøre for alle menneskers øjne, han var jo familiefaderen. Hagob derimod måtte kærtegne sit barn hemmeligt og turde ikke vise andre sin glæde. Det hørte sig ikke til. Heller ikke Chanum måtte lade nogen mærke, at barnet var hendes. Det tilhørte dem alle, men mest svigermoderen. Hun havde ansvaret for det og var den, der tog sig af det. Chanum var egentlig kun sit barns amme. Dog, sådan var det sæd og skik, og ingen tænkte på, at det kunne være anderledes, og at der derved blev gjort moderen uret. De var alle glade, men glæden varede ikke længe. Da barnet var et halvt år gammelt, døde det. Imidlertid tog de ikke den ting så tragisk, som man måske kunne vente. Det er livets gang i Orienten,

at mindst halvdelen af de små børn dør i den spæde alder; det regner man med. Husets nærmeste venner kom for at trøste, og de sagde alle: "Måtte forældrene blive i live!"

Det blev de, og et års tid efter havde de igen et barn. Det var ganske visk *kun* en pige, men hvad, "det er også Guds gave," sagde Hovagim, og så var de lige så glade for hende. Dog, også hun døde i den spæde alder.

Denne gang var sagen alvorligere. Bedstemoderen græd, og husets venner blev siddende længere hos hende, end første gang. De følte, at de nu måtte græde med, og det gjorde de. De behøvede blot tænke på, hvordan det havde været, da de begravede deres egne små børn, så kom tårerne af sig selv.

Men Chanum blev tungsindig, og Hagob gjorde hende det ikke lettere, for han syntes ligesom, det var hendes skyld.

Det mærkede Hovagim, og en dag, da familien var samlet, stillede han begivenheden på sin rette plads: "Herren gav, Herren tog, Herrens navn være lovet."

Hovagim var en flittig kirkegænger, og deroppe i kirken blev der hver søndag læst et stykke af Bibelen uden udlægning eller andre overflødige ord. Det blev bare læst op. Men Hovagim gemte ordene i sit hjerte og tænkte over dem ugen igennem, så derfor vidste han altid, hvad der skulle siges og gøres, og nu, da han havde talt, var det sådan for alle de andre, og man snakkede ikke mere om den ting.

Men da Chanum havde sit tredje barn på skødet, da frygtede hun fra den første dag, at det skulle dø, og det samme gjorde alle de andre. De var så forsigtige med det barn og tilkaldte en klog kone, så snart de så det mindste tegn på et ildebefindende, ja, undertiden flere kloge koner, og på den måde varede det jo

Nu var gode råd dyre. Der måtte være noget i vejen med den familie, egentlig var det ikke utænkeligt, at der var ”onde øjne” eller anden trolddom med i spillet.

Enhver gav gode råd. Man kunne jo f.eks. lade en sigøjner hente, der kunne efterspore trolddommen, eller tage Chanum med til en hellig kilde eller gøre et løfte til en helgen. Alle rådene blev illustrerede med fortællinger om andre, der havde været i lignende ulykke og var blevet hjulpet ved sådanne midler.

Hovagim syntes dog ikke, det kunne være til nogen rigtig nytte, så det blev ikke til noget. Derimod var der et andet forslag, der blev fremsat fra flere sider som noget af det virksomste, man kunne gøre, det modsatte han sig ikke, for det syntes han, der kunne være mening i. Det var, at man kunne tage et forældreløst barn til sig. Det var forsøgt af mange med udmærket resultat, når de enten ingen børn selv havde, eller de, de havde døde fra dem, og da selve deres huspræst en dag anbefalede det, var Hovagim stærkt stemt for det. Det var de andre også; men naturligvis ville de helst have et sundt barn, som de vidste hvor kom fra.

Misael ville de vist ikke blive begejstrede for; men Hovagim syntes, at denne lille dreng var nu netop *hans* næste. Jo mere han tænkte over det, jo fastere satte den overbevisning sig i hans sind, at det var Gud selv, der havde vist ham Misael og havde knyttet den forjættelse dertil, at hvis Hovagim tog ham til sig, så skulle Gud nok hæve den forbandelse, der hvilede over slægten, og give dem egne børn.

Da Hovagim var nået til dette punkt i sin tankegang, var det allerede over middag, og nu kom angsten op i ham for, at barnet skulle være død, mens han betænkte sig, og familien ulykke således skulle være blevet uhelbredelig. Altså lagde han pludselig murskeen fra sig og sagde til de andre, at han havde noget at besørge, og at de blot skulle blive ved med arbejdet.

Han gik lige op til kirken med det faste fortsæt at hente Misael. Drengen sad eller lå imidlertid ikke på sin sædvanlige plads i porten, og Hovagims hjerte stod ligesom stille et øjeblik. Måske var han død. Han spurgte de andre tiggere om ham. ”Ja, det kunne såmænd gerne være, at det var forbi med ham, han havde vist ikke langt igen.” Men Hovagim opgav ikke så let sit forehavende. Han måtte finde ham, det var ham nu, som om det var ham en livssag.

Efter lang søgen fik han endelig øje på Misael, der lå sammenkrøbet i en lun krog og lod sig varme af vintersolen. Den er i Mesopotamien altid en betydelig varmekilde. Når den er lavest, står den lige så højt som hos os i oktober.

”Han er død,” tænkte Hovagim med skræk, for Misael lå ganske stille med lukkede øjne, men hvor blev han glad, da barnet pludselig åbnede øjnene og så på ham. Trods utøjet og stanken tog han den lille udtærede skikkelse på skødet, Det var ham, som om det var en stor skat, han havde fundet.

Barnet følte rent instinktivt den inderlige varme, der udgik fra ham, en lille hård, snavset arm listede sig omkring hans hals, og det skurvede barnehoved gemte sig ved hans bryst.

Da slog Hovagim uden videre kappen om ham og bar ham hjem.

Hjemme i stuen sad moderen ved vinduet og syede. De havde ganske vist ingen glasvinduer, så når det blev rigtig koldt, lukkede de træskodderne for og fik kun lidt lys gennem et lille bitte vindue oppe under loftet; men i dag skinnede solen så dejligt og fyldte hele stuen med sin velgørende varme.

Moderen så Hovagim komme og undrede sig lidt over, hvad det kunne være, han bragte. Hun spurgte imidlertid ikke, han kom ind og satte sig, uden at hun endnu kunne se, hvad det var, han kom med.

”Ja, mor”, begyndte han lidt efter langsomt og betænksomt, ”jeg har så bragt os et barn, for at den ulykke kan blive taget fra vort hus.”

”Det har du da vist ret i, min søn, der er vel ikke andet for os at gøre. Når vi blot ikke må få for store besværligheder med det.”

”Det får vi, mor. Men ellers er der heller ingen lykke ved det.” Dermed slog Hovagim kappen til side og viste hende Misael.

”Gud forbarme sig!” udbrød moderen forfærdet, ”kunne du ikke finde et skrækkeligere barn? Dette her kan man jo ikke røre ved med en ildtang, og se nu blot, hvordan lusene kryber op ad dig selv. Bær det dog hellere tilbage og kom så og skift tøj.”

”Nej,” sagde Hovagim, ”dette her skal vi have. Med ondt skal ondt fordrives, og der kommer ikke nogen velsignelse ud af at tage et af de pæne børn, som enhver gerne vil have. Chanum! Gå ud og sæt vand over, så skal jeg nok selv gøre barnet rent.”

Chanum, der nu havde været så længe i huset, at hun ikke mere tilslørede sig for familiens medlemmer og også en gang imellem i al beskedenhed gav sit besyv med, når de talte til hinanden, havde hele tiden stået ganske stille og betragtet barnet. Hun syntes, at Hovagim havde ret, men det passede sig jo ikke for hende at være af en anden mening end svigermoderen. Altså tav hun viselig stille, og tårene, der løb hende ned ad kinderne, sagde ikke noget om, hvad hun havde tænkt. Snart blussede en lystig ild i køkkenet, og lidt efter kom hun med det varme vand i en stor, flad kobberbalje og med gløderne i et fyrfad.

Nu ville hun jo tage barnet fra Hovagim for at gøre det i stand, men det lod han ikke ske. Trods kvindernes ihærdige protester satte han sig selv hen og vaskede drengen, så moderen forstod, at hun havde krænket ham, og at hun nu måtte se at gøre det godt igen. Hun fik da også travlt med at få fat i et badehåndklæde og noget at svøbe barnet ind i, og hun sendte Chanum ud for at hente en stor skål suppe til det, som de så satte til varme på fyrfadet.

Dernæst trak Chanum, der ville skynde sig at vise sig imødekommende, sine sengeklæder frem, for skulle det være hendes barn, måtte det vel sove hos hende. Det syntes bedstemoderen dog ikke om, og skønt det krøb i hende, betydede hun Chanum, at hun skulle brede hendes dyner ud. Men da så Hovagim op. ”Nej, mine,” sagde han kun.

Igen indvendinger fra kvinderne; men Hovagim var urokkelig, og lidt efter lå den lille Misael, ren og mæt, indpakket i et varmt klæde i Hovagims sengetøj. De kunne nu alle se, at han var et rigtig kønt barn.

Den lille blå kjole havde moderen for længe siden ved hjælp af en ildtang smidt der ned, hvor den slags uhumskheder rettelig hører hjemme. Hun fik også Hovagim til at tage en anden dragt på, så hun kunne få hans arbejdsklæder rensat. Så gik hun sin vej og kom en times tid efter tilbage med stof til klæder til drengen og med fine, røde, nye sko.

Misaels øjne lyste, da han så skoene, men pludselig formørkedes hans ansigt. ”Dem tager tante bare fra mig og sælger dem, dem skal De slet ikke give mig.”

”Men du skal ikke tilbage til din tante. Du skal være vor dreng, vil du ikke nok det?”

Om han ville? Ja, det kunne der vel ikke være tvivl om. Men han blev ved med at være bange for tanten, indtil Hovagim sagde, at han nok skulle ordne det med hende.

Det mindede da også Hovagim om, at han havde endnu en pligt, nemlig at gå hen og ordne sagen med Misaels onkel.

Denne havde ikke arbejde, fordi han var fremmed og som sådan ikke let kunne finde beskæftigelse om vinteren. Han sad eller lå den hele, lange dag i solen og levede af, hvad tanten og Misael tiggede sammen. Han var imidlertid en godmodig mand, og han sagde, det glædede ham, at barnet var så vel anbragt. Det var ham alligevel svært, at hans broders barn levede i sådan en elendighed.

Men da tanten kom hjem om aftenen, fik han det glatte lag. ”Begge dine øjne skal blive blinde! Gid du lå under jorden, din drivert! Hvor kan det falde dig ind at give Misael bort? Han samlede en del penge sammen hver dag. Tror du, jeg har slæbt ham med mig så langt for ingen ting.”

Hun gav ondt af sig en rum tid, indtil manden endelig ruskede sig op af sin dorskhed.

”Dit lede kvindfolk, at skælde ud over dit ”hoved”! Så fik hun en over nakken, men hun skreg og brugte mund, indtil han bankede hende rigtig grundigt. Så bad hun om godt vejr, de blev forsonede, og satte sig hen og fortærede hendes tiggerkoster i forening.

Hovagims brødre blev ikke lidt forbavsede, da de kom hjem om aftenen. Men da de fik at vide, hvordan han havde taget det, gjorde de ingen indvendinger, men sagde, at de syntes, han havde handlet rigtigt.

Det kunne de jo også sagtens sige, for de havde jo ingen ulejlighed med barnet. Så megen mere havde kvinderne, men først og fremmest Hovagim. Han havde ham hos sig om natterne, og han stod mange gange op for at skifte under ham og vaske ham. Det var svære uger, inden det værste var overstået med Misael, så de begyndte at være visse på, at han kunne overleve sin sygdom. Og nedbrudt var hans helbred jo i høj grad, så det kun langsomt rettede sig.

Der var også meget andet end urenligheden at bære over med. Misael var irriteret, som alle den slags forsømte børn er det, og nogen opdragelse havde han jo aldrig fået. Han havde levet sit liv i folkets laveste lag, havde leget med gadedrengene på kirkepladsen og havde været udsat for tantens rå og uretfærdige mishandlinger og skældsord. Kvinderne forfærdedes over den flom af uhumske ord, der kom ud af ham, når han fik sine anfald af vrede.

Hovagim var kun hjemme om aftenen, så han så ikke meget til det, og kvinderne vidste ikke rigtigt, hvad de skulle stille op. Hele den måde, Hovagim havde grebet denne sag an lige fra begyndelsen, gjorde dem usikre. De mente, at han sandsynligvis ville tage det ilde op, hvis de straffede drengen, og ville tro, at de gjorde det, fordi de var kede af at have ham. Derfor følte de sig ret magtesløse, og Misaels heftige temperament, der blev næret af hans sygelighed, tog ofte herredømmet over ham.

Han havde nu også mange lidelser at gennemgå. Det led hen ad sommer, før hans fordøjelse nogenlunde kom i orden. Han blev ved gennem mange år fra tid til anden at blive hjemsøgt af

stærke underlivssmerter, men ellers var han dog så vidt, at han kunne tåle at spise samme slags mad som de andre.

Så kom en ny vanskelighed. Øjensmerterne begyndte igen.

Han led af trachom, også kaldet den egyptiske øjensygdom. Den hærger hele orienten, og udbreder sig mere og mere på grund af den herskende urenlighed og uforsigtighed.

Misael måtte sidde hele dagen med tilbundne øjne, og endda gjorde det ondt. Det var heller ikke let for den lille dreng.

Hver morgen, før Hovagim gik på arbejde, tog han ham på ryggen og bar ham hen til en klog kone, der forstod at behandle sådanne ting. Hun vendte øjenlågene og gned dem på indersiden med sit fingerbøl, indtil blodet sprang frem, og så strøede hun pudder og andre mystiske ingredienser i øjnene.

Det med gnidningen var i og for sig ikke så dårligt, for sygdommen sidder netop der under huden i en mængde bitte små bylder. Men det var jo en hestekur, og hvad der på den måde kom ind i øjnene af snavs er skrækkeligt at tænke på. Nogle blev blinde af den behandling, men andre kom sig, og til dem hørte heldigvis Misael.

Det var en lang tid, Hovagim måtte gå med ham hver dag. Han forsømte ikke sit arbejde af den grund. Det var den tid, han ellers havde benyttet til at gå til messe, men han syntes, det var lige så godt som messe. Moderen sagde jo nok til ham, at hun kunne bringe Misael derhen, men det ville han ikke høre tale om. Alt, hvad der angik den dreng, ville han selv besørge.

Da det gik så nogenlunde med øjnene, kom turen til hovedet. Han kunne jo ikke komme i orden, så længe det var så fuldt af skurv. Men at få det helbredt, var en endnu værre historie.

Denne slags skurv er en sygdom, der sidder i hårrødderne. Hvis man blot passer på lige i begyndelsen, når man ser den første lille væskende byld, og ved omhyggelig renselse sørger for, at al materien bliver fjernet straks, er sygdommen ikke så farlig. Men når den har sat sig fast i årevis, er en sådan behandling overflødig. Det eneste, der er at gøre, er at rive alle hårene ud, så rødderne kommer med. Men det gør jo forfærdelig ondt.

Fremgangsmåden er da den, at man smører beg blandet med et eller andet over hele hovedet og lader det blive der en tid, indtil alle hårene sammen med begen danner en fast kage. Så river man med et rask tag det hele af. Det er en radikal fremgangsmåde, og når man så passer på bagefter og er omhyggelig med forbindelse og vask, er sygdommen helbredt. Men det er en kur, der minder lidt om middelalderens torturer, og den bliver ikke mere hyggelig ved, at det er børn, den anvendes på.

Men der var ingen anden udvej, og Hovagim besluttede med tungt hjerte at lade Misael gennemgå behandlingen. Men nu var der blevet snakket om det, og Misael var stor nok til at vide, hvad det drejede sig om, så nu havde han også angsten at slås med. De greb så til at love ham noget, og de blev enige om, at han skulle have et lille lam, hvis han ville gå med hen til konen. Han var imidlertid forsigtig. Han ville have lammet først, og det fik han. Så ville han have det med derhen, og også det fik han lov til. Og så blev det da til at han sad på Hovagims skød med lammet krampagtigt knuget ind til sig og ansigtet presset ned i dets pels, mens konen rev hårene af. Men skrækkeligt var det alligevel. Hovagim var næsten lige så medtaget som Misael selv, og glade var de begge, at det var overstået.

Da sårene endelig var lægte, og de nye hår kom frem, begyndte Misael at se ud som andre børn. Og der har vel sjældent været sådan en kærlighed mellem far og søn, som der var mellem ham og

Hovagim. Hver aften tog han Misael i sine arme, og således sov de hele natten. Misael var hans første tanke, når han kom hjem om aftenen, og den sidste når han gik ud om morgenen. Al den ømhed, han ved sig forsagelse ligesom havde stængt inde i sig selv, udløste han nu over Misael, og dette barn, der havde levet uden forældrekærlighed og også uden anden ømhed, fandt hele sin verden i ham. Utallige ting havde han at fortælle sin ven og vise ham, når han kom hjem om aftenen. Gerne løb han ham et stykke i møde for så at gå hjem med sin hånd i hans eller ride på hans skuldre.

Men en aften, da han således kom ham i møde, så Hovagim straks, at der var sket noget usædvanligt. Misael's ansigt var blegt og ophidset, og øjnene var helt røde og ophovnede af gråd. ”Lad mig ikke gå fra dig! Lad mig ikke gå fra dig!” næsten skreg han og omfavnede Hovagim's ben. ”Men hvorfor dog det? Nej, det kunne rigtignok aldrig falde mig ind,” trøstede Hovagim. Men også han blev urolig, da han fik rede på, hvad der var sket.

Onklen og tanten havde været der den dag, mens Hovagim var på arbejde. De ville nu rejse tilbage til deres hjemegn, og de ville have drengen med.

De havde ingen virkelig ret til ham, det var sikkert nok, for de havde ladet ham dø. Det var Hovagim's fortjeneste, at han nu overhovedet levede. Og dog kunne de tage ham. Loven gav dem medhold. Onklen havde nok sagt, at Hovagim måtte få ham, men han havde ikke fået noget skriftligt, så de havde ret til at tage ham tilbage.

Det var en uforsigtighed af Hovagim, og han blev nu lige så ulykkelig som Misael. Han gik ind for at få rede på, hvad der var sket, og det så virkelig slemt nok ud.

Så opsøgte han onklen og tanten, og de gav grunde nok for deres forlangende. ”Vi kan dok ikke lade vor broders børn blive ude blandt fremmede, det passer sig ikke, og det kan vi ikke bære over vort hjerte. Han er jo dog vor ”indvold”, og vi kan ikke undvære ham.

Det blev dog Hovagim for meget, da de gav sig til at lyve så groft, og han lod dem høre, at barnet havde været forfærdeligt forsømt og lige ved at dø.

Men nu tog tanten på veje. ”Ja, det er det sædvanlige. Fattigfolk har ingen følelser. Vi har delt med ham af vor fattigdom, vore egne børn kunne ikke have haft det bedre. Vi vil absolut have barnet.”

Nu var gåde råd dyre. – Efter at have tænkt noget frem og tilbage gik Hovagim næste morgen ud til den gamle biskop Choran, der boede i det armenske kloster vest for byen.

Biskoppen var en mærkelig mand, og han havde i lang tid været Urfas ”fører”. Denne stilling beklædes altid af en mand af den højere gejstlighed, hvis medlemmer i modsætning til den lavere gejstlighed er ugifte og er i besiddelse af teologisk, tit også af anden almindelig dannelse. Den indehaver fører forsædet både i det gejstlige og det verdslige armenske råd; han ordner ved sin personlige mellemkomst de allerfleste stridsspørgsmål indenfor menigheden, når de da overhovedet når ud til offentligheden, og desuden repræsenterer han den armenske befolkning og varetager dens interesser overfor den tyrkiske regering.

De gejstlige, der kan beklæde denne stilling, skal mindst have nået graden ”Vartabed”, for at komme i betragtning. Undertiden er de også biskopper. Begge er akademiske grader med forskellige afskygninger, der ikke er så lette for uindviede af finde rede i. Det spiller heller ikke nogen stor rolle, som ”fører” har de samme myndighed.

Biskop Chorán var nu imidlertid blevet for gammel til at beklæde denne stilling længere, og efter nogen gnidninger med de store i byen havde han trukket sig tilbage til klosteret og overladt pladsen til Anania Vartabed.

Skønt denne altså nu officielt var føreren, blev han dog ved mange lejligheder stillet i skygge af den langt betydeligere biskop Jævne folk foretrak ofte at bringe deres sager frem for ham, og han tog tit nok affære.

På den måde opstod der ofte rivninger mellem den ældre og den yngre, og det gavnede ikke armeniernes sag, men den almindelige regel, at sende den afgangede fører som pensionist til Jerusalem, kunne man i dette tilfælde ikke følge, dertil bar biskop Chorán en for betydelig mand. Han stod således i et personligt forhold til Tyrkiets enevældige hersker, Abdul Hamid, der havde givet ham en høj orden og, efter hvad man sagde, satte stor pris på ham. Allerede det var jo mere end grund nok til at omgås ham forsigtigt.

Men desuden var han en særdeles klog mand, der holdtes højt i ære af menigmand, ja, der havde så småt begyndt i levende live at danne sig en helgenglorie om ham.

Der var også mange fortællinger i omløb om de mærkværdige svar, han ved lejlighed skulle have givet. Mest bekendt var vel historien om en europæer, der havde spurgt ham, hvorfor hans folk, der jo dog var racebeslægtet med europæiske folkeslag, havde fået sådan noget slavisk, snigende over sig, der gennemgående var europæerne ret fremmed. ”Ak, ja,” sagde den gamle, ”engang mødtes en løve og en kat. Løven betragtede katten og sagde så: ”Hvoraf kommer det, at du, der dog ligner mig så meget i legemsbygning, er blevet så forskellig fra mig i ånd? Jeg går lige på og griber mit bytte i fri jagt. Du ligger og lurer på det og overfalder det så bagfra.”

”Gud bedre det,” svarede katten, ”det er sandt hvert ord du siger. Men du glemmer, at jeg i så mange årtusinder har været nødt til at omgås menneskene.”

Til denne mand var det nu at Hovagim vendte sig i stedet for at gå til føreren. Biskoppen hørte hele historien og beklagede, at den juridiske ret var på onklens side, men han skulle alligevel føre, hvad han kunne. Det var jo sandsynligt, at de blot ville forsøge en pengeafpresning.

Penge kunne de godt få, mente Hovagim, det kom det ham ikke an på, blot han fik lov at beholde drengen. Biskoppen sendte så sin tjener og lod folkene hente.

Over for ham var de jo de små og kunne ikke sådan skræppe op. De var glade, da prisen blev fastsat til 300 pjaster, så skulle de frasige sig al ret til barnet.

Hen mod aften samledes så onklen, tanten, Hovagim og Misael hos biskoppen, og nu blev der opsat et dokument ifølge hvilket Misael blev tilskrevet Hovagim som hans søn. Onklen kunne ganske vist ikke skrive, men han dyppede sin tommelfinger i blæk og trykkede den på papiret, der hvor navnet skulle stå, og der blev taget vidner på det hele. Hovagim betalte de 300 pjaster, de kyssede alle biskoppens hånd, og Hovagim drog af med sin skat.

Det var for resten også en god pris, han havde betalt for ham. Ganske vist er 300 pjaster kun 40 kr., men dengang var det en stor sum. Hovagim kunne knaps nok tjene de penge på to måneder, når han sled alt, hvad han kunne. Men man kunne også få meget for dem. De dage lå slet ikke så langt tilbage, da en mand kunne gå på torvet med 20 øre og købe middagsmad til hele familien, eller da en anden udbød: ”Gud fri os. Sikke da en dyrtid, nu må vi snart rømme af landet.” Han fik nemlig kun 3 æg for 1 øre. Noget anderledes var det blevet nu, men – 40 kr. var en stor sum. Familien fandt naturligvis, at den var meget for stor, men det sagde de fornuftigvis ikke noget om til Hovagim.

Da nu Hovagim sådan havde sikret sig Misael, og denne også begyndte at blive nogenlunde rask, mente Hovagim, at han skulle sættes i skole.

Det var dengang ingen selvfølge, at børn blev sat i skole. Det hørte tværtimod snarere til undtagelserne, men det fremkaldte almindelig tilfredshed i huset. Kvinderne var himmelglade over at være af med drengen det meste af dagen – hvad man da heller ikke kunne fortænke dem i – og en morgen bragte Hovagim ham hen til skolen.

Skolestuen var et stort, tomt værelse med nøgne, kedelige vægge. Det eneste, der fandtes derinde, var et bord og en stol til lærerinden, og nogle gamle, snavsede, ituslidte bastmætter til børnene at sidde på. Af børn var der derimod en Guds velsignelse, der var over 100 samlede om den ene lærerinde. Hun lod dem komme op til sig en for en og læse et stykke i bogen. Sådan blev de lykkelige hørt en gang i løbet af 7 timer. Den øvrige tid havde de at sidde stille uden nogen anden beskæftigelse end at læse på deres lektie. Det var en rar skoleordning. Det kostede nu da heller ikke alverden. De, der havde bedst råd, betalte 5 øre om ugen.

Der sad nu Misael. Han havde fået en ny bog. Den så han lidt på, men det kan man jo ikke tilbringe ret lang tid med, når man kun er 5 år. Så begyndte han at se på sine kammerater, og da han kendte en af dem, indledte han en samtale med ham. Så lød lærerindens stemme: ”Levon, Misael, ti stille!” Et øjeblik blev Misael noget betuttet, men hvad skulle han tage sig til? Han begyndte at pille et hul i bastmåtten større.

”Frøken, Misael piller måtten i stykker,” lød det fra sidekammeraten.

Denne gang fik Misael smæk over fingrene og anvisning på at sidde stille.

Nu var han rasende, og da lærerinden så til den anden side, blev sladrebankens hoved ramt af en sten, der var kommet op af Misaels lomme.

Skrig og stor opstandelse! Misael fik sig nu en ordentlig dragt prygl. Det havde til følge, at han, så snart han slap fri, sprang ud af vinduet, der efter orientens skik sad langt nede, og der ude fra begyndte at kaste sten ind i skolestuen og traktere dem alle sammen med uartige ord.

Denne scene tilkaldte kirkebetjenten, og nu fik Misael en så solid omgang, at han foreløbig indstillede fjendtlighederne og resigneret satte sig hen indtil frikvarteret. Så løb han hjem og kom ikke mere den dag.

Næste morgen bragte Hovagim ham derhen igen. Naturligvis løb han bort, og denne gang blev han hentet af kirkebetjenten.

De følgende dage kom det til en række stormende scener, hvor Misael snart blev gennempryget, snart bundet til en pæl midt i stuen.

Til sidst blev han så vidt tæmmet, at han kunne sidde nogenlunde stille og se ud i vejret uden at tage sig noget særligt forstyrrende for, men en prøvelse var og blev han for skolefrøkenen, og det gik meget småt fremad med hans lærdom.

Det gik nu heller ikke så godt med de andre, for der var store tekniske vanskeligheder at overvinde. Børnene i klassen skulle kun lære begyndelsesgrundene i læsning, og det var de fleste af dem 3 år om. Men det armenske sprog har da også 36 bogstaver med svære navne: aib, bæn, kem osv. Og havde den endelig fået dem lært, så voldte stavningen ikke så få vanskeligheder, for at ho-aib-hi-re siger hajr, det er nu ikke så nemt at få ind. Der var mange, der fik meget mere på ryggen end i hovedet. Det var en slem plage med det skolevæsen både for lærerinden og børnene.

behageligt var det kun for forældrene, der var af med børnene så længe, for gårdene var små og der var tit ikke så få familier med flere børn i hver gård. Det var næste lige galt, om man havde dem til at sætte gården på den anden ende eller til at løbe på gaden og lære uartigheder.

Med alt det var man nået hen i efteråret 1894, og Misael var da omtrent 6 år. Da fødte Chanum igen et barn, en lille dreng, der i dåben fik navnet Kevork (Georg).

Man var ellers begyndt at blive bange for, at midlet med at adoptere et barn ikke skulle have hjulpet noget, idet hun ingen børn fik mere. Men nu var det jo i orden, og de var alle sammen glade.

Misael var Kevorks "Kirvæ".

Barnet blev af kvinderne bragt op til kirken og døbt i den lille dåbsstue. Der blev det klædt af og af præsten dukket helt ned under vandet i døbefonten, sådan som den gregorianske kirkes ritual forskriver. Så blev det klædt på igen og tildækket med et klæde og lagt på Misael's udstrakte arme. Desuden fik han et brændende lys i hver hånd, og sådan gik han med barnet ind i kirken og hen foran alteret.

Der sang en anden præst en, heldigvis kort, messe over alle de små dåbskandidater, tog dem på armen en for en og bar dem rundt om alteret. Til sidst puttede han et lille stykke af en hostie ind i munden på hver af dem og permitterede dem så endelig. Det var en noksom lang og anstrengende forestilling for Misael, men han bar den med anstand.

Misael kom tit i kirken, for Hovagim tog ham med til messen om søndagen, og når Misael knælede ved siden af ham, så faldt tiden ham aldrig lang. Og efter gudstjenesten kom det allerbedste. Så fik Misael lov til at dele rosiner og andre gode sager ud til alle de børn, der sad og tiggede ved kirkeporten. Når han gik forbi, tog han altid fastere om Hovagim's hånd, og tit fik han tårer i øjnene. Han kunne ikke glemme, hvor skrækkeligt, der havde været den gang. Og vel holdt han af alle de gode, lækre ting, som Hovagim fyldte hans lommer med, men så han et fattigt barn, var han altid parat til at give sin sidste rosin bort.

Kevork var han også meget glad for. Så snart han blev så stor, at man kunne betro Misael at røre ved ham, var det hans kæreste adspredelse at lege med ham. Dog var det ikke så tit, han kunne få lejlighed til det, for Kevork var sart. Det var klart nok, at han heller ikke ville blive noget kraftigt barn.

Imidlertid var familien ikke just ængstelig for ham. De havde alle sammen den faste overbevisning, at Kevork skulle leve. Misael var der jo, og han var pantet på, at de skulle beholde deres barn.

Kevork kom da også over den alder, de andre var døde i, og var nu omtrent et år. Det tegnede til i alle måder at blive et hyggeligt familieliv, da en frygtelig katastrofe på en gang knuste hele deres hjem og deres lykke.

2. KAPITEL.

Sorte skyer.

I sommeren 1895 var en vartabed fra det egentlige Armenien på gennemrejse til Konstantinopel. Han opholdt sig et par dage som Anania Vartabeds gæst, og ved den lejlighed var en kreds af byens armenske storborgere efter orientens skik kommet sammen i dennes embedsbolig for at hilse på den fremmede.

Hovagims far havde indtaget en fremtrædende plads i byen, og den var nu gået i arv til ham, da brødrene enstemmigt havde udpeget ham som den, der var bedst skikket til at repræsentere familien ved alle lejligheder. Der var nu da også gået bud til ham, at den fremmede vartabed tog imod, han havde taget sin arbejdskittel af, havde klædt sig pænt på og var gået derhen.

Da han kom, var der allerede mange samlet i den lille sal, der brugtes ved sådanne lejligheder. Oppe i den øverste ende sad Anania Vartabed i sin embedsstol med biskop Choran på sin højre og den fremmede vartabed på sin venstre side. Langs med væggene løb der hyndebedækkede bænke, og på dem sad de ældste og fornemste af bymændene, nøje ordnede efter alder og rigdom eller anden værdighed. Lige ved siden af biskoppen havde Urfas fire præster sæde. De, der ikke havde fået plads på bænkene, sad med korslagte ben på det tæppebelagte gulv, og iblandt dem fandtes også mange af de yngre mænd.

Da Hovagim kom ind, hilste han først forsamlingen med et ”God dag, alle sammen”, der enstemmigt besvaredes. Dernæst gik han op og kyssede prælaternes hænder og trak sig så tilbage til en beskeden plads i nærheden af døren. Her satte han sig ved siden af Chanums broder, Krikor, der også hørte til de yngre medlemmer.

Da han havde sat sig, begyndte de forsamlede fra en kant af at byde ham velkommen, ide de en for en så hen på ham, førte hånden op til panden, bøjede overkroppen let fremover og fremførte dem armenske velkomsthilsen. Hovagim svarede med en lignende bevægelse hen imod hver af dem og med et ”vel mødt”.

Denne hilsen var faldet meget smukt ud, da Hovagim var i det mærkelige tilfælde ikke at have nogen fjende, hvad der i en sådan forsamling markeres ved, at de pågældende ikke hilser hinanden, men hårdnakket ser til den anden side.

Efter at hilsenen var overstået, bragte tjeneren Hovagim en lille kop tyrkisk kaffe, og da han havde drukket den, var han endelig vel ”ankommet”.

Hovagim havde været en af de sidste, der kom. Kort efter forstummede de private samtaler, og Anania Vartabed forkyndte, at hans embedsbroder og gæst ville fortælle dem noget om, hvordan tilstandene var i Armenien. De havde jo nok hørt adskilligt af flygtningene, men det havde lydt så utroligt for deres ører. Desværre havde han nu broderens mund fået det alt for vel bekræftet, men han satte pris på, at de alle personligt fik lejlighed til at overbevise sig om, under hvilke forhold deres brødre levede.

Så tog den fremmede ordet. Han var en ildfuld taler, og mens de sad der og lyttede, så de levende for sig alle de brændte landsbyer, dræbte mænd, skændede kvinder, herreløse børn, der levede som vilde dyr i skovene. De så det alt sammen, og deres blod blev til is i dem, og alles tanker samlede sig om det ene spørgsmål: ”Hvad er grunden?”

Han besvarede det med et skuldertræk: ”Vi ved det ikke. Der var ikke meget kurderne og os imellem, i mange egne kom vi helt godt ud af det med hinanden, indtil for nogle år siden mullaherne begyndte at ophidse dem mod os.

Der er mange af vore, der har hørt deres taler i landsbyerne; vi ved, hvad det er, de siger til dem. ”Hvor længe vil I tåle de vantrø iblandt jer? Det er Allah en afsky. Ser i da ikke, at landets rigdomme snart alle tilhører dem? De bedrager og forfordeler jer på enhver måde og ved altid at skumme fløde af. Hvorfor lader I det ske? Ved I ikke, at Allah har bestemt, at I, hans troende skal være Jordens beherskere og nyde dens goder, og at vantrø kun skal være jeres ydmyge slaver, der

lægger frugten af deres arbejde for jeres fødder? Har I glemt det? Derfor lever så mange af jer i fattigdom og nød, mens de vantro sidder lunt inden døre. Det er kun Allahs retfærdige straf over jer, fordi I så længe har glemt hans vilje og sluttet venskab med dem, der står ham imod og er en modbydelig stank i hans næse. Stå op og udslet jeres forseelse, inden han slår jer med endnu større plager.”

Efter sådanne taler, der blev gentaget i det uendelige, er det jo intet under, at kurderne overfaldt os. Regeringen beskyttede os ikke, tværtimod sørgede den for, at kurderne blev vel forsynede med våben, mens vi samtidig så godt som ingen kunne få. Nogle landsbyer kunne vel forsvare sig, men de lever nu i åben krig med deres kurdiske naboer. Også vore brødre i byerne bliver trængt fra alle sider. Der er onde tegn nok.

Ja, alt det kan vi se. Men hvad grund mullaherne havde til at begynde deres felttog mod os, det forstår vi ikke. Det synes, som om der stod nogen bag ved dem.”

Da den fremmede havde talt, herskede der en tid dyb tavshed. Alle tænkte over det, han havde sagt, og lidt efter lidt rettedes alles øjne mod biskoppen som den eneste, der kunne give svar på det spørgsmål, der beskæftigede deres sind.

Den gamle sad længe tavs og stirrede frem for sig. Så rettede han sig i sædet, så med et skarps blik ud over forsamlingen og sagde så langsomt: ”Den, der trænges af hundene fra alle kanter, ved til sidst ikke andet råd, end at kaste brød ud til dem.”

Igen dyb tavshed. Det var en ny gåde, hvem var det, der blev trængt af hundene? Ingen vove heller at spørge, man levede i spionernes tid, og den ene mistroede den anden.

Da tog den fremmede ordet: ”Visselig siges det ikke med urette, at få mænd i landet kan måle sig med biskop Chorán i visdom. Ja, sandt er det, at vor nådige sultan – Gud give ham et langt liv – blev hårdt trængt af kurdiske høvdinge på vor egn. Tit tænkte de på oprør og talte store ord om, hvilke paradisiske tilstande, der fandtes hinsides grænsen. – Det er det, vor hellige bog forjætter os, at vi skal have trængsler her på jorden. I sandhed, vi er udgydte som vand for vor tros skyld.”

Atter var der stille i salen, indtil en af dem forsigtigt hentydede til, at Urfa lå jo da langt fra grænsen, så der kunne måske ventes bedre kår her.

Da rettede den gamle sig igen i sædet. ”Det er en uklog hyrde, der ikke lader sit gevær, når han hører ulvens hyl i det fjerne.”

Derefter talte ingen mere. En for en rejste de sig, kyssede de gejstliges hånd og gik ud af stuen.

- Fra den dag af købte armenierne i Urfa våben.

Forsamlingen forlod salen med værdighed og i nøjagtig orden. De ældste rejste sig først. Krikor og Hovagim var blandt de allersidste, der kom ud på kirkepladsen. Et stykke nede ad gaden slog de følge med hinanden, og så længe de gik der, talte de udelukkende om forretningen. Det var det fælles neutrale emne for alle mænd i denne egn. Det slog aldrig fejl, at man, når man gik bag efter dem, snart hørte navnet på et eller andet af de tyrkiske pengestykker.

Hvad skulle de ellers tale om på gaden?

Det ansås ikke for passende for mænd at tale om familieanliggender uden for huset, at nævne kvinder, var ligefrem uanstændigt. Politik og andre offentlige anliggender turde man ikke røre ved af frygt for spioner. Vejret frembød ikke så mange afvekslinger, så det emne kunne ikke række langt. Nej, det eneste, der rigtig egnede sig til underholdningsstof på gaden, var forretninger.

De to mænd drøftede da også priserne på slagtedy, der lå Krikor nærmest, da han levede af at opkøbe dyr i landsbyerne og sælge dem til slagting i byen. Dog talte de kun mekanisk, deres tanker beskæftigede sig med ganske andre ting.

Da de nåede Hovagims gade, og Krikor ville gå videre, bad Hovagim ham komme med hjem.

”Familien er i bad”, sagde han, ”og mine brødre er på arbejde. Kom med mig hjem, lad os drikke en kop kaffe og ryge en cigaret. Jeg går dog ikke ud mere i aften.”

”Det kan jeg godt”, sagde Krikor, ”jeg tager mig heller ikke mere for.”

Da de var kommet ind i stuen og havde sikret sig, at ingen kunne høre dem, glemte de imidlertid både cigaret og kaffe for at tale om den ting, der optog deres sind. Hovagim havde ikke rigtig forstået, hvad biskoppen havde ment, og han benyttede nu lejligheden til at spørge Krikor, der var nogle år yngre end han, men et langt lysere hoved. Især var det ham uklart, hvem det var, der blev trængt af hundene.

”Det er sultanen, Abdul Hamid, ” oplyste Krikor. ”Der er mange steder stor misfornøjelse med hans regimente. Det har jeg mærket, når jeg kom ud i landsbyerne, særlig på Diarbekrkanten. Kurderne mener, al deres nød og elendighed kommer fra ham. Jeg har også der hørt fortælle, at flere af høvdingerne tænkte på oprør. Så er det nu, biskoppen mener, at sultanen har lært dem at tage for sig af det armenske gods for at få dem bort fra andre tanker.

Det kan vel være, at biskoppen har ret, men jeg tror nu også for en del, at muhammedanerne misunder os vort gode udkomme. De synes jo, det skulle være dem, der nød alle landets goder, og vi skulle være deres ydmyge slaver. Sådan bliver det vist altid ved at være, hvor armeniere og kurder skal leve ved siden af hinanden. Vi bestiller noget, derfor har vi noget. Det mærker de, hvor meget vi så søger at skjule det, det kan de ikke døje, og derfor prøver de at tage det fra os med vold. Men der er nu også nogle af vore, der er mere pengegriske, end godt er, og som snyder kurderne ganske forfærdeligt. Det er ikke nemt at finde rede i.

Gid vi var vel ude af det! Jeg tager ikke ret langt bort mere for at købe dyr, for jeg kan forsikre dig, at der ikke er hyggeligt ude i landsbyerne mere. Der er noget i gære her også. Det mærker du blot ikke stort til, fordi du altid går her inde i byen.”

”Nej, på mændene kan man just ikke mærke noget, ” mente Hovagim, ”men det er mærkeligt, så drengene er slemme til at råbe ”Giaur!” efter os. Det må være deres forældre, der lærer dem det.

”Ja, det er det. Det er altid det første tegn. Tyrkerne lader sig jo sjældent mærke med noget.

Havde vi ikke kurderne og drengene, kunne vi ikke godt vide, hvordan de stod til os.

I hvert fald er det rigtigt at købe våben, men med stor forsigtighed, for der kunne såmænd godt være en og anden af vore, der snakkede om det til tyrkerne på torvet.

Hvad slags gevær har du?”

De fik nu fat i Hovagims gevær og begyndte at tale om våben, og de blev enige om, at Krikor skulle købe et skydevåben til Hagob. Det kunne han godt skaffe lidt billigt og uden at vække opsigt, når han var ude på handelen.

Endelig blev de enige om at fortie alle disse ting for den øvrige familie. De ville jo blot blive ængstelige af det, og desuden ”kan man jo ikke stole på kvinder. Ville dog blot de andre mænd også kunne tie med det.”

At de ikke havde gjort det, fik de snart at mærke. Det gik som en løbeild fra hus til hus, at der var sket skrækkelige ting inde i Armenien, at man kunne vente sig noget lignende her, og at mændene købte våben.

Nogle dage efter drog Hovagim og Krikor sammen med 2-3 andre mænd ud til deres vingårde for at se, om druerne ikke snart var modne, og hvordan det i det hele taget stod til.

Drivende hver sit æsel foran sig, var de steget ned gennem armenierkvarterets stejle og snævre gader og drejede ved det store sæbesyderi ud i den store færdselsåre, der førte fra Samsatporten ind til byens kerne, basaren.

Denne bydel var udelukkende helliget forretningslivet, og man vandrede kun mellem boder, således at f. eks. alle kobbersmedene havde deres værksteder i en gade, skomagerne i en anden, mens en tredje var helt opfyldt af butikker med manufakturvarer.

Basaren var de armenske mænds sædvanlige opholdssted. Det var for størstedelen dem, der drev boderne og værkstederne, de andre folkeslag kom der mest som kunder, selv om jo enkelte tyrker og syrere og selvfølgelig en del jøder også havde forretninger derinde. Dog var det armenske element så fremherskende, at basaren om søndagen og på deres øvrige festdage var så godt som uddød, mens man knapt lagde mærke til, at der manglede nogen om fredagen eller lørdagen, når muhammedanerne eller jøderne holdt fridag.

Da de kom ind i hovedåren drejede æslerne derfor også ganske automatisk hen mod basaren, indtil tilråb og et par sten, som blev sendt efter dem, overbeviste dem om, at de var på gale veje og fik dem til at vende hovederne i modsatte retning. Snart drog de under Samsatportens hvælving ud i det fri.

Her fulgte de Aleppovejen et lille stykke mod øst, indtil de havde passeret broen over ”Karakoin” (det sorte får).

Karakoin er en vinterflod, og nu i den tørre sommertid kunne man knap få øje på den lille rendesten, der sneg sig af sted helt nede på bunden af den dybe kløft. Men om vinteren og da særlig om foråret så det helt anderledes ud. Så brusede vandmasserne af sted med brask og bram, og det lød langt inde i byen, som om det tordnede.

Broerne måtte ligge højt for ikke at rives bort, og adskillige gange havde floden forvandlet dalen vest for byen til et hav, der grådigt slikkede op ad klipperne.

Da mændene havde passeret Karakoin, forlod de Aleppovejen og fulgte en ridesti, der gik lige mod nord. Den førte dem gennem en lille forstad, hvor nogle fattige kurdiske og syriske familier levede i elendige rønner. Så hørte byen op.

De havde hver sin gevær med, og nu undersøgte de først den grundigt, om den var vel ladet og i det hele i orden. De måtte være forberedt på at forsvare sig mod røvere og hvad der ellers kunne falde for.

Ridestien førte dem snart ud på lavejorden, der som en kile skød sig ind i sletten. I vinteren og forårstiden havde denne sorte, frugtbare jord til højre for vejen båret herlige grønne hvedemarker, men nu, hen i august, var der for længst afhøstet. Gulgrå og kedelige strakte markerne sig mod øst og sydøst langt ud i den uendelige slette. Mod vest var der derimod hvile for øjet. Her lå Urfas vingårde og strakte sig som et langt grønt bånd, så langt man kunne se mod nordvest ind imellem bjergene, der trængte dem både fra nord og fra vest.

Vendte man sig mod syd, lå Urfa der med sine huse og minareter og med sine smukke gamle mure. Kronen på det hele var den gamle borg på bjerget med de to knejsende søjler. Bag ved byen mod sydøst strakte Urfas dejlige haver sig langt ud i sletten.

Set fra denne side var Urfa i henseende til landskabelig skønhed en af egnens smukkeste byer, og især nu, under den opgående sols stråler, frembød den et prægtigt skue.

Mændene lagde nu ikke mærke til landskabets skønhed. De elskede vel deres hjemstavn og han ved den og dens natur med alle fibre, men de var sig det ligesom ikke bevidst. De forstod ikke, hvad det var, der varmede og glædede deres hjerte og fyldte dem med umiddelbart velbehag. Men de begyndte at synge en morgensalme, ”Lysets Morgen”.

Den havde mange vers, som de alle kunne udenad, men de forstummede, da de havde sunget det første, for de var ikke mere alene på vejen. De mødte mange kurdere fra de nærmeste landsbyer, der drog ind til byen for at sælge hvede.

Det var netop nu tiden, da alle kunderne strømmede sammen på hvedetorvet for at købe. Man begyndte sin dag tidligt i Orienten. De havde endnu ikke fundet på at gøre nat til dag ved kunstig belysning. Vinter og sommer holdt de sig efterretteligt at være på færde, så længe Gud gav lys, men heller ikke længere.

Armeniernes glæde, der havde givet sig luft i deres morgensang, var forstummet sammen med den, da de så kurderne. Krikor kendte de fleste af dem fra sine udflugter i landsbyerne, og han hilste dem, men flere af dem besvarede ikke hilsenen, og deres væsen var i det hele taget mørkt og fjendtligt. Derfor vendte armeniernes tanker tilbage til det emne, der i den sidste tid stadig beskæftigede dem, og da de her på dette sted ikke turde give deres tanker luft i ord, red de tavse op ad bjerget.

Oppe fra dettes top havde de en vid udsigt mod nord over en lille slette, der for størstedelen var beplantet med vingårde. Derude lå også deres ejendomme, men for at nå til dem måtte de først passere landsbyen Karakøpry (den sorte bro), der lå ved bjergets fod.

Yndig så den ud med alle de dejlige haver, der vandedes af en lille bæk, men ubehagelig var den at passere, for alle dage har de mennesker, der boede der, været et usympatisk folkefærd. De var tyrker og vidt og bredt bekendt for deres ondskabsfuldhed.

Da armenierne nærmede sig byen, mødte de da også en flok hujende gadedrenge, der råbte ”Giaur” og endnu værre ting og kastede sten efter dem.

Det havde jo i og for sig ikke været så svært for mændene at få dem jaget bort, men de vidste, at satte de sig i den mindste måde til modværge, ville de få at gøre med drengenes fædre, der kun ventede på sådan en anledning til at komme i lag med dem. Og kom det til håndgemæng, hvor en af armenierne blev såret eller endog dræbt, havde erfaringen lært dem, at regeringen ikke ville tage sig af det. Hvorimod det var sikkert nok, at ingen af dem ville komme derfra med livet, hvis en af tyrkerne kom til skade. Der var altså ikke andet at gøre end med tålmodighed finde sig i drengenes uvæsen.

For at komme hurtigere af sted var de steget af æslerne og drev dem nu foran sig.

Således nåede de nu ”Kafeen”, et lidt ophøjet sted under et stort træ, hvor en mand havde bredt nogle måtter og stillet et par bænke hen og solgte kaffe til de, som kom der. Her sad en hel del af landsbyens mandlige beboere med korslagte ben og drev nogle timer hen ved cigaretter eller vandpibe og tyrkisk kaffe og måske et spil ”tavla”.

Da armenierne drog forbi og hilste dem, gengældte de ikke hilsenen, men så snarest ud til, at de kunne have lyst til at kaste sig over dem. Mustafa Agha, en af Urfas rigeste tyrker, der tilbragte en del af sommeren på sit landsted i Karakøpry, og som sad på den fornemste plads, hilste dog meget venligt, ligesom demonstrativt på Hovagim, som han kendte, og hans ledsagere. De andre tyrker så forbavset på ham og hilste så lige så venligt, ja, en af dem rejste sig, jog drengene fra hinanden og vekslede nogle venskabelige ord med Krikor, inden han satte sig igen.

Armenierne kunne nu uhindret fortsætte deres vej, og da de var kommet uden for hørevidde, begyndte de at drøfte hele denne tildragelse. De var da alle enige om, at Mustafa Agha var deres ven, og at der egentlig var mange af den slags blandt byens rige tyrkere. Det tanke gav dem en vis tryghed, da de mente, at disse mænds indflydelse måtte kunne beskytte dem mod pøbelens anslag. Der faldt mere ro over dem, og mens de red videre ad vejen, begyndte de at fordybe sig i vingårdens udseende og drøfte druehøstens udsigter.

De ville have været langt mere urolige, hvis de havde hørt, hvad Mustafa Agha sagde til landsbybeboerne, da de var vel borte.

”Må jeg spørge, om I plejer at slå på tromme, når I går på jagt, så vildtet kan få tid til at løbe sin vej, inden I kommer?”

Og da de så ret uforstående på ham, fortsatte han: ”Ja, det er jer og jeres lige, der er skyld i, at armenierne er væbnet til tænderne. Vi vil få et hårdt arbejde med dem. Hovedsagen er, at man ikke lader sig mærke med noget, førend frugten er moden, og det er den ikke endnu.”

Da armenierne kom til deres vingårde, ventede der dem en ny ubehagelig overraskelse. Deres barakker, som de boede i det par uger vinhøsten varede, var styrtet sammen, og det var klart, at det var fjendeværk, for stenene lå spredt omkring.

Barakkerne var meget primitive bygningsværker, kun en række sammenbyggede båse, kunne man næsten sige. De havde da i hvert fald intet tag og heller ingen døre og vinduer. Mod nord var de helt åbne, og hver bås var nogle skridt dyb og så bred, at man kunne have lidt sengetøj og husgeråd liggende der. Den lille ”stue” blev så dækket med et telt eller med et par stænger, der blev pinde eller græs over. Det var hele husindretningen. Væggene, der kun var lidt over mandshøjde, var bygget af utilhuggede sten.

Det var såre simpelt, men dog tog det jo noget tid at få dem bygget. og der var så nu nogle tyrkiske drenge eller unge mænd, der havde fundet fornøjelse af at tilføje armenierne den tort at ødelægge deres smule hus.

Tit kunne blodet jo koge i dem over sådanne ting, og det blev ikke beder af, at de ikke turde give deres harme luft, så ligesom åd det sig ind og gjorde, at de tidligt blev gamle og forgræmmede.

Denne gang vækkede det dog ikke så meget deres vrede. De tog det som et led i hele den kæde af fjendtligheder, der mødte dem så at sige ved hvert skridt, og som lidt efter lidt lagde sig knugende over dem.

De forsøgte jo nok undertiden at forjage dette mareridt og bilde sig selv og hinanden ind, at de så spøgelse. Dog, det lykkedes ikke, for havde de en eller anden lille glæde, så blev den slået end, så snart den vovede sig frem.

Der var nu også denne kommende vingårdstid, dette par fattige uger, da de kom ud af deres trange by, kunne glæde sig i den frie natur og spise så meget de ville af denne den herligste af alle frugter, af den søde, nærrende drue.

Egentlig var det med bekymring, de tænkte på den. Hvor ville de ikke blive forulempede på vejen og selv her ude i vingården. Det var ingen hyggelig tanke at skulle bringe kvinder og børn ud blandt disse mennesker.

Men de måtte jo have dem med. De måtte hjælpe hinanden alle sammen, hvis de skulle få høsten ind. Og alt, hvad der fandtes i familierne af søde sager hele året igennem, var lavet af druesaften. De havde jo også givet en del ud til pløjning og gravning. De måtte se at få druerne i hus. Barakkerne kunne nok bygges op igen. Når blot ikke druerne blev stjålet, inden de var modne.

I nogle af de armenske vingårde var der begået indhug, og vægteren var en kurder. Han vidste knap, om han ville svare dem, da de beklagede sig over det.

Efterhånden var mændene blevet meget nedtrykte. De besluttede sig så at vende hjem over Garmudsch. Der var indbyggerne i hvert fald armeniere, de ville ikke forulempe dem, og måske kunne de have glæde af at tale med hinanden.

Besøget i Garmudsch faldt imidlertid helt anderledes ud, end de havde tænkt sig.

Armenierne der havde langt mere føling med muhammedanerne end armenierne i byen, og de var yderligt nedslåede og havde ikke andet end ulykker at berette, så mændene kom hjem om aftenen, bedrøvede og fulde af bange anelser.

Vingårdstiden kom og gik. Den var rig på fortrædeligheder. Det var ikke let at færdes på vejen. Der var slemt med tyve om natten. Armeniernes børn blev forulempede af de tyrkiske og kurdiske drenge, og det var knapt nok de kunne beskytte deres kvinder mod fornærmelser. Men de kom dog helskindede hjem og medbragte gode vinterforråd.

Det havde været et svært arbejde både dag og nat, for de skyndte sig mere end ellers. Til fornøjelser var der slet ikke blevet tid. Og da de havde fået alle de gode ting forvaret i store lerkrukker, som skik var hvert år, snøredes Hovagims hjerte sammen af frygt for, at de ikke skulle få lov at spise det. Hovagim var blevet meget tavs i den sidste tid. De andre brødre drak undertiden, når det så dem for sort ud. Det gjorde han aldrig, han søgte trøst i kirken, men det var som om det brast for ham alt sammen.

Han havde altid følt, at hans liv og velfærd havde stået i Guds hånd. Men nu kunne han ikke finde ham. Han syntes, han var i tyrkernes hånd, og når han tænkte på deres fjendtlige væsen og mørke blikke, greb det ham med gru.

Det var ikke så meget hans eget lives erfaringer som det nedarvede gennem mange slægtled, der alle havde levet under voldsherrers hånd, der havde lagt ham menneskefrygten sådan i blodet, at end ikke *hans* tro kunne overvinde den.

Og dog lod troen ham ikke i stikken. Den vakte ikke kraften til at sejre i ham, men den gav ham modet til at dø. Han var så usvigelig sikker på, at livets bedste del for ham lå hinsides graven. Det var også kun sjældent, at hans egen mulige skæbne indgød ham skræk. Det var altid de andre, han gruede for, mest for de to børn, Misael og Kevork, der legede på hans skød. Den tanke, at de skulle komme til at være hjemløse og forladte, måske omkomme i elendighed, var det ham næsten umuligt at bære. Det var derom han stred i sine bønner, og det var dem, han lagde planer for, så vidt det stod i hans magt.

En aften hen i oktober fik familien Biredjiklian besøg af Krikor. Hvad de talte om, var det jo let nok at tænke sig, alle armeniere talte om det samme den gang, når de var sikre på hinanden. Krikor, der

var ret våbenkyndig, undersøgte nøje deres geværer, men sagde eller ikke noget ud over det, enhver sagde.

Da han gik, fulgte Hovagim ham ud i gården for at åbne og lukke porten for ham.

”I skal helst ikke gå ned i tyrkerkvarteret i morgen,” sagde han pludselig sagte.

Hovagim og hans brødre havde nemlig for tiden overtaget et mindre arbejde dernede.

”Tror du da ikke, det er sikkert?”

”Nej, det tror jeg ikke. Jeg ved ikke noget med bestemthed, men i aften i mørkningen er der kommet så mange kurdere og arabere her til byen. Hvad er de her for? Jeg kom lidt sent hjem fra torvet, og det var mig ærlig talt påfaldende.”

Dermed skiltes de.

Hovagim sov ikke meget den nat. Adskillige gange gik han ud og op på taget, og da var det ham, som om han i nattens stilhed hørte underlige lyde nede fra tyrkerkvarteret. Men det kunne for resten lige så godt være hans egen ophidsede fantasi, der foregøglede ham noget.

Næste morgen sagde han til brødrene, at det vist var bedst at blive hjemme i dag. Han havde hørt rygter om, at det ikke var sikkert i byen.

De blev så hjemme og gik ned i gården, hvor de beskæftigede sig med mange småting, men Hovagim sad på trappen i højde med det flade tag på et sted, hvor han selv, dækket af muren, ikke var så synlig ude fra, og dog ganske godt kunne overse en del af omegnen.

Da fik han øje på noget, som forbavsede ham. Foran porten til klostret, hvor biskop Choren boede, stod 4 tyrkiske soldater med opplantede bajonetter. Hvad de stod der for, kunne han ikke begribe.

Blev biskoppen beskyttet mod en truende fare, eller var han fange?

Det var også umiskendeligt, at vejene var stærkt befærdede. Han kunne se flokke af arabere, der med deres lange lanser kom ridende sydfra ad Harranvejen eller ad Mosulvejen østfra. Ligeledes var der mange kurder på Karakæpryvejen, kun var det ikke let at se, om de var særligt bevæbnede. I byen selv syntes der derimod ikke at være mere bevægelse end på en almindelig morgen. Men på en gang knaldede der geværer nede i basaren, lyden af høje råb og skrig trængte op til ham, og mens han endnu sad lamslået, så han hoveder komme op over højderyggen mod vest.

Urfa er jo bygget på den østlige skråning af et højdedrag, der mod vest falder stærkt af, mod øst derimod sænker sig jævnt ned mod sletten. Oppe på skråningen ligger armenierkvarteret, nede på sletten tyrkernes boliger tillige med basaren og regeringsbygningerne.

På vestranden, der rager op over armenierkvarteret, var det altså, han så først hoveder og siden hele skarer af mennesker dukke frem. Det var bærmænd af byens tyrkiske befolkning forstærket med en mængde kurdere og arabere.

Han kunne tydeligt se dem, for hans hus lå ikke langt fra vestmuren. De var bevæbnede med geværer, lanser, økser, knive, som det nu kunne falde sig, og det var klart, at det var fuldstændigt uordnede skarer uden nogen art af ledelse.

Så snart de var kommet op over bjergkammen, begyndte de at skyde ind over armenierkvarteret. En hel del mennesker, mest kvinder, men også nogle mænd, var nemlig blevet alarmeret ved skuddene og råbene nede fra basaren og var løbet op på tagene, for at se, hvad der var på færde. Det var dem, de skød efter. På et tag ikke langt fra Hovagim blev en kvinde ramt af en kugle i underlivet og sank om. Hun blev liggende og stønnede, og i et nu var alle de andre forsvundet fra tagene.

Omtrent samtidig knaldede der også skud fra sydsiden af armenierkvarteret. En lignende skare kom til syne på bjerget under den gamle borg og forsøgte under livlig beskydning at gå over nede ved Abrahamdammen for derved at trænge ind i kvarteret i nærheden af den store kirke.

Så kom armenierne på benene. Fra vinduerne i de vestlige og sydlige huse lød der velrettede skud, der pillede adskillige af de forreste angribere ned.

De andre udstødte vilde brøl og gik på igen, og igennem geværernes knalden hørte man nu en anden lyd, et skingrende ”li ,li, li, li, li, li”. Det var de muhamedanske kvinder, der var steget op på tagene for at se til, og som på denne måde gav deres bifald til kende og opildnede mændene til at gå på. Pøbelen nåede hen til armenierkvarterets udgange, og her mødte armenierne dem med geværer og økser i uordnet fægtning. Snart trængte tyrkerne lidt ind, snart blev de drevet tilbage igen, længst nåede de frem fra basarens side, og der var faldet ikke så få på begge sider, men ved middagstid begyndte angriberne at vige. Armenierne var sejrherre.

Nu var det de armenske kvinders tur til at juble. Det var, som om der var bryllup i hvert eneste hus i hele kvarteret. En beruselse greb dem alle, og årelange, indbyrdes fjendskaber var som udslettede af erindringen.

De havde ganske vist haft tab. På torvet var mange armeniere dræbt, og boderne var plyndrede. De, der boede udenfor det egentlige kvarter, var selvfølgelig hugget ned, og der lå ikke så få døde i gaderne.

Men hvad betød det alt sammen mod det, at de, der gennem århundreder var undertrykte, havde mødt deres arvefjende med våben i hånd og besejret ham. Denne pøbel, hvis krænkelser de altid måtte tåle uden at kunne tage til genmæle, og som så tit havde ladet dem føle sin overlegenhed, var flygtet for deres hånd. De havde rettet deres ryg og havde set dem i øjnene som menneske mod menneske i stedet for at krybe for dem.

Sandelig, de behøvede ikke drikke vin for at fejre sejren. Ingen af dem var nøgterne mere. De rettede sig og trak vejret så dybt, som de ikke havde gjort det i århundreder.

Så så de på deres kvinder og deres børn og tænkte på, hvad deres lod kunne være blevet, om det var gået anderledes.

Nogle kærtgnede deres geværer, andre drog til kirken for at takke. De mange brændende bønner, de i de sidste lange uger havde opsendt, havde altså dog hjulpet.

De ofte kvinderne havde lovet helgenerne, blev bragt af et glad hjerte. Der var mange haner, der lod deres liv den aften til ære for den hellige Kevork eller Johannes, og hvis kroppe blev sendt til fattige familier. Nogle vendte brødet i asken og spiste det under glædestårer, som de havde lovet.

De døde blev begravet, men der var ikke mange, der græd over dem. De var helte, og man syntes, de måtte være glade ved at være faldet på denne dag.

Nogle festede inde i husene, andre blev ude og holdt vagt. Hvor ønskede de ikke, at en fjende skulle have vist sig, for at de kunne have knaldet ham ned? Men der kom ingen.

Der var stille i muhamedanerkvarteret. Også de stod på vagt og ventede nu i angst og bæven på, at armenierne skulle overfalde dem og gengælde dem alt det onde, de havde gjort dem i tidens løb.

Ja, det var den dag og den nat. De var ligesom et helt liv værd.

Men næste dag kom reaktionen, først hos nogle enkelte af de ældste, så hos flere, og til sidst bredte den sig til dem alle.

Hvad nu?

Bag denne uordnede skare fandtes de samfund, der i seklernes løb havde trådt deres menneskerettigheder under fod og langsomt, langsomt, men usvigelig sikkert havde stækket deres vinger og bøjet dem ind under åget, havde ladet frygten gennemtrænge deres bevidsthed lige ned til de allerdybeste lag. De følte sig som skoledrenge, der havde sat sig op mod en skolelærer og ved en rask handling havde unddraget sig en afstraffelse, men som nu godt ved, at de har gjort deres sag værre i stedet for bedre.

Hvad skulle de gribe til for at komme i et tåleligt forhold til tyrkerne igen?

Der var ikke andet for, de måtte se at vinde de store ved bestiktelser, og så lidt efter lidt glide ind i de gamle folder.

Foreløbig var de jo afskåret fra verden. Der kom ingen ind til dem, de var herrer i eget hus, men de kunne ikke komme ud af det. Nogen stærk hast havde det heldigvis ikke, for nu om efteråret var der rigelige forråd i alle huse. Men det måtte jo dog have en ende.

Havde de blot kunnet komme til at tale med biskoppen, men han sad ude i klostret, der var bevogtet af tyrkiske soldater. De vidste ikke, om han var levende eller død.

Imidlertid var tyrkerne heller ikke vel til mode ved det. Uden armenierne gik livet ærlig talt ikke. Der fandtes ikke en bager i byen, der ikke var armenier, så de havde end ikke haft brød, hvis ikke nogle af de klogeste af dem havde sørget for at redde nogle af bagerne ind i deres huse, da pøbelen stormede basaren. Dem fik de gjort til muhamedanere, viklede et hvidt tørklæde om deres turban til tegn på deres omvendelse og passede på dem hver dag, at de ikke skulle blive slået ihjel og heller ikke løbe fra dem ud i kvarteret.

På den måde kom de over den værste nød, men mennesket lever jo ikke af brød alene. Der manglede meget andet.

Byens egentlig betydende tyrkere havde ikke taget del i angrebet, først og fremmest fordi de vidste, at armenierne havde våben. De indså ikke, af hvilken grund de skulle lade sig slå ihjel af armenierne. Der var jo andre måder at udnytte dem på, der var langt mindre farlige.

Mange af tyrkerne havde i det hele taget stillet sig ret køligt til mullahernes agitation. Det forekom dem meget ufornuftigt sådan over en lav sko at ville slå armenierne ihjel. Det var nu engang sådan, at det var de armenske hænders arbejde, der gjorde livet behageligt at leve. Det var da en underlig uforstand at slå sine egne slaver ihjel, man kunne lige så gerne tænke på at tage livet af sine æsler. Men naturligvis, der var jo forskel. Man kunne aldrig forestille sig, at æslerne voksede en over hovedet, armenierne derimod nok. Og dette sidste var et punkt at tage under overvejelse, om de ikke var i færd med det.

I grunden frygtede tyrkerne armenierne. De tænkte sig just ikke, at de med våbenmagt ville overfalde dem, men de var ikke til at få bugt med. Man kunne trykke dem og forfordele dem, de satte sig ikke åbenlyst til modværge, men de bøjedede af og stak så hovedet op et andet sted. Det var som anekdoten fortalte:

En armenier blev på vejen overfaldet af en røver, der ikke blot tog hans penge, men klædte ham helt af.

Da der ikke var en trævl på ham, henvendte han sig til røveren: ”Du har jo ikke taget mit guldarmbånd!”

”Hvad for noget?” spurgte denne bestyrtet og begyndte at søge igen. ”Jeg kan intet guldarmbånd se.”

”Jo, det er mit håndværk. Ved det kan jeg skaffe mig alt det igen, som du har taget, og meget mere til, men når du har slidt de klæder, du har taget fra mig, kan du gå i dine gamle laser igen.”

Ja, det var en sand historie. Tyrkeren havde kun sit sværd. Armenieren havde sine flittige hænder, sin gode forstand og sit mangfoldige håndværktøj, han havde frem for alt en ukuelig energi og en jernvilje til at komme frem.

Og tyrkeren følte instinktivt, at denne kraft var større end hans, det var den, der skulle arve jorden. Trængte den ham ikke allerede fra alle kanter udefra? Hvad andet var det, der gjorde europæerne så frygtelige og gjorde, at de langsomt, men sikkert, drev tyrkeren tilbage? De ville langsomt også ende med at erobre hans Orient, og dermed lukke ham ude af hans paradis, dette ”dolce far niente” (*det søde ved at gøre ingenting*), der på tyrkisk hedder ”Kef”.

Der var egentlig kun en vej til at undgå tilintetgørelsen, og det var at rejse sig og tage kampen op imod dem med deres eget hovedvåben, arbejdet, men det var jo at opgive selve livets lykke.

Og nu her i hans eget land rejste dette uhyre, som han mest af alt frygtede, sig også imod ham, og det vandt ind på livet af ham. Huggede han et hoved af, kom der straks syv andre.

Det var den europæiske demokratiske ånd, han forgæves kæmpede imod. Han kaldte den imidlertid kristendommen, de to var jo også kommet til at hænge uløseligt sammen. Og just fordi han følte, at kampen var håbløs, just derfor kæmpede han så forbitret.

Egentlig vidste han ikke, om han hadede armenieren, om han frygtede eller om han foragtede ham. For der var jo også grund til det. Armenierens væsen var ved de mange års undertrykkelse blevet slavisk og krybende over for den, han frygtede. Herrefolket derimod var i besiddelse af en vis værdighed og så med foragt ned på de andre,

Altså til at stække armenierne var tyrkerne til enhver tid beredte, men ikke til at udrydde dem.

Pøbelen derimod, og med dem kurderne og araberne, tænkte ikke så langt. De havde udsigt til at komme til at plyndre armeniernes huse, og det var dem nok. Og sådan var da også dette uordnede angreb, der nu var strandet, kommet i stand.

Tyrkerne så nu farer fra to sider. De var bange for, at pøbelen skulle trænge ind i deres gader for at tilfredsstille sin umættede rovlyst. De var også bange for armenierne, at de nu skulle føle deres kraft og ikke standse ved deres eget kvarters grænser, men gå videre ind til tyrkerne og tage hævn. De fik militæret til at holde sig beredt for alle tilfældes skyld.

Der skete intet af dette. Landbefolkningen drog af sted igen, og efter et par dages forløb mærkede tyrkerne, at de heller intet havde at frygte fra armenierne, ja, at disse tværtimod ønskede at komme til at stå på god fod med dem igen.

De, der nu fik vind i sejlene, var mullaherne. ”Der kan I se. Hvor længe vil I blive ved med at være herrer i jeres eget hus? Næste gang er det de vantro, der falder ind i jeres kvarter.”

Ja, noget måtte der gøres. Men så længe armenierne var så vel bevæbnede, var der ingen udsigt til, at tyrkerne ville få bugt med dem. Der begyndte at gå bud i al hemmelighed mellem husene fra de mest ansete armeniere til de store tyrkere og omvendt, og en dag, et par uger efter katastrofen, blev et møde berammet imellem dem.

Mødet fandt sted hos en af de mest formående tyrkere og var fuldstændig uofficielt, idet hverken nogle repræsentanter fra regeringen, ej heller den armenske Vartabed var til stede.

Tyrkerne var kommet først, og en af dem havde personligt afhentet armenierne, for at de skulle føle sig fuldkommen trygge også uden for deres eget kvarter. Forsamlingen modtog dem meget venligt, men alvorligt og højtideligt, ganske på den måde det er skik i sørgehuse.

Da armenierne var kommet til sæde, og de havde fået hilst på hinanden, begyndte tyrkerne at spørge dem ud om deres tab. Der var nogle af dem, der var dræbt på torvet, som forsamlingen kendte godt, og som rettelig burde have været blandt armeniernes repræsentanter ved denne lejlighed. Da deres navne var nævnt, hilste tyrkerne de tilbageblevne med den hilsen, som altid bruges, når dødsfald omtalen: ”Gid I må blive i live!” Nu sad de en stund tavse, nogle tilhylede endog deres ansigter som tegn på, at de sørgede over den afdøde.

Endelig tog en af de ældste tyrkere på hele forsamlingens vegne ordet og sagde med en stemme, der endnu syntes at skælve af bevægelse:

”Gud straffe de skyldige! Deres øjne skal blive blinde og deres arme sønderbrydes! Ved Allah! Bedros Aghas død går mig så nær, som om det var en af mine egne slægtninge, Gud havde taget. Og hvilken ulykke har de ikke bragt over vor stad, da de såede mistro mellem jer og os og ødelagde vor blomstrende basar.

Måske er det ikke det værste, de har udrettet. Det skete er blevet indberettet til Konstantinopel, og disse ”fremmede”, som intet forstår af livet på vores egn, må have formet indberetningen sådan, at I nu står som de skyldige, og sultanens vrede er rettet mod jer.

Vi blev målløse, da vi hørte det, ingen vidste jo bedre end vi, at I kun var i jeres gode ret, da I forsvarede jer. Hvad andet kunne I gøre? Vi blev så glade, da I sendte disse ”dyr” bort med brådne pander. Hvem ved, om ikke turen var kommet til os, når de var færdige med jer, og vi gik i stor angst for vort liv. Dog, I har jo så tappert afværget den fælles fare denne gang.

Også er vi meget lykkelige over, at I kendte vort redelige sindelag og vendte jer til os for at vi ved fælles kræfter kan få oprettet tålelige tilstande igen. Vi må jo holde ubrødeligt sammen, for vi skal gøre front til to sider, imod kurderne og araberne, disse æsler i menneskeskikkelse, der intet har forud for markens dyr andet end sproget, og mod de ”fremmede”, der kun søger deres egen fordel og slet ikke er betænkt på vores vel.

Ja, vi taler jo til jer i fortrolighed. Kom det for de ”fremmedes” ører, ved vi jo nok, det ville koste os vor hals, men sandheden skal dog frem alligevel.

Nu har vi da også syntes, at vi for vort årelange venskabs skyld var jeres naturlige værger mod dem, og vi begyndte på jeres vegne at forhandle om fredsbetingelser.

De penge, I sendte os, har vi givet dem. Sådanne mennesker har jo kun sans for at fylde deres pung og udsuge landet.

Da de havde fået dem, sagde de endelig, at hvis I afleverede jeres våben, skulle de melde til Konstantinopel, at alt var i orden, og tillige forstærke militærvagterne her i byen for at beskytte os alle mod pøbelen.

Vi stred meget mod denne betingelse med våbnene, for vi mister jo vores halve modstandskraft, når I er ubevæbnede. Men i det stykke var de ubøjelige. Så lod vi dem gøre ed på Koranen, at de ville opfylde deres løfter, når de fik våbnene, og eden aflagde de.

Længere kunne vi ikke komme med dem. Det er de betingelser, vi har kunnet opnå, og som vi vil drøfte i forening.”

Så blev der tavshed, og armenierne overvejede situationen.

Der var momenter i tyrkens tale, der forekom dem forstandige, og som tillige i høj grad smigrede deres forfængelighed. Det var dem meget behageligt, at deres herrer nu endelig havde indset deres værd og fandt større fordel ved at slutte sig til dem end til deres egne trosfæller. Og det var rigtigt at tyrkernes velforståede interesser måtte drive dem til den side.

Over for landbefolkningen, som begge parter havde fordel af at udnytte på hver sin måde: Tyrkerne ved voldeligt at tage fra dem ved enhver af de lejligheder, det korrumperede statssystem gav dem i hænde, armenierne ved at benytte sig af deres ukyndighed i forretningslivet og deres kroniske mangel på rede penge. Det kunne være begge parter lige magtpåliggende at holde dem ned med alle midler, det var klart nok.

Ikke mindre sandt var det, at de måtte gøre fælles front mod de ”fremmede”, det vil sige byens mutessarif, politimesteren og gendarmerikommandanten. Disse tre poster var de eneste, hvortil der krævedes en eksamen, og de blev besat med folk fra andre byer, mens Urfas borgere selv varetog alt det andet.

Indehaverne af disse embeder havde for at komme i besiddelse af dem, ”smurt” godt i Konstantinopel, og den tid de havde dem i hænde, benyttede de da også til at berige sig på enhver måde. Dertil kom, at de kun blev i kort tid, i reglen blev de efter få års forløb forflyttede andet steds hen. De lærte således aldrig rigtigt egnen at kende, og havde man endelig ved store pekuniære ofre sikret sig en af dem og nu skulle til at nyde frugterne af det, så var han pludselig borte, og man måtte begynde forfra med en anden.

Det var en stor plage for dem alle sammen, det var rigtig nok, men forbavsende var alligevel den ligefremhed, hvormed tyrken havde udtalt sin mening. Det kunne dog ellers blive farligt for ham, hvis det kom ud, og den tillid, han havde vist armenierne, forfejlede sin virkning på dem. Det var et tegn på hans uskrømtede venskab, at han i det mindste havde i sinde at stå last og brast med dem. Hvad nu pengesagen angik, så troede armenierne egentlig ikke at tyrkerne havde givet mutessarifpenge. Dem havde de vistnok beholdt selv. Måden, de sagde det på, var kun en stille opfordring til armenierne om at sende flere, da de altså havde ”lagt dem ud”, de havde fået, og dog også selv ”måtte have noget for deres ulejlighed”. Men at de åbent vedkendte sig at have modtaget pengene, var en klar udtalelse om, at de ville ordne sagen i mindelighed.

Dette med bestiklinger havde i Orienten sine faste, om end uskrevne love. Bestiklingerne var lønnen for et vist arbejde, den blev blot betalt forud. Tog nogen imod den, så betød det, at han påtog sig arbejdet. Viste det sig siden, at det havde oversteget hans kræfter, betaltes pengene tilbage. Det var for så vidt et reelt forretningsforhold.

Det, tyrkerne havde sagt, betød nu altså så meget som, at de ville skaffe orden til alle sider, men at de fandt betalingen for ringe. Nu, det var ikke svært at ordne. Det kom ikke an på nogle tusinde pjastre mere eller mindre, dem lå der nok af oppe i armenierkvarteret. Sagen var blot, om de kunne stole på tyrkerne, og det kunne jo også være et vanskeligt punkt. Dog, deres venlige ord og hele deres imødekommende væsen havde smigret armenierne og taget deres kritik fangen. Det gik naturligvis heller ikke an at udtale mistillid til tyrkernes ord, det ville have været at få hele sagen til at strande, men der var jo et neutralt punkt. Man kunne spørge, om de mente, man kunne stole på regeringen, så forstod de det nok selv.

Efter nogen tids tavshed tog da også den fornemste af armenierne ordet.

Han takkede først for det venskab, tyrkerne havde vist dem ved at tage sig af denne indviklede sag og ved så åbent at udtale sig over for dem. De håbede nok, de skulle vise sig denne tillid værdige. Det var jo meget rigtigt, at det betød en svækkelse for dem alle, når de afleverede deres våben. Om tyrken ikke troede mutessariffen ville tage mod flere penge og så lade den betingelse falde.

Før den gamle tyrk besvarede dette, så han hen på husherren, der rejste sig og demonstrativt undersøgte alle vinduer, døre og skabe, for derpå med en beroligende gestus at sætte sig igen.

”Det ville han vist gerne, om det stod til ham,” svarede han med sagte stemme. ”Men han har selv sagt, at der er spioner ude på ham. Giver han et beroligende svar uden at fratage jer våbnene, kan det koste ham hans hals, da det så straks vil hedde sig i Konstantinopel, at han har taget imod penge, og nu står i ledtog med jer.”

Armenierne indså nok, at denne betingelse stod fast. Nu var det kun om at gøre at få en af tyrkerne til at sværge, for de tillagde på begge sider eden stor betydning.

”Og I mener, man kan stole på mutesariffens ord?”

Atter var det den gamle tyrk, der svarede: ”Han svor på Koranen, og vi kan ikke tænke os, at en muslim vil gøre det uden at være sikker i sin sag. Det er forfærdeligt at nedkalde Allahs vrede over sig både i dette liv og det næste. Vi hørte det alle.

Jeg vil ikke gå ind i mit harem mere, om det ikke er sandt hvert eneste ord.”

Det var en frygtelig ed, den ansås næsten for vægtigere end eden på Koranen.

Tyrkerne blev ligesom lidt blege, og armenierne skyndte sig at strække armene afværgende ud.

”Hvorfor svor du, Mahmud Bey? Dit løfte var os mere end nok.”

Men i grunden var de dog tilfredse med resultatet. De takkede endnu en gang tyrkerne for deres tid og venlighed og sagde, at de nu skulle tale med deres folk. De fandt forslaget meget antageligt, men de var jo dog nødt til at forelægge hele menigheden det, de måtte jo selv være ansvarlige for deres skæbne.

Således endte dette møde, og en af tyrkerne ledsagede igen armenierne tilbage til deres kvarters udgange. Lidt efter skiltes også tyrkerne.

Mahmud Bey var mørk i sindet og gnaven af ansigt, da han den aften kom tilbage til sit hus. Han lod rede til sig selv i sine egne værelser, og han hustruer ventede forgæves på ham både denne og de følgende aftener. De undrede sig meget over det, men ingen af dem vidste grunden. Det hed sig kun, at beyen var meget fortrædelig og ikke god at komme nær.

Nogle dage efter fortalte hustruerne det i badet til Mustafa Aghas kone, og den næste nat omtalte hun denne mærkelige hændelse for sin mand.

Det gav Mustafa Agha noget at tænke på. ”Ak, disse kvinder! De var i sandhed ufuldkomne. Hvor længe ville det vare, inden den nyhed ad en eller anden hemmelig dør nåede ind i armenierkvarteret, og så var det jo røbet alt sammen.”

Resultatet af Mustafa Aghas tænkning var, at byens fornemste mullah en dag aflagde visit hos Mahmud Bey.

Mullahen ledte samtalen hen på religiøse ting og på forskrifternes forskellige værdi. ”Det vigtigste af alt,” sagde han blandt andet, ”er den hellige krig, krigen mod de vantro. Hvis det gavner dens sag, at man bryder sine eder, så er man løst endogså fra dem.”

Den aften gik Mahmud Bey ind i sit harem igen.

Dagen efter mødet med tyrkerne samledes en større kreds af armenierne igen i den lille sal til rådslagning. Også Hovagim og Krikor havde fået bud om det og var kommet til stede.

Der aflagde deres udsendinge beretning om, hvad de havde fået ud af forhandlingen med tyrkerne, og nu, da den hele stemning, der på grund af tyrkernes væsen havde ligget over mødet, var borte, så resultatet meget magert ud. Det eneste reelle de havde at holde sig til, var jo det, at tyrkerne havde taget imod bestikkelsen, og at Mahmud Bey havde svoret. Og på det grundlag, skulle de aflevere deres våben. Det kunne de med god grund være betænkelige ved.

Anania Vartabed kritiserede da også skarpt dette forslag og lod tydeligt skinne igennem, at hvis han havde været med, skulle han nok have opnået bedre betingelser. Et par af de andre, der havde ventet, at de skulle have været valgt, og som var smækfornærmede over ikke at have nydt den ære, stillede sig ved hans side.

Men nu blev det dog udsendingene for meget.

”Det var jo soleklart, at de andre kun var imod, fordi de ikke selv havde været med til at lave det, og nu angreb de dem personligt. Som om de var børn, der ikke kunne forstå, om et forslag var antageligt eller ej. De havde aldrig nævnt det, hvis de ikke havde været sikre på, at det var den eneste mulige betingelse.

Om de andre måske troede, at tyrkerne nogen sinde kunne gå ind på at have et bevæbnet armenierkvarter, der, hvad tid de ville, kunne indlade sig i gadekampe med dem.

De måtte takke Vorherre og deres udsendinge, at de havde forstået sådan at tage tyrkerne. Enhver vidste dog, at det kun var for deres personlige tjenesters og deres årelange venskabs skyld, at tyrkerne overhovedet havde indladt sig med dem og stillet sig på deres side imod deres egne trosfæller.

Hvis man nu fornærmede dem ved at vise dem mistro, så ville de tage regeringens parti, og så ville den dag ikke være fjern, da soldaterne rykkede ind i kvarteret.

Ganske vist var Urfas garnison jo ikke stor, den kunne man vel forsvare sig imod, men bag ved den stod hele riget. Hvad kunne det nytte at sætte sig op mod et helt land?

Og det skrækkeligste var næsten, at disse andre aldrig kunne se andre end deres egne personer.

Fordi de nu ikke havde nydt menighedens tillid og ikke var blevet valgt, så satte de sig imod den eneste udvej, der fandtes, de betænkte sig ikke på at styrte folket i den visse ødelæggelse. Og det var kun for at tilfredsstille deres personlige ærgerrighed og hævnthørst og bringe de delegerede i miskredit.

Men hvad andet kunne man vente af sådanne mænd.”

Dermed gik de over til personlige angreb, som de andre tappert besvarede, og i lang tid ringede salen af ordstrid. Man gik til sidst fra hinanden uden at være kommet til noget resultat.

Så begyndte partierne i al stilhed at organisere sig.

Havde de delegerede før næret nogen mistillid til tyrkerne, så var den nu fuldstændig forsvunden.

De andres angreb og deres egne ord havde i hvert fald overbevist dem selv.

Det stod aldeles klart for dem, at døren til frelse skulle benyttes nu, ellers ville den lukke sig, og hele kvarteret ville være hjemfalden til ødelæggelse. Det var deres simple pligt over for deres folk at åbne deres øjne.

Ufatteligt, at de ikke alle kunne se, at de andre kun blev drevet af personlige bevæggrunde, og det endda af den simpleste slags. Hvilken skam nu, da alles liv og velfærd stod på spil, at lade sig lede

af sådanne motiver. De måtte bekæmpes med alle midler for dette uvidende folks skyld, der under deres ledelse blindt ville gå sin undergang i møde.

Og de blev bekæmpede med kraft.

De delegerede var byens mest formående mænd. De havde mange tilhængere, der ubeset svor på alt det, de sagde og gjorde, og enhver af denne skare følte sig nu som en apostel, der måtte se at vinde så mange proselytter som muligt.

Man lod forstå, at man jo godt kunne skaffe den ene og den anden en fordel, hvis han holdt med den rigtige side. Man glemte dog ikke sine venner ved andre lejligheder.

Og det var en hellig pligt, man havde over for de ”uvidende”, der lod sig lede i fristelse og fare af disse løsgængere.

Det var mænd, man ikke kunne have tillid til, og hvis liv der desværre var ikke så lidt at sige om. Ikke for det, det drejede sig jo ikke om deres liv, men om den foreliggende sag. Dog, det ved jo enhver, at som man er, sådan vælger man. Derfor var det nok var værd at tage i betragtning, hvad for mænd det var, der stod på modpartens side. Det kunne dog enhver se, at de ikke var noget i sammenligning med de delegerede.

Herregud, menigheden vidste vel nok, hvem de skulle støtte, hvorfor havde man vel ellers valgt dem. Det var en mærkelig politik først at vælge dem, og så bagefter, når de havde opnået så gode betingelser, at lade dem stå som narre.

”Men derfor går det os jo altid skævt, fordi vi står mellem to veje og aldrig ved, hvad for en vej, vi skal gå ad. Det er en nationalfejl.”

Imidlertid lå modpartiet heller ikke på den lade side. De agiterede også af alle kræfter, og fik endda ny vind i sejlene ved en ganske uventet tildragelse.

En dag kom en arabisk kvinde hen til vagtposten ved en af armenierkvarterets udgange og bad om at få Anania Vartabed i tale.

Hun blev ført hen til ham og meddelte ham da, at hun havde samlet kvas bag det armenske kloster, og mens hun gik der, så hun en gammel mand stå oppe på muren og vinke ad hende.

Da hun var kommet hen til ham, havde han bedt hende om at bringe et brev til Anania Vartabed, og han havde givet hende 60 pjastrer for at besørge det. Hun syntes jo, det var en god dagløn, og havde med det samme sat sig i bevægelse for at udføre ærindet.

På sedlen stod der kun få ord, der umiskendeligt stammede fra biskoppens hånd:

”Hunden logrer vel med halen, når den ser stokken, men kan hænde den bider, når du lægger stokken fra dig.”

Der kunne ikke være tvivl om, at biskoppen ønskede at advare menigheden mod at aflevere våbnene, og det var en mægtig støtte for Anania Vartabed.

Og dog blev han overstemt. De delegeredes parti blev ham for mægtigt.

De hævdede, at biskoppen jo ikke kunne være underrettet om alle ting, da han jo holdtes afspærret. Hvis han havde vidst det, de vidste, havde han sikkert stemt for afleveringen.

Og de fik størstedelen af de gamle på deres side. De var vante til at sætte deres lid til pengenes indflydelse på tyrkerne. ”En guldnøgle åbner alle døre”, mente de. Derimod havde de endnu aldrig set, at der kunne udrettes noget varigt ved våbenmagt fra deres side. Det klogeste var at bøje af og se at indvinde det tabte på anden måde.

Det var ungdommen, der holdt med Anania Vartabed, men det var jo den omvendte verden, at den skulle få ret mod alderdommen. Hvad kendte de unge til, hvordan man skulle bære sig ad her i livet? Det skulle de jo først til at lære af de ældre.

Det var dem også selv fuldstændig uvant at sætte deres vilje igennem imod de gamle. De bøjede sig lidt efter lidt. Det kom slet ikke til nogen ny afstemning, man begyndte ganske simpelt at aflevere våbnene henne i en af bygningerne på kirkepladsen, hvor en af de delegerede sad og tog imod dem. De andre gav sig til at gå omkring i husene hos de genstridige for at overtale dem enkeltvis. Hovagim og Krikor hørte til Vartabeds parti. Krikor af overbevisning, Hovagim fordi Krikor gjorde det.

Så kom da også en dag en af de delegerede tillige med Hovagims huspræst ind til ham og begyndte at overtale ham.

Det gik ikke så let, for han havde set biskoppens håndskrift, og han mente, at den mand forstod mere end alle andre tilsammen.

Men så tog præsten sin tilflugt til skriftsteder, og det han til sidst satte Hovagim til vægs med, det var det om, at man skal være øvrigheden underdanig, for der er ikke øvrighed uden af Gud, og det er den, der skal bære sværdet.

Så gav Hovagim sig og afleverede sine to geværer.

Overfor Krikor vidste de, at de ingen vegne kunne komme med den slags argumenter, ja, de var end ikke visse på, at han ikke ville blive rasende og smide dem ud af huset, for han var kendt for sit heftige temperament. De passede så deres snit og kom ind i huset på den tid, da han ikke var hjemme.

Hans gamle mor var alene derinde og det lykkedes dem at få hende indbildt, at familien ville skille sig ud fra alle andre og blive uglest af dem alle, hvis de våben ikke blev udleverede.

Den gamle fik da en sådan skræk for, ”hvad folk ville sige”, at det endda overvandt angsten for hendes søn. Våbnene hang desuden på væggen og halvt godvilligt, halvt modvilligt lod hun dem få dem, og sad nu med livet i hænderne og ventede på Krikors hjemkomst.

Det første, han så, da han kom ind i stuen, var den tomme plads på væggen.

”Hvor er geværene henne?” råbte han vredt og så truende på moderen.

Den gamle brast i gråd og fortalte, at den og den havde været der og gjort hende så bange, at hun havde udleveret dem.

Krikor for op og ville slå hende, men i rette tid åbnedes hans øjne og han så, han havde sin moder for sig. Hånden, der allerede var løftet, sank ned igen. Uden et ord for han ud af huset og hen til en af de mænd, der havde været derinde. Han overvældede ham med skældsord og havde slået ham trods hans alder, hvis ikke andre havde lagt sig imellem og hindret ham i det.

Geværene fik han ikke tilbage, de lå vel forvarede bag sikker bevogtning på kirkepladsen.

For at finde trøst løb han hen til Hovagim, men hvor forfærdet blev han ikke, da han hørte, at også han havde ladet sig overtale. Nu styrtede alting sammen for ham.

Han gik hjem og låsede sig inde i den øverste stue, og den dag så ingen mere til ham, han lukkede ikke op for nogen og nød hverken vådt eller tørt. Man om aftenen, da alle var gået i seng, hørte de ham gå ud, få fat i staldlygten og gå end i en kælder, de havde, hvor de opbevarede halm til æslerne og ellers brænde og alt muligt skrammel.

Da stod moderen op og listede ud for at se efter ham.

Han havde hørt trin og mødte hende ved indgangen til kælderen. ”Gå di ven!” råbte han truende. ”Jeg slår, hvis nogen kommer her ind.”

Hun vaklede tilbage i skræk, og nu vidste også brødrene, at de måtte gå af vejen for ham foreløbig. De kunne høre ham rumstere nede i kælderen, men hverken den næste eller de følgende dage talte han til nogen, og de vogtede sig vel for at komme for nær til ham eller hans arbejdsplads.

Efter 3 – 4 dages forløb blev han igen tilgængelig, og en dag, da han var borte, listede en af dem ned i kælderen. Der var intet som helst at se, skønt han undersøgte alle kroge nøje. Hvad Krikor havde taget sig for den nede var og blev dem en gåde.

Også Hovagim gjorde sig sine tanker, og en dag kaldte han Chanum til side ude i køkkenet.

”Kom med dine smykker,” sagde han. ”Det er mange penge til hjælp til de to børns opdragelse, hvis der skulle tilstøde os en ulykke.”

”Dette ved nu ingen uden os to”, lagde han betænksomt til og tog i det samme en sten ud af muren. Bag ved viste sig et lille hulrum. Chanum rakte ham nu alle sine værdifulde smykker, som han viklede ind i et tørklæde og lagde ind i rummet. Da stenen igen stod på sin plads, var der intet at se uden en glat mur.

”Tæl stenene, Chanum, og glem ikke stedet.”

”Hvor har du alle dine smykker?” spurgte Hagob om aftenen.

”I min kiste. Jeg er ikke glad i disse dage og har ikke lyst at bære dem.”

Sådan havde mange hjem deres små hemmeligheder.

Endelig var våbnene samlet. Fra nogen havde man måttet tage dem med magt, de fleste havde givet dem godvilligt. Kun meget få havde skjult våbnene og påstået, de ingen havde.

I slutningen af november gik der bud til Mahmud Bey, at våbnene var beredte, hvis han ville meddele det til regeringen. Den næste dag kom gendarmerne og bragte dem ned til kasernen, hvor de foreløbig skulle opbevares. På samme tid modtog Mahmud Bey en større gave for sin fredsaktion.

Det kunne se ud til, at regeringen mente det ærligt. Vagtstyrkerne blev betydeligt forøgede, samtidig med at armenierne trak sig tilbage og igen begyndte at komme i basaren.

Det var jo sørgelige dage, de tilbragte der, mens de ryddede op i deres boder efter røverne og overvejede, hvordan de skulle få boderne fyldt igen.

Det var også svært at omgås pøbelen. Der var mange, der tørstede efter hævn for de af deres slægtninge, der var faldet inde i armenierkvarteret. Det nagede dem, at de var blevet vist tilbage, og armenierne måtte høre mange forbandelser og trusler.

Det kunne heller ikke forblive skjult for dem, at alle tyrkerne var bevæbnede til tænderne, og det forekom den undertiden, at de i deres hænder genkendte nogle af de våben, der var samlet fra armenierkvarteret. De henstillede så til deres ”venner”, om man ikke også kunne afvæbne disse farlige elementer.

”Gid vi kunne,” svarede tyrkerne imødekommende, ”det ville også være meget betryggende for os, men desværre findes der ingen lov, der giver os ret til at afvæbne en rettroende. Hvor er det dog kedeligt, at I ikke har samme tro som vi, så var det en helt anden sag. I behøver imidlertid ikke være urolige på grund af pøbelen. Også vi er stærkt bevæbnede.”

Rigtigt rolige blev armenierne dog ikke. De gik altid ligesom med livet i hænderne.

Hovagim f. eks. havde ikke genoptaget arbejdet på den bygning, han havde fået til opgave at ombygge nede i tyrkerkvarteret. Ejeren sendte bud til ham om at komme, men han gav stadig undvigende svar. Vejret var for dårligt, eller han var ikke rask. Han følte sig ikke tryk dernede, og Krikor undlod ikke at formane ham til for enhver pris at holde sig borte.

De delegerede måtte tit nok høre, at de vistnok havde været for hurtige til at gå ind på at aflevere våbnene. De gav altid beroligende svar og sagde, at deres venner var gode nok, de skulle ikke være bange. Sådanne bølger lagde sig ikke på en gang, men lidt efter lidt skulle alting nok komme i orden. De skulle blot lade som ingenting.

Men mange havde urolige drømme. Drømmetydersken havde nok at bestille, og det var ikke småting, der blev bragt for dagens lys. Man kunne mærke, man gik onde tider i møde. Det var ikke blot året, der hældede i sin gang, og dagene, der blev mere og mere mørke, også i menneskenes hjerter blev det mørkt.

3. Kapitel *Orkanen bryder løs.*

Man var nu nået til den sidste uge af 1895. Det var årets mørkeste tid, men det var ikke juleugen. Den fest fejrer armenierne først omkring midten af januar, så der var slet intet, der tændte lys for dem.

Hovagim kom hjem fra morgensangen i kirken, netop som det var blevet lyst, og kom lige ind i en huslig scene.

Det var Misael, der absolut ville have sine nye støvler på i skole, og bedstemoderen, der ikke ville lade ham få dem. De skulle gemmes til julen. Men Hovagim stillede sig på Misael's side: "Lad ham dog få dem, mor. Hvem ved, om vi lever til jul?"

Ja, hvem ved? Den truende skygge var med få ord manet frem igen.

Svigermoderen stille mad frem for Misael, for at han kunne spise og komme i skole, og satte sig så med lille Kevork på skødet. Mændene, der sad i et hjørne af stuen og røg cigaretter, ville endelig have børnene hos sig. Deres sorgløse leg var snart det eneste, der lyste lidt op i uhyggen, og som til tider fik dem til at glemme de sorte skyer.

Det var ellers ikke deres vane at sidde inde på denne tid af dagen. I tidligere tider havde de for længst været ved arbejdet og havde muntert fløjtende håndteret stenene. Nu vovede de sig ikke ned i tyrkerkvarteret, og armenierne lod intet bygge. Hvem vidste, om man skulle blive boende i sit hus.

Den tvungne uvirksomhed forøgede uhyggen, og de var endt med at blive dovne og ugidelige. De talte tit om, at de nu skulle se at få stalden gjort bedre i stand, men det blev ved snakken. De blev siddende i hjørnet. Der sad de i timevis uden at sige noget, eller de skændtes om de utroligste småting, som de ellers aldrig havde skænket en tanke.

I øjeblikket fangede Misael deres opmærksomhed. Han sad ved siden af Hovagim og fortalte en hel historie om deres æsel. De havde næsten glemt alt andet, da de opskræmtes af et skingrende kvindeskrig inde fra nabogården.

I et nu var de sprunget op og for ud i gården. Der stod kvinden på nabohusets tag, skreg op, gestikulerede og pegede fremover mod bakkekammen vest for byen. Knap var de der ude, før en kugle for hvinende hen over tagene og næsten strejfede kvinden.

I to spring havde Hovagim nået sin udkigspost, og da han sad der, så de andre, at hans ansigt blev gråt og ligesom helt forandret. De behøvede slet ikke at spørge om noget, de vidste alt, inden han kom ned. Armenierkvarteret blev angrebet igen, og denne gang var de våbenløse. Det var den visse død.

Hvad nu?

Den yngste broder var den første, der traf sit valg. ”Jeg går hen til Krikor, der føler jeg mig mere sikker.”

”Det må du selv afgøre,” svarede Hovagim. ”Jeg foretrækker at dø i mit hjem, men det må I hver især gøre, som I synes bedst.”

”Kom dog med, brødre,” bad den yngste. ”Krikor har sikkert indrettet noget, hans hus har så mange krinkelkroge, og han tænker så meget.”

Men Hovagim ville på ingen måde. Han var overbevist om, at det intet ville nytte, og han kunne ikke få sig til at forlade hjemmet. Den yngste broder løb sin vej alene, og de andre fulgte Hovagim ind i stuen.

Der sad de et øjeblik og så på hinanden. Kvinderne og børnene græd. Mændene var helt forvirrede og vidste hverken, hvad de skulle sige eller gøre.

Imens knaldede skuddene fra alle sider, og forfærdelige skrig vestfra forkyndte, at angriberne trængte ind i de yderste huse og der havde begyndt deres blodige værk. Nu lød skrigene lige uden for deres dør.

Den blev revet op, og en kvinde styrtede ind med et barn på armen. Hendes hår var i vild uorden og blodet dryppede fra hendes ører. Det var Hovagims søster.

”Flygt, brødre, flygt!” skreg hun. ”Min mand er dræbt, de snittede underlivet op på ham med en kniv. Mine smykker trak de ud af håret og rev øreringene ud af ørerne. Da de begyndte at plyndre huset, så jeg mit snit til at flygte. Se dog at komme bort! De kan snart være her.”

Udmattet sank hun om på gulvet og brast i krampegråd. Brødrene så på hinanden. Hvor skulle de flygte hen? Noget skjulested fandtes der ikke i huset, de måtte blive siddende stille og afvente deres skæbne. Dette, at de slet intet kunne gøre, var næsten det værste.

Da stod Hovagim frem og læste bønner over de døde. En kort stund faldt der fred over dem. De kendte ord fremmanede den stemning, de var i, når de stod ved andres begravelse. Dog, det var kun et øjeblik, snart mindede skuddene og skrigene dem om, at det gjaldt deres egen ligfærd, og rædslen vendte tilbage med fornyet styrke.

Kun ikke hos Hovagim. Han havde så tit og så levende fremmanet forestillingen om den kommende herlighed for sit indre øje, at han nu pludselig så den så tydeligt og så nær, som kunne han gribe den med hænderne.

Han så vel også den mørke port, han skulle igennem, men den skræmte ham nu næsten ikke.

Han sad ganske stille og tog afsked med dette hjem, som han havde vogtet og holdt sammen på i de mange år, hvor hver plet eller hver genstand talte til ham og glæder eller om forsagelsen, og det forekom ham nu, at forsagelsen måske egentlig havde været livets bedste indhold.

Og han tog afsked med disse mennesker, der havde udgjort hele hans verden, og som han altid havde haft i sine tanker i alt, hvad han gjorde. Sidst kom han til Misael, der sad ved hans side og gemte sit hoved ved hans bryst for ligesom at flygte fra alt det forfærdelige.

Da var det, at hele Hovagims væsen oprørte sig mod det, der skete. ”Hvorfor skulle dette barn igen stødes ud i elendigheden? Var der endnu ikke gået lidelser nok over dets hoved?”

Han stred inde i sin sjæl i bønner for den lille, og da var det ham, som om han gennem al den larm hørte en sagte susen, og gennem den en stemme, der talte til ham:

”Tror du, at du elsker ham højere, end jeg, eller at du klarere ser, hvad der tjener til hans gavn?

Hvad ved du om, hvilken lykke, jeg har beredt for ham, eller hvilke planer, jeg har med ham?”

Da havde Hovagim sejret over det alt sammen, og en dyb fred fyldte ham.

Men det var også på tide. Råbene, skuddene, hele den forfærdelige larm lød stadig nærmere. Det var klart, at ugeringsmændene var trængt ind i deres gade.

Så tog instinktet herredømmet over brødrene, de styrtede ind i det bageste rum og gemte sig under risbrændet, bag sengetøjet, hvor de ikke var umiddelbart synlige, og sad det med bankende hjerte afsindige af angst. Kvinderne hjalp dem med at skjule sig, og søgte selv at komme af vejen. Kun Chanum kom ind og satte sig hos Hovagim med Kevork på skødet.

Morderne var kommet til nabogården. Porten blev revet op, og et jammerskrig fra kvinderne blandet med tyrkiske tilråb, lød ind til dem. Tyrkerne spurgte efter mændene, men slæbte åbenbart samtidig tingene ud af huset. Nu havde de fundet en af mændene. De kunne over muren kende hans stemme og høre, hvordan han tryglede om nåde. Et øksehug og et klageskrig, der lidt efter lidt døde hen. Så fandt de en til, og det samme gentog sig. Nogle af dem gav sig i lag med kvinderne, de kunne høre dem skribe og flygte frem og tilbage. Der var en ubeskrivelig tumult.

Det var forfærdelige øjeblikke, og Hovagim ligefrem følte det som en beskrivelse, da deres egen port blev stødt op. Han bøjede sig ned, kyssede Misael og satte ham over til Chanum. Et sekund så de to hinanden dybt i øjnene, så lagde hun armen om Misael og trak ham ind til sig, mens Hovagim med faste skridt gik ud af døren, den indtrængende skare i møde.

De blev forbavsede, da de så ham komme der så roligt og besluttet, et øjeblik stod de tavse og tøvende, ja, det var næsten, som om de veg et skridt tilbage.

Men en ung knøs sprang frem og kløvede Hovagims hoved med et eneste øksehug. Han faldt forover uden en lyd, og morderne styrtede over hans lig ind i huset.

Flokken bestod af en halv snes unge tyrkere af byens bedre familier, ja endogså Mustafa Aghas brodersøn var iblandt dem.

Den, der havde set disse mænd tidligere, når de gik astadige og stilfærdigt gennem gaderne eller sad på cafeerne, kunne umuligt have genkendt dem nu. Deres klæder var snavsede og blodbestænkedede, og deres ansigter forandrede. Nogle var blege, næsten gulgrå, andre var blodet steget til hovedet, øjnene var blodunderløbne og minerne fordrejede. De opførte sig, som om de var berusede, hvad dog kun de færreste var.

Hvis de var standset og havde spurgt sig selv, hvad det egentlig var, de gjorde, ville de måske selv have undret sig over det. Men der var ikke tale om at standse, de blev ligesom revet med af noget, der var stærkere, end dem selv. Og det var jo Allahs vilje, at de vantro skulle udryddes.

I går aftes var uroen brudt ud i byen. Det gik fra hus til hus, at nu skulle det være, og i dag til morgen havde enhver haft våben med, da han gik til moskeen for at bede.

Så kom mullahens ildfulde opråb til de troende om at fuldbyrde Allahs vilje. Han gik selv foran med draget kniv, og de fulgte alle efter, man kunne jo ikke holde sig tilbage.

Fra alle sider kom der nye skarer. De hidsede hinanden op, og så nåede de armenierkvarteret. Der knaldede skud, nogle bøller trængte ind i de første huse, de så blodet flyde, og så var det, de begyndte at se rødt alle sammen. De gik som i en tåge, slog ned uden besindelse, røvede og forgreb sig på kvinder, der udmærkede sig ved deres skønhed.

Nu havde de allerede nogle timer været med til denne blodige færd. Et øjeblik havde der rørt sig noget i dem over for Hovagims sjælsstorhed, de var lige ved at vågne af rusen, men da han nu var borte, lagde tågen sig igen over dem, og de for ind i stuen.

Der sad Chanum med de to børn knuget ind til sig. Skrækken havde lammet hende, så hun hverken kunne stå op eller skrike, end ikke sit ansigt kunne hun dække til.

Foreløbig skænkede de hende imidlertid ingen opmærksomhed, mændene og pengene var de første spørgsmål for voldsmændene. De for ind i rummet bagved, og nu kendte Chanum Hagobs stemme. Staklen var fundet, og hun hørte ham bede for sit liv.

”Sig os først, hvor I har jeres penge, din hund!”

Han forsikrede, at han ikke vidste det, hans ældre broder gemte dem, men nogle hårde slag bragte ham på andre tanker. Nu kom han ud for at tage pengene frem af det lille rum inde i skabet.

Chanum kendte ham ikke igen. Var det ikke en gammel mand, der vaklede gennem stuen.

Da de havde fået pengene, blev Hagob trukket ud i gården, og en stod med draget kniv og passede på ham, mens de andre rumsterede videre. Også de to andre brødre blev efter nogen tid fundet og stillet hen ved siden af Hagob.

Søsteren havde ligeledes gemt sig og blev trukket frem, men moderen styrtede som rasende ind på den tyrk, der havde fat i datteren, og da han derinde i halvmørket blev klar over, det var en kvinde, han havde for sig, slap han hende og gav sig i stedet til at lede efter værdisager.

En af dem begyndte nu at udspørge Chanum og hendes smykker, men i det samme kom Mustafa Aghas brodersøn ind. Han tilkastede Chanum et blik, der fik hende til at skælve fra hoved til fod, så gav han den anden et puf, som han godt nok forstod. Ingen så fra nu af til den side, hvor Chanum sad.

Derimod endevendte de al ting, og tog et par fine tæpper og nogle andre kostbarheder med. Til sidst, inden de gik, lød der tre øksehug, som når man skiller et slagtet dyr ad, og så var de borte. Men ude fra gården lød der en stønnen, der snart gik over i dødsrallen. Moderen for ud og kastede sig med et skrig over sine sønners lig. Gud var barmhjertig mod hende, hun stod ikke op mere. Hun havde en hjertesvaghed, lidt efter lidt gik hendes fortvivlede gråd over i en krampagtig hiven efter vejret. Hun blev blå i ansigtet og sank død ned ved siden af sine døde sønner.

Det var først Kevorks gråd, der gengav Chanum livet. Barnet havde ligesom været stivnet af skræk, men da spændingen løstes, begyndte det at græde.

Denne gråd løsnede også de bånd, der havde bundet Chanum. Hun lagde instinktmæssigt barnet til brystet, men det fandt ikke noget, eller det ville ikke drikke. ”Mælken er vel blevet bitter,” tænkte hun, og så stod hun op for at finde noget, hun kunne give det at spise i de uordentlige stuer, hvor alt var kastet hulter til bulter.

Derved kom også Misael på benene. Han havde ellers siddet og begravet hovedet i Chanums skød, han gik lige ud i gården og så det forfærdelige syn der ude. Grebet af rædsel for han ind i æslets

stald. Æslet var borte, men hen løb hen til en dyngede hakkelse bag en kiste for at gemme sig for alt det skrækkelige. Han følte noget røre sig der inde. Det var den ældste broders to små drenge, der havde søgt tilflugt her. De skreg op i rædsel, da han rørte ved dem, de troede, det var tyrkerne, som var efter dem, men så kendte de Misael, og tæt trykket op mod hinanden sad de tre små drenge og ventede på døden.

Den nedgående sol kastede sine sidste stråler ind i det hærgede hjem og belyste de tre svigerinder, der med deres små børn knugede ind til sig sad og græd uden at kunne gøre sig noget som helst klart. Hvad var der sket, og hvad ville der endnu komme?

De hørte kun den vanvittige larm i byen, skydningen, huggene, slagene, de hjerteskrærende skrig og de rå brøl, snart lød det nærmere, snart fjernere. Undertiden løb mennesker hastigt gennem gaderne. Lige uden for deres dør blev der nok hugget en ned, for da fodtrinene tabte sig, lød der længe en stønnen og jamren, men ingen af dem tænkte på at gå ud og se efter. En flok skrigende kvinder var flygtet hen over tagene. Hvem var de, og hvor løb de hen? De spurgte ikke. De sansede intet mere. Da solen var borte, blev det koldt, og de stod op for at dække børnene til. Heldigvis var de faldet i søvn, selv om deres søvn ganske vist var urolig, men trætheden krævede dog sin ret. Så kom kvinderne i tanker om de små drenge. At kalde på dem vovede de ikke, men de begyndte at søge efter dem, og da de ikke fandt dem, begræd de dem som døde.

Med nattens frembrud stilnede larmen af. Bødlerne drog i skarer til moskeen til aftenbønnen. Der udtalte mullahen Allas tilfredshed med det, de havde udrettet, og opfordrede dem til at begynde igen næste morgen. Så gik de hjem og spiste til aften, med da de var alt for ophidsede til at sove, mødtes de senere, delte byttet, drøftede dagens begivenheder og drak på dem. Mange steder endte det med vilde orgier.

Da armenierne noget ud på natten mærkede, at tyrkerne var borte, begyndte også de at røre på sig og undersøge, hvor stor skaden var, og om der var nogen mulighed for redning.

I de gader, hvor mændene var dræbt, var kvinderne uhyggeligt til mode ved at være mellem alle ligene, og de søgte at komme sammen så mange som muligt. Det førte så til, at talrige skarer søgte tilflugt i den store kirke, andre forlod deres egne huse for at søge hen til deres slægtninge. Men det var frygteligt at komme gennem gaderne, rundt omkring lå der lig og ting, der var slæbt ud af husene og smidt på gaden. Man snublede over det i mørket, men ingen vovede at stryge en tændstik. Kvinderne hos familien Biredjiklian rørte sig ikke, stive og stumme sad de hos deres sovende børn. Men da der blev stille rundt omkring, drev sulten de tre små drenge ud af stalden. De kom ind i stuen, fandt sig et stykke brød og krøb ind under en dyne for at holde sig varme. Snart sov også de. Ved midnatstid kom en mand listende ind i gården. Det var den yngste broder, han kom fra Krikors hus. Da ulykken brød ind over byen, var det kommet for en dag, hvad han havde rumsteret med nede i kælderen. Han havde lavet et skjulested, en hule under jorden, hvis indgang var så godt skjult, at ingen kunne finde den. Der var han krøbet ned sammen med sine brødre. Også Hovagims bror havde han givet plads. ”Kunne jeg blot få fat i Hovagim,” sagde Krikor, da han sidst af alle steg ned, ”men det er desværre ikke mere muligt at nå der hen.”

Der havde de så siddet sammenkrøbet hele dagen og havde hørt tyrkerne husere oppe i gården. Det var et lys i det store mørke for Chanum, at hende brødre var i live. Hun ville gerne have været der hen, men hendes svoger mente, at hun egentlig var mere sikker i sit hjem.

Solen var næppe stået op næste morgen, før tyrkerne brød ind i armenierkvarteret igen. Mange af dem var nu fulde og derfor langt mere rå end dagen i forvejen, og de havde fået forstærkning, idet store skarer af landboerne i nattens løb var strømmet ind til byen. De havde taget hele karavaner af lastdyr med sig til at få de røvede ting ud til landsbyerne på, for i dag gjaldt det plyndring i stor stil. En del gik med mullaherne i spidsen ind i de gader, de ikke havde nået den forrige dag, trak mændene ud, slog dem ihjel og forgreb sig på kvinderne.

En af mullaherne havde givet det løfte, at han med egen hånd ville hugge 100 armenske drenge ned. De blev slæbt hen på et lille torv, og der begyndte han med sin kniv at slagte dem en for en. Da han kom til den sidste, svigtede kræfterne ham. ”Det vil Allah vist tilgive mig, at jeg ikke formår mere.” Den anden del af overfaldsmændene gav sig til at ransage de bydele, hvor mændene var blevet dræbt dagen før. Morderne havde mest kun taget de rede penge, kvindernes smykker og enkelte kostbarheder, nu kom de efter det øvrige: det gode sengetøj, kobberkarrene, de søde sager fra vingårdene, tæpper og klæder. Alt sammen blev det båret ud og læsset på dyrene. Snart kunne man se karavanen stige ned ad bjerget. Alt det, de flittige hænder havde erhvervet, skulle nu vandre ud til dem, der ikke selv havde villet arbejde for det.

Også Hovagims hus blev plyndret, og en ny rædsel greb kvinderne. De måtte dø sultedøden eller gå til tyrkernes huse og være deres mænds mordere til vilje. Begge dele var lige forfærdelige.

Ved middagstid kom en tyrk gående alene ind i gården. Det var Mustafa Aghas brodersøn. Han var fuld og gik lige løs på Chanum, men hun værgede sig fortvivlet, og det lykkedes hende at komme fri.

”Ja, ja,” sagde han. ”du bliver nok føjelig. Jeg kommer senere og henter dig.”

Da han var borte, tog Chanum sin lille dreng og flygtede til sin brors hus, og også de andre kvinder søgte andre skjulesteder. Da tyrken hen mod aften kom tilbage, fandt han reden tom.

Den tredje dag brød frem. Det var en søndag. Tyrkerne var nu omtrent færdige med at slå de mænd ihjel, de havde kunnet finde. Plyndringerne fortsatte derimod endnu, og jagten på kvinderne var ikke endt. Nogle af dem blev slæbt til haremmerne, andre blev straks voldtaget på stedet.

For resten beskæftigede overfaldsmændene sig med at ødelægge det, de ikke havde kunnet føre med sig. De sidste pjalter slæbte de ud i gårdene, kastede døre og vinduer ovenpå og tændte bål. Forråd af fødemidler, som de ikke gad slæbe med sig, ødelagde de ved at hælde petroleum over.

Afslutningen på det hele blev den store autodafe i domkirken.

Her havde hundreder af kvinder og børn og enkelte mænd søgt ly. Da tyrkerne trængte ind på kirkepladsen, flygtede armenierne ind i selve kirken og derfra op på det meget rummelige pulpitur. Tyrkerne fulgte efter.

Døren var lige under pulpituret, og inden for denne anbragte de alle mulige brændbare ting, som de hældte petroleum over og stak ild i.

Et fortvivlelsens skrig fra de mange hundrede mødte denne udåd. Det var den uundgåelige død.

Udenfor ventede den dyriske mængde på at hugge enhver ned, der kom ud. Indenfor steg røgen kvælende i vejret, flammerne slikkede op om dem, til sidst begyndte pulpituret at brænde.....

Skrigene forstummede lidt efter lidt, og en frygtelig stank af brændt kød bredte sig gennem døre og vinduer og drev mængden tilbage.

Hele eftermiddagen og den følgende nat blev det ved at brænde inde i kirken, og dog styrtede selve bygningen ikke sammen. Den var bygget af udhuggede sten, og den holdt stand. Men hele den

pragtfulde, indre udsmykning gik til grunde. Det var det bedste, som en from, begavet befolkning af flittige håndværkere havde ydet i hen ved et århundrede. En havde skænket et meget kunstfærdigt trykt tæppe til at trække for alteret i fastetiden, andre havde smykket altrene med træudskæringer eller guldsmedearbejde, kvinderne havde bragt deres kostbareste og fineste håndarbejder.

Alle disse skatte var nu borte, og de kunne aldrig erstattes, for mestrene, der havde udført sådanne arbejder, var jo dræbt, og der var ingen til at oplære den unge slægt. Det gamle kunstfærdige håndværk fik sit dødsstød med massakrerne.

Søndag aften frembød armenierkvarteret et forfærdeligt skue. Ude på gaderne og inde i gårdene lå der lig og pjalter mellem hinanden. I husene sad de tilbageblevne kvinder, halv nøgne, uden sengetøj at krybe i, mange steder uden vinduer eller døre til at holde vinternattens kulde ude med, uden et stykke brød at putte i munden eller en spand at trække vand op med. Børnene klyngede sig til dem og græd af angst og sult og kulde.

Kvinderne var aldeles rådløse. Hvordan skulle de skaffe børnene mad og noget at dække sig med? Og hvilke rædsler ville den næste morgen bringe?

Adskillige blev vanvittige den nat, andre hentede sig spiren til en sygdom, som de slæbte med sig hele livet.

Da de vilde skarer mandag morgen kom til kvarteret, fandt de udgangene besat af tyrkisk militær, der viste dem tilbage.

Der var ikke andet for landbefolkningen at gøre end at drage tilbage til deres landsbyer. Imidlertid havde de fået blod på tanden, og en del af dem besluttede at hjem søge Garmudsch, den eneste armenske landsby i denne egn. Armenierne der sad også inde med adskillige gode ting, som landsbyboerne nok kunne have lyst til at få fingrene i.

Beboerne var imidlertid forberedt på dette besøg. De mødte dem ved indgangen til landsbyen og sendte dem hjem med brådne pander.

De tog så hjem, men tanken og Garmudsch lod dem ingen ro. Nogle dage efter så armenierne en uhyre skare vælte sig frem over sletten hen imod dem. Da beredte de sig på døden, for de indså, at angriberne var dem for mandsstærke.

Dog, da skaren kom nær til Garmudsch, skete det mærkelige, at et frygteligt regnskyl, sådan som man kun kender dem i syden, pludselig brød løs og tvang dem til at flygte alle som en.

De kom ikke igen. Inden regnperioden var overstået, var deres lidenskaber afkølet. Garmudsch blev liggende uberørt som en fredlyst plet midt i ødelæggelsen.

4. KAPITEL.

På tomterne.

Da militæret havde genoprettet ordenen i byen, sendte den tyrkiske regering mænd ind i armenierkvarteret, der skulle sørge for, at kvinderne og børnene ikke ligefrem døde af sult, og at der blev nogenlunde ryddeligt der inde. De samlede de tiloversblevne og førte dem til moskeerne eller til en stor chan uden for Samsatporten.

Blandt de, der blev bragt der hen, var også Chanum med sine to børn, Misael og Kevork.

Chanum havde ikke ret mange klæder på, men et gammelt stykke klæde havde hun da fundet at tage over hovedet, og det var for hende næsten det vigtigste, da hun stadig gik i en dødelig angst for, at tyrken skulle se hende på vejen og tage hende med sig. Hun fik også Misael anbragt i en anden flok,

for at han ikke skulle blive genkendt. Han var nemlig let at kende, da han hele tiden havde holdt sig skjult og derfor havde alle sine klæder. Ja, selv de nye støvler skinnede muntert midt i elendigheden, og det faldt ham ind, hvor heldigt det dog var, at han havde beholdt dem på den morgen.

Ja, hvornår var det nu? Det var forfærdelig længe siden. Den gang havde han siddet på Hovagims knæ.

Ak, hvor var Hovagim nu? Han havde jo ligget der inde med kløvet hoved. Hvad mon der siden var blevet af ham?

Nu kom de lige forbi deres dør. Skulle han gå der ind og se endnu en gang? Nej, det var for uhyggeligt. Fåret og æslet var jo også borte. – Hvordan var dog alt det gået til?

Misael for sammen ved en underlig lyd bag ved sig. Det var en mand, der gik og slæbte et lig efter sig. Han havde bundet et reb om anklerne og trak af sted med det, akkurat som Misael havde set et dødt æsel blive slæbt ud af kvarteret en gang. De fleste af klæderne var trukket af liget, halsen var skåret over, så hovedet hang og dinglede og blev stødt frem og tilbage af stenene.

En af kvinderne blev stående og stirrede på liget med øjne, der var opspilede af rædsel, så skreg hun op og flygtede som en afsindig. Hun havde genkendt sin mand.

Da de drejede ned i hovedgaden for at nå til Samsatporten, kom de ind i en hel karavane af sådanne lig. Nogle af dem var forbrændte, helt eller halvt forkullede.

De, der trak dem, var byens jøder. De var af regeringen udkommanderet til denne slavetjeneste og måtte være glade for, at de ikke selv blev slæbt ud af byen på denne måde. Fanatismen var på kogepunktet, alle vantro var i stor fare.

Her på den brede gade stod en del unge tyrkere og betragtede kvinderne med lystne blikke, mens de drog forbi. Men soldaterne stod der også, og der var givet strenge befalinger, så ingen vovede at strække en hånd ud efter kvinderne.

Derimod havde de tyrkiske kvinder friere hænder, og de var også mødt frem for at glæde sig over de andres ulykke. Kvinderne råbte smædeord efter dem, børnene kastede med sten, og det tog soldaterne sig ikke af.

Det var en svær gang ned til Samsatporten, og lige udenfor mødte der dem er syn, som fik hårene til at rejse sig på deres hoveder. Her var de dræbte armeniere kastede i en bunke oven på hinanden, og bunken blev stadig større, idet ligene blev smidt hen på den, efterhånden som de kom ud af porthvælvingen. Hvor var der dog mange allerede, og de blev ved med at komme i en uoverskuelig række op ad gaden.

Da kvinderne nåede chanen, søgte de ind i gæsteværelserne, så længe der var plads og senere i staldene. Så begyndte der at komme brød, gryn kogt med kød, alle slags fødevarer til fordeling mellem dem. Der kom også en del gamle klæder og noget sengetøj af den dårligste slags, men dog bedre end ingenting.

Det var regeringen i forbindelse med de rige tyrkere, der ikke ville, at de tilbageblevne skulle dø af sult.

Nu var der jo ikke mere nogen grund til at frygte for, at dette dødsmerkede, nedbrudte folk i de næste årtier skulle sætte sig noget selvstændigt mål, så meget mere, som der i næsten alle byer, hvor der boede armeniere, havde fundet lignende ugerninger sted. Disse forslåede rester skulle de se at holde sammen på, de var fra nu af intet andet end slaver, som tyrkerne kunne have nytte af.

Dog var det ikke blot denne tanke, der fik tyrkerne til at vise menneskelighed, det var lige så meget frygten for det, de havde gjort. Den meldte sig nu, da rusen begyndte at drive bort.

De frygtede Allahs vrede. Trods mullahernes forsikringer, var der alt for mange af dem, der godt vidste, at de havde båret sig forkert ad. De ventede, at Guds straf skulle komme over dem, og var der udbrudt en pest eller noget af den slags, ville de have taget det som en velfortjent tugtelse og have gjort bod i sæk og aske.

Da der imidlertid intet skete, beroligede de sig med, at så havde mullaherne dog haft ret, Allah var tilfreds med det, de havde gjort.

Alligevel gik de med en hemmelig frygt for, at europæerne skulle hævne deres trosfællers død. De ventede intet mindre end en krigserklæring fra det samlede Europa, og de levede i bekymring for, hvad det skulle blive til.

Men heller ikke det skete. De europæiske regeringer veg endog tilbage for at øve en al for stærk pression på tyrkerne til beskyttelse for de overlevende armeniere.

Da tyrkerne blev klar over det, blev armenierne fuldkommen retsløse iblandt dem. De var jo forladt af både Gud og mennesker, over for dem kunne man tillade sig, hvad det skulle være.

Heldigvis var der kristne folk, der ikke var så ligegyldige, som deres regeringer. Inderst inde følte de sig medansvarlige for det, der var sket, og da de ikke var myndige nok til at gøre deres indflydelse gældende på udenrigspolitikken, valgte de den vej, der endnu stod dem åben: De foranstaltede store indsamlinger til hjælp for de tiloversblevne. Og så stærk var den offentlige mening i Europa, at tyrkerne ikke turde lægge dem hindringer i vejen.

I Urfa havde kristenheden en værdig repræsentant i den amerikanske missions forstanderinde, miss Shattuck. Hun gik i gang med redningsarbejdet, og hun førte det igennem i en sådan ånd, at hun vandt lige så stor anerkendelse hos tyrkerne som hos amerikanerne.

Fra den tid har man opbevaret en lille samtale mellem to tyrkere. Den ene ytrede, at det var trist, at armenierne ved branden havde mistet et vidunderligt madonnabillede, der havde hængt over hovedalteret.

”Åh, hvad,” svare den anden, ”de har jo miss Shattuck.”

Under selve massakrerne havde hun haft hundreder af armenske mænd og kvinder skjult i den amerikanske missions bygninger. Hun tog med åbne arme mod alle dem, der kunne redde sig der ind, og hendes store anseelse, også blandt muslimerne, beskyttede dem midt i det oprørte menneskehav.

Da nu den fjerde dag oprandt, og rædslerne var endt, var miss Shattuck en af de første, der begav sig ud blandt armenierne.

Alene det at se hende, var for de forfærdede og nedbøjede kvinder en uendelig trøst og lindring. De kastede sig for hendes fødder, omfavnede hende, bestormede hende med bønner om hjælp og med spørgsmål. Hundrede gange lød det: ”Hvad skal der blive af os?”

Hun trøstede dem, forsøgte at give dem ny håb, beroligede dem med forsikringer om, at myrderierne og skændselsgerningerne nu var forbi, og delte mad ud til dem, så langt hendes forråd rakte.

Men hendes væsentligste opgave blev at tage sig af de sårede, der blev ladet tilbage i kvarteret, da de andre blev ført bort. Hun var uddannet i sygepleje, og snart var ethvert anvendeligt rum i

missionsanstalten omdannet til lazaret. Der plejede hun dem med sin egen hånd, og mere end 200 mennesker, der ellers ville være omkommet, holdt hun på den måde i live.

Om natten, når der var stille rundt omkring, bankede det mange gange sagte på porten, og blege, duknakkede, forskræmte skikkelser sneg sig ind på anstaltens grund. Det var mænd, der nu vovede sig ud af deres skjul, og som ikke vidste anden måde, på hvilken de kunne bringe sig i sikkerhed. Og skønt der allerede for længe siden var mere en overfyldt der inde, blev der dog plads til dem også.

I chanen og i moskeerne blev kvinderne nogle dage, mens ligene blev skaffet ud af kvarteret. Da de var omtrent færdige med det, brød regnen løs, og den ryddede grundigt op. Vandet skyllede i strømme ned gennem rendestenene i de stejle gader og førte alle spor efter grusomhederne med sig. I begyndelsen var vandet rødt, men lidt efter lidt antog det den sædvanlige gulgrå farve, og da de værste regnskyl var ovre, blev kvinderne sendt hjem til deres huse.

Men hvilken hjemkomst. Da de genså deres hjem, var det først de rigtigt forstod, hvad de havde mistet. Sværest var det for kvinderne fra de rige hjem, de vidste ikke deres levende råd. De havde jo ikke været vant til andet end husgerning. Hvad skulle de nu gribe til?

Der sad de med deres børn midt om vinteren i tomme stuer, med ganske utilstrækkelige klæder, uden mad af nogen art, uden brændsel, uden forsørgere og uden håb for fremtiden.

Der blev gjort en del for at råde bod på den øjeblikkelige trang. Store summer fra Europa og Amerika fandt vej til Urfa, og miss Shattuck organiserede hjælpen. Men det gav ingen tryghed, for det var en almisse. Hver gang kvinderne modtog deres månedspenge, var det med en hemmelig angst for, at det skulle være sidste gang, de fik noget.

I denne nød var det miss Shattuck undfangede sin kongstanke.

Disse kvinder kunne noget, som de måske kunne bygge en ny eksistens på. De kunne brodere, det havde de lært helt fra små. Hele deres garderobe havde været broderet, stukket med både guld, sølv og silke.

Mændene havde altid måttet gå tarveligt klædt for ikke at vække tyrkernes misundelse, men kvinderne kom jo ikke tyrkerne for øje, så på dem havde man til gengæld hængt al rigdommen. Man købte ikke sin stads færdig hos kræmmerne, den var syet og broderet i hjemmene. Der havde været pragtstykker i blandt, der var gået i arv fra mor til datter gennem adskillige generationer. Nu var de jo borte, og de tyrkiske kvinder, der ikke selv forstod kunsten, smykkede sig med de røvede fjer.

Men færdigheden havde de armenske kvinder beholdt, og derved blev de i stand til at opføde deres børn. Kunsten, der havde tjent til at smykke deres kærlighedsliv – alt nyt blev jo lavet til brudeudstyr – måtte de nu bruge for at skaffe sig brødet.

De dygtigste kvinder kom sammen hos miss Shattuck og udarbejdede mønstrene, som hun så anvendtes på genstande, der kunne tænkes at finde afsætning i Europa og Amerika, og andre kvinder der ude i det fremmede sørgede for at bringe dem i handelen.

Den rolige tilfredshed, arbejdet giver, drog ind i kvindernes hjerte. De skulle nu selv forsørge deres børn ved deres hænders gerning. De behøvede nu ikke tage mod almisser af fremmede, og de lod sig heller ikke viljeløst give bort af deres slægtninge for at blive forsørgede, de var selverhvervende.

En ganske ny type kvinder begyndte at udvikle sig i Urfa, og den var på ingen måde ringere end den gamle.

Den måde, miss Shattuck først greb denne kvindeindustri an på, lykkedes ikke rigtigt, hun fik ikke så god omsætning i de brogede håndarbejder, at hun kunne give tilstrækkelig mange kvinder arbejde.

Hun forstod nu vist heller ikke den orientalske kunsts egentlige karakter. Den er i ordets bedste forstand en dekorationskunst, idet den fortsætter det samme stiliserede grundmønster med stadig små forandringer i formen og farvesammensætningen, sådan som den falder den arbejdende kvinde i hånden og tiltaler hendes skønhedssans. Netop i disse små lunefuldheder ligger dens ynde. Dem tabte den under miss Shattucks hånd og med dem sin tiltrækning.

Men hun vandt sejr alligevel. Lidt efter lidt indførte hun ved siden af den anden en ny industri, fremstillingen af meget fine, broderede lommestørklæder, og den havde hun held med. Her drejer det sig ikke om kunstnerisk forståelse, kun om overordentlig nøjagtighed og renlighed. Det blev en industrigren tusinder af kvinder kom til at leve af.

Miss Shattuck havde den urokkelige viljekraft, den stædige udholdenhed, der hører til at få et erhverv indført og få det til at fæste rødder. Den nye industri blev urfalfolkets ejendom, og den overlevede miss Shattuck.

Hendes opgaver var imidlertid langt fra udtømt ved hendes forsorg for kvinderne. Mændenes tilstand stillede også krav til hende, for der var endnu mænd i Urfa, de dukkede snart op fra alle kanter.

Den amerikanske mission havde huset mange, og endnu flere var det lykkedes at holde sig skjult i deres egne huse, enten de som Krikor havde indrettet sig et skjulested, eller de havde fundet det i selve det kritiske øjeblik. Atter andre havde fundet tilflugtssteder i tyrkiske huse.

Der var venskaber, der havde vist sig at være stærkere end fanatismen, men det var gennemgående ikke de tyrkere, som armenierne havde ventet det af, der beskyttede dem. Snarere var det dem, de egentlig var bange for i det daglige liv, spillerne, drankerne og slagsbrødrene, som i nødens time stod dem bi. Det var som om de ikke havde nogen rigtig føling med deres folk eller deres mullaher, og på den måde handlede de ud fra det rent menneskelige instinkt.

En del af armenierne var også i hine frygtelige øjeblikke konverteret til Islam og var som ”omvendte” ført til moskeerne.

De kom imidlertid for størstedelen tilbage til deres egen kirke efter et par års forløb, for en af de få ting, stormagterne forlangte af Abdul Hamid var, at disse tvangsomvendelser skulle være ugyldige. En tilhænger af Islam, der svigter sin religion, er ellers dermed hjemfalden til dødsstraf, men der blev altså gjort undtagelser med de ”omvendte” armeniere.

De overlevende mænd tog miss Shattuck sig af på enhver måde. Hun stod dem bi med pengehjælp og med råd og dåd så vidt hendes evner rakte.

5. KAPITEL

Friske skud.

Over alle disse mennesker glemte miss Shattuck ikke børnene. Dem elskede hun højest, og hun fandt sin største glæde i livet sammen med dem. Nu rørte deres nød hende også dybt.

Børnenes skæbne var i sandhed blevet ublid. Mange af dem, der ved deres fødsels blev lagt i silkevugger, sad nu på det bare stengulv, og de, for hvis skyld de store krukke var fyldt med rosiner og søde sager om efteråret, fandt nu knapt nok et stykke tørt brød og måtte tit gå sultne i seng. Ja, i seng! Hvor var deres gode senge? Kunne man give de pjalter, de blev dækket med det navn? Det var trange kår! Og dog lyste fro mange af dem endnu en sol på himlen: moderkærligheden vågede over dem. Der var en, der var tilfreds med den dårligste plads under pjalterne, når bare de små kunne blive nogenlunde varme, en, som endnu kunne undvære et lille stykke af sin egen knappe ration, når sulten plagede et af børnene, en, som satte alle hensyn til side for at skaffe sine børn noget til livets ophold, og så slet ikke tænkte på, at hun havde gjort noget særligt, når hun havde givet alt.

Ja, de børn, der havde en moder, de havde endnu lidt solskin at varme sig ved, men der var dem, der ingen moder havde.

På miss Shattucks vej fra hus til hus for at trøste og hjælpe de forladte kvinder, hændte det tit, at man viste hende et barn, der var så ulykkeligt ingen forældre at have.

Det var de børn, hvis forældre havde været døde før massakrerne. Med den store dødelighed i Orienten var det forekommet langt hyppigere, end man skulle forestille sig. Men den gang var forældreløse børn ikke i nogen stor forlegenhed. Der var onkler og tanter og bedsteforældre, som havde forsørgerpligt, og det regnedes for en stor skandale for familien, hvis en slægtnings barn gik for lud og koldt vand.

Havde der endelig været et barn, hvis slægtninge var for fattige til at tage sig af det, var kirken der jo.

Barnet blev budt ud efter højmessens, og så gudsforladt var menigheden da ikke, at der ikke skulle melde sig flere end en, som gerne ville tage det til sig. Om betaling var der aldrig tale. Man måtte da gå i en stadig angst for at miste sine egne børn, hvis man ikke kendte sin pligt på det område.

Ja, det var den gang. Da havde man nok at bide og brænde, nok at klæde sig med, nok at sidde og ligge på. Da spillede det ingen rolle, om man havde et barn mere eller mindre.

Men nu forslog de fattige rationer jo knap nok til ens egne børn, og selv om man frygtede Gud og gav det fremmede barn lidt med, så man dog efter det stykke brød, det spiste, og så var det som barnets øjne blev så store og sultne, at der gik svind i maden, når blot det så på den.

Og pjalterne kunne jo ikke slå til om natten. Det fremmede barn havde gerne det uheld at trille ud på det bare gulv, og der lå det og forkølede sig.

Miss Shattuck tog barnet ved hånden og fandt en lille plads hjemme hos sig selv, hvor det kunne sove. En tallerken fik det også, og den blev fyldt tre gange om dagen.

Det var godt nok det. Men der skulle så mange små pladser til, og trængslen blev større og større inden for missions-anstaltens mure, der var så mange børn, der var i nød.

De, der havde mistet begge deres forældre under massakrerne, var endnu værre stillet, for de vidste ikke, hvor de skulle gå hen. De gemte sig stille i en krog for at dø eller løb omkring på gaderne og græd.

”Herregud! Dette er jo Mariams barn”, sagde en medlidende nabokone og tog det ind i sin flok.

”Hvorfor løber du her alene omkring?”

”Far er jo hugget ned.” De ord var næsten ikke til at få frem, men det var heller ikke nødvendigt, det vidste enhver. Spørgsmålet var, hvor Mariam var blevet af.

En tyrk havde slæbt hende bort, og barnet, der skrigende klamrede sig til hende, havde han stødt bort.

Eller måske vidste barnet det slet ikke. Det havde gemt sig i rædsel, og da det kom frem, var mor og lillesøster væk.

Og Mariam kom ikke mere til syne. Ja, så måtte hun vel være flygtet til kirken, derfra kom jo ingen tilbage.

Jo, dog, en gammel kone var sluppet levende derfra. Hun var kommet til at ligge under en hel bunke legemer, og der havde ilden ikke nået hende. Mærkeligt nok havde røgen heller ikke kvalt hende, hun var kommet til live igen, da hun blev slæbt ud.

Det løb lidt rundt for hende efter den tid, man var ikke vis på, om alt var gået til, som hun fortalte det.

Men hun sagde, at hun havde set Mariam. Hun havde stået i forreste række oppe på pulpituret med sit lille barn trykket ind til brystet. Men da ilden så steg og begyndte at gribe fat i træværket, da var hun blevet vanvittig, og under forfærdelige skrig havde hun først kastet barnet ned i flammehavet og var så selv sprunget bagefter.

Men den historie fortalte hun om så mange Mariamer og Ichsaer og Chanumer. Hun havde vist set en kvinde gøre sådan, men hun vidste ikke mere selv, hvem det kunne have været.

Men Mariam kom ikke tilbage, og nabokonen havde mere end nok i sine egne tre. Hun havde for længe siden fortrudt, at hun havde taget sig af det forladte barn, for ”man kan jo ikke mere, end man kan.”

”Nej, naturligvis,” sagde miss Shattuck. Hun kunne heller ikke mere, men hun vidste, hvem der er de forældreløses fader, og hun var helt og aldeles vis på, at han nok skulle gøre udvej for denne ene med

Hun blev ved med at tage de små ved hånden og bringe dem hjem, og fik hun et barn, der var for lille til at gå, tog hun det på armen. Hjem kom det.

Imens udsendte hun nødråb på nødråb. Nogle fandt vej fra lønkammeret op til Guds trone, andre gik ad skjulte stier ud til Tyrkiets grænser og derfra med posten til Europa og Amerika. De to sendebud virkede sammen, så der var mange, der blev ramt i deres hjerte og samvittighed og spurgte sig selv: ”Hvad har jeg gjort, at mine børn ligger i gode, varme senge og bliver mætte hver dag, mens et andet folks børn skal ligge på kolde stengulve og ikke have noget at stille deres sult med?”

Nogle gav pengegaver. Andre gav mere, de gav sig selv.

I Tyskland lød kaldet til en mand, hvis navn blev knyttet til den armenske sag, fordi den blev hans egen livssag, og han satte alt ind på den. Denne mand var dr. Lepsius.

I foråret 1896 ankom hans udsending, hr. Eckart, til Urfa for der at oprette et børnehjem. Han blev modtaget med stor hjertelighed af miss Shattuck, der jævnedes vejen for ham blandt alle de fremmede mennesker og stod ham bi i et og alt.

De to havde den lykke at kunne mødes i gensidig forståelse. Hr. Eckart forstod fra første færd at bøje sig for miss Shattucks større indsigt og lære af hende. Og således gik det til, at der gennem de mange år aldrig kom en kurre på tråden mellem den tyske og den amerikanske mission. De virkede i samme by med omtrent samme arbejdsfelt, uden at der blev tale om konkurrence eller misundelse mellem dem. For de havde begge rene hensigter, de ville kun hjælpe og ikke gøre propaganda for noget som helst.

Det var på tiden, at miss Shattuck fik undsætning. Over 200 børn var allerede samlet inden for missionsstationens mure, og mange flere ventede på optagelse. Det var ikke blot Urfas armeniere, der så hen til miss Shattuck om hjælp i nøden. Også fra de mindre byer, Biredjik, Adiaman og Severek forelå der hjerteskrærende breve med beretninger om forladte børn.

Der var nok at tage fat på, og hr. Eckart gik straks i gang med at finde passende huse og få dem indrettet til optagelse af børnene. Det lykkedes at leje nogle bygninger, der lå i nærheden af hinanden, ikke langt fra den amerikanske mission. Fem gårde blev indrettet til børnehjem, tre til drenge og to til piger. Miss Shattuck hjalp med at finde passende husfædre og kvinder til at besørge det praktiske arbejde, og endelig kom den dag, da de ”tyske” børn kunne skilles fra de ”amerikanske” og flytte over i de nye hjem, der alle under et blev benævnt som ”Lepsius hus”. En smuk forårs dag sad Ohannes Effendi, husfaderen i det ene af de tyske børnehjem for drenge, ved et lille bord i den indre gård i den amerikanske missionsanstalt. Foran ham, op langs den ene væg, stod 50 drenge opstillet i række efter deres højde. Deres navne skulle skrives op, og samtidig fik de et nummer, efter som de stod, så det gik nogenlunde efter alder. Nummer 1 kunne måske være 12 – 13 år, nummer 50 kunne slet ikke stå selv, han lå i sin vugge og blev talt med. Nu var Ohannes Effendi nået til nr. 30, en dreng på 7 – 8 år med spillende øjne og øjensynlig meget betaget af ceremonien.

Han svarede rask nok, at han hed Misak, at hans far hed Hagob og havde været murer. Men da han blev spurgt om sin alder, kom han i forlegenhed. Han vidste ikke, hvor gammel han var, og det vidste de fleste af de andre heller ikke. Ohannes Effendi kiggede ham i munden, som om han købte en hest eller en ko, og noterede så ”8 år”.

Det sidste spørgsmål der imod klarede Misak flot, han vidste godt, at han hørte til ”den store kirke” og altså var gregorianer.

Da alle drengene var skrevet op, tog de hinanden i hænderne to og to, og med Ohannes Effendi i spidsen blev de ført til deres nye hjem. De to hjælpekoner, der kaldtes ”mairik”, kom bag efter, hver med et lille barn på armen, og helt bagest gik de to største drenge med vuggerne.

Alle drengenes øjne skinnede af forventning, og de blev sandelig ikke skuffede, da de standsede, og den store jernport, der skjulte deres nye hjemms herligheder, åbnede sig for dem. Var det mon den renvaskede flisebelagte gård under vinløvstaget med vandbassinet og den lille have i midten, der smilede mest til dem – eller var det Tuma Chanum, Ohannes Effendis kønne, venlige, unge kone, der stod med sin lille datter, Rakel, og bød dem velkommen.

De fik en ubændig lyst til at springe omkring og se sig rigtig mætte på det alt sammen og til at udforske, hvad der var i alle værelserne, der i 2 etager omsluttede gårdens 3 sider. Men det var jo før i tiden, man bar sig sådan ad. Nu blev man stående, hvor man stod, til nogen sagde, at man skulle gå et andet sted hen.

Det første sted, de fik lov at betræde, var vaskehuset. De skulle gøres ordentligt rene og klædes om, før de kunne komme ind i de pæne stuer.

Misak blev skrubbet efter alle kunstens regler, og sæbeskummet flød i strømme ned ad ham. Ind i øjnene kom det også, men det mærkede han næsten ikke, så stor var forventningen. Den blev da heller ikke skuffet. Han fik flunkende nyt undertøj, en blå kjortel, en rød trøje med et dejligt, indvævet mønster i glade farver og fine, røde sko.

Mariam mairik hjalp ham at få tøjet på. ”Stå dog stille, Misak!” formanede hun. Ja, det kunne hun sagtens sige. Han havde stået og siddet stille så skrækkelig længe, og det var jo dog så spændende alt sammen. Egentlig skulle han ud på gaden nu og vise de andre drenge sine herligheder, men det kunne der jo ikke være tale om. Så ville han da i det mindste gå på hænder over gården. Det gjorde han, og han udstødte et højt glædeshyl, inden han gik ind i værelset på den anden side af gården. Men så kom Ohannes Effendi ud i døren. ”Hvordan er det, du opfører dig, Misak? Kom in og sæt dig ordentligt.”

Heldigvis var der så meget at så på i værelset, at det overvandt Misaks fortrydelse over den megen væren stille. Der var så pænt der inde med rød- og blåstribe tæpper på gulvet til at sidde på, et storartet billede på væggen og i det ene hjørne en lille, brun kasse på udskårne ben.

Nu blev skyggerne der ude meget lange, og Misak var lige ved at falde i søvn, men så kom der noget nyt. De blev ført ind i et andet værelse, og der stod rækker af skinnende tintallerkener med lige så blanke skeer bag ved, opstillet på pæne blåmønstrede duge. Og ude fra køkkenet duftede der så dejligt. Drengene syntes, det varede alt for længe, inden de fik anvist deres pladser.

De måtte have tålmodighed en rum tid endnu. Ohannes Effendi stillede sig hen i den ene ende af spisestuen, tog sin fez af og bad en lang bordbøn. Mon det amen dog aldrig kom? – Endelig! Der gik et lettelsens suk gennem forsamlingen.

Nå da, sikken en suppe, der kom. Den blev hilst med bifaldråb.

”Stille ved bordet,” lød Ohannes Effendis stemme.

Åh! De var lige ved at sprænges af indestængt fornøjelse. God, at de skulle til at spise nu, så kunne de sagtens tie stille, munden havde andet at tage vare på.

Endelig kom de ud i gården og gav sig til at lege. Ohannes Effendi kom et par gange ud og tyssede på dem, men det hjalp slet ikke noget. Og så var der en, der blev skubbet om og faldt så uheldigt, at han stødte hovedet mod kanten af bassinet. Blodet flød ham ned ad ansigtet. Så blev de alle kaldt ind.

Forhøret var og blev frugtesløst, der var ingen, der havde gjort det. Ohannes Effendi blev i dårligt humør og gav sig til at skænde, men så kom Tuma Chanum ind med den lille Rakel og sagde, at de syntes, der skulle være fred den første aften, og så drev uvejret over.

Den brune kasse blev trukket frem. Ohannes Effendi satte sig foran den, og nu kom der de dejligste melodier ud af den. Misak blev så overvældet, at han fik tårer i øjnene. Så sang de en sang til, og det var dejligt.

Men efter sangen tog Ohannes Effendi en tyk bog frem og begyndte at læse noget op, som ikke interesserede Misak det mindste. Det var langt og drøjt at komme igennem, og endnu værre blev det, da Ohannes rejste sig op, tog sin fez af, foldehænderne og med lukkede øjne holdt en lang, lang tale. Misak var begyndt at nikke, inden det forløsende amen kom.

Men så blev han lysvågen igen, for nu var det jo, de skulle se sovekamrene. De var nær ved at stille alt det andet i skygge med de blåternede betræk med de muntre røde striber og de snehvide lagner. Drengene blev stående stille en stund og betragtede herlighederne. Så fik hver sin plads anvist. Ohannes Effendi kom og lærte dem, hvordan de skulle lægge deres kjortler og trøjer sammen, inden de selv lagde sig. Da de så var i seng, og alle de små mørke hoveder lå der på rad på de hvide puder, formanede han dem til at takke Gud for alt det gode, han havde givet dem. ”Og så for resten, børn, så er det strengt forbudt at snakke, når I er kommet i seng. Nu skal I sove. Godnat.”

Ak, man kunne aldrig få snakket ud. Misak lå i seng sammen med en lille dreng i samme alder. Han hed Asadus og var fra Biredjik. De havde haft så meget at fortælle hinanden, det måtte de nu opsætte til en anden gang.

Den gode seng gav også Misak noget at tænke på. Så blødt havde han ikke ligget, siden han sov i Hovagims arm. Der kom noget op i halsen på ham, som han syntes måtte kvæle ham, og så sådan en fortærende længsel efter Hovagim. Kunne han dog blot have set ham og hørt hans stemme en gang til, bare en gang.

Men så var det, han lige på en gang så Hovagim med et stort hul i hovedet. Han lå midt i en bunke andre døde, og der flød blod rundt omkring. Hvad var dog det? Misak ville lige til at skribe, men så vågnede han helt og kom i tanker om, hvor han var, og han lå og stirrede stift lige ind i natlampen, ind til alle de døde forsvandt lidt for ham.

Så kom der andre billeder. Det var Chanum, der gik hen ad gaden med Kevork på armen og ham selv ved hånden. Der var så uhyggeligt. Næsten alle gadedøre stod åbne, og inde i gårdene lå der tykt med snavs og pjalter og forkullet træværk, og der var ingen mennesker at se. Nu nåede de deres egen port og gik ind i gården. Men var det deres eget hus? Jo, brønden var, hvor den skulle være, og æslets stald og døråbningerne, men der var så gabende tomt, man kunne blive helt bange for det. Nu satte Chanum Kevork end til Misael og bad ham lege med ham et øjeblik, mens hun gik ind i huset. Det gjorde han også, men så var det han havde set en stor mørkebrun plet, og lige med det samme stod det ham klart, hvor den var kommet fra. Så tog han Kevork på armen og løb ind til Chanum, han turde ikke blive derude et minut længere.

Chanum var ikke i stuen, men ude i køkkenet i en mørk krog fandt han hende. Hun stod og tog noget ud af et hul i muren, noget, der glimtede, og som hun hurtigt skjulte under sine klæder. Så tog hun en sten op fra gulvet og lukkede hullet med.

Nu vendte hun sig om og blev helt forskrækket, da hun fik øje på Misael og Kevork. Men hun forstod jo godt, at de havde været bange der ude, hun var selv så uhyggelig til mode i det tomme, vansirede hus. Hurtigt tog hun dem med sig for at gå bort.

I gadedøren mødte hun den ældste broders kone, hun kom grædende listende langs muren med sine seks børn bag efter sig. ”Ja, nu går du vel til Krikor, Chanum,” sagde hun. ”Ak, Gud! Mine brødre er døde. Hvad skal der blive af mig med de børn? Havde tyrkerne dog også blot dræbt os.”

Nu var de i Krikors hus. Ham selv så de ikke straks, han holdt sig endnu skjult om dagen. Men de to svigerinder sad der tillige med bedstemoderen. Hun tog jo kærligt nok imod sin datter, og det samme gjorde Krikors hustru, der var en ganske ung, blid skabning, men den ældste broders kone mumlede noget om, at de ikke havde noget at spise eller ligge på.

Så var der jo kommet lidt mad til dem, og nogle pjalter, de kunne dække sig til med. Chanum og Krikor havde altid sørget for, at Misael fik noget med, ellers havde det set galt ud for ham, for den kone var så slem til at støde ham væk og sparke til ham. Alt, hvad hun kunne få fingre i, stoppede hun i sine egne børn.

En dag havde der været en voldsom strid blandt kvinderne, og der var faldet drøje ord på begge sider, men så havde Krikor sagt sin mening: ”Chanum er min eneste søster. Mit hus er hendes hus, og I to,” her fik svigerinderne et hvast blik, ”I har at rette jer efter hende.”

Ja, det var nu godt nok, men broderen holdt med sin kone, og desuden var mændene på arbejde om dagen, så kunne kvinderne uforstyrret kives.

Krikor var en af de første, der vovede sig ud af armenierkvarteret og viste sig på torvet. Uden at agte på kvindernes gråd og bønner var han gået ude en morgen. Så lang en dag havde der vist aldrig været, man talte næsten ikke et ord med hinanden, og angsten stod malet i alles ansigter. ”At han kunne gå ud til de bødler! Naturligvis så de ham aldrig mere.” Men hen mod aften kom han, og han havde mad med til dem.

Nogle dage senere var den anden broder fulgt efter, og nu var deres hus vel et af de bedst forsynede huse i gaden. Kvinderne spandt og syede, og de kunne godt være blevet mætte alle sammen, men det forslog jo ikke, når de ikke undte hinanden maden.

Misael var og blev de andre en torn i øjet. Kevork var så lille, og han var jo da Chanums barn, men hvad skulle de have den fremmede for? Chanum kunne jo give ham til børnehjemmet.

Men Chanum ville ikke. Hun huskede godt den bevægelse og det blik, hvormed Hovagim havde givet hende Misael, og det stod for hende, at Kevork ville dø, hvis hun skilte sig ved Misael.

Kevork så også alt andet end godt ud. Han var så tynd og bleg, og han kunne sidde stille så længe ved siden af Chanum og se på en flue eller en broget klud.

Hvorfor skulle hun ikke også beholde Misael? Hun havde givet Krikor sine smykker, og det var med de penge, han igen var begyndt sin forretning. Hun havde ret til at være der med sine to børn. Alligevel blev hun træt af at kæmpe imod, hun begyndte at tale med Misael om børnehjemmet. Al den gode mad og de pæne, nye klæder han skulle have, gjorde indtryk på ham, hans tanker begyndte at gå i den retning.

Og dog var han ret uforberedt, da hun en forårsdag kom op på taget til ham og sagde, at nu skulle det være. Misael havde slet ikke haft tid. Han havde samlet græs og blomster, der groede der oppe på taget. Dem var han ved at koge i et potteskår, så nu kunne der ikke være tale om det, i hvert fald ikke før græssuppen var færdig. Det var først ved hjælp af en kringle, hun fik ham af sted.

Nu var de i den amerikanske missionsanstalt. Det vrimlede derinde med børn og kvinder, man skulle ikke synes, at der kunne være plads til en eneste til.

Oppe i et af værelserne tog miss Shattuck imod. De ville kysse hendes hånd, men miss Shattuck afværgede det og lod Chanum sætte sig. Hun fortalte nu alting om Misael og bad, om han kunne blive optaget i børnehjemmet.

”Selvfølgelig,” sagde miss Shattuck. ”Den slags børn, som jo aldeles ingen slægtninge har, er jo selvskrævet til det.”

Hvad der derefter skete, stod uklart for Misael. En dame havde skrevet hans navn op, men hun havde sagt, han skulle hedde Misak, Misael var forkert. Så kysede Chanum ham og gik sin vej, mens han blev ført ind i et værelse til nogle andre drenge.

Det var alt sammen som om, det slet ikke var ham, det skete med, men en helt anden. Det ene ord af miss Shattuck havde forandret hele verden for ham, så han fandt det ganske naturligt, at han nu også fik et nyt navn.

Misael, der havde leget i Hovagims arme, som havde været Chanums søn og havde haft en hel mængde onkler og tanter og fætre, en hel stor familie, han var vel død.

Misak levede, men han var kun et nummer i et stort samfund, hvor han kunne blive glemt, hvad øjeblik det skulle være. Ingen var ansvarlig for ham, han havde jo ”ingen slægtninge”. Miss Shattuck, der var det klogeste og bedste menneske, der var til, så, som måske egentlig var i familie med Vorherre, hun havde sagt det, og så måtte det være sandt.

Allerede næste dag havde miss Shattuck ført alle drengene ud på Aleppovejen for at tage imod en fremmed, og de fik at vide, at den høje, unge mand, der var ankommet, hed hr. Eckart, og at han var kommet for at indrette nye huse til dem.

Det glædede de sig alle til, for der var en forfærdelig trængsel inden for missionsanstaltens mure, det var svært at passe på, at alle fik mad, for ikke at tale om, om de alle blev rigtigt forsørgede.

Der blev forvirring i Misaks hjerne, når han tænkte på alle de dage, inden han var kommet på det tyske børnehjem. Skikkelserne dansede så underligt mellem hinanden og blev mere og mere utydelige. Han var lige på nippet til at falde i en dyb søvn, da en lydelig snøften i hans umiddelbare nærhed, fik ham tilbage til virkeligheden. Han vendte sig om og fandt Asadur opløst i gråd.

”Han har vel heller ingen slægtninge,” tænkte Misak, og så tog han ham kærligt om halsen. Sådan lå de en tid og græd sammen, øjnene blev tungere og tungere, til sidst sov de begge ind på den våde hovedpude med armene om hinandens hals.

Misak var dog ikke den eneste, hvis tanker den aften gik tilbage til fortiden. Der var mange, der mere eller mindre bevidst følte, at de begyndte på et nyt livsafsnit, og som derfor gjorde status over det, der lå bag ved dem.

Den, der tog det alvorligst, var vel nok Ohannes Effendi, og det var jo intet under, for han tog jo et stort ansvar på sig, og var selv helt bevidst om det. Men han var samtidig vis på, at det var Gud, der havde ført ham til dette punkt.

Det var da også Gud, der havde befriet ham for hans fjender, da han lå under bunken af grene og så tydeligt kunne se den mand, der stod foran ham med øksen, parat til at hugge ham ned, så snart han fandt ham.

Ohannes Effendi havde bedt af hele sin sjæls kraft og at blive reddet, og han havde givet det løfte, at hvis han blev bevaret i denne nød, skulle hele hans liv være viet til de forældreløse, for han forstod jo nok på de skrig og klager, der fyldte luften omkring ham, at dem ville der blive mange af. Ja, og så var det vidunderlige sket, at tyrken opgav at kaste bundterne af grene til side, gik sin vej ud i gården og fortalte de andre, at der ingen var derinde i skuret.

Ohannes Effendi tvivlede intet øjeblik på, at det havde været Guds hånd, der havde lagt sig imellem ham og tyrken og havde slået hans fjende med blindhed. En glæde, der slet ikke kunne måles, fyldte ham. Ikke bare var han blevet revet ud af dødens gab, men det havde også vist sig, at hans tro ikke havde været forgæves.

Også han far var reddet, og da uvejret var drevet over, samledes de igen i det tomme hus.

”Er I her alle?” spurgte den gamle bevæget og betragtede sin flok.

”Ja, vi er her alle, der mangler ingen.”

Da faldt han på knæ og priste Gud med høj røst, og de andre stemte i med. Det var en af livets største dage. Det var, som om lammets blod havde været strøget på dørstolpen. Dødsenglen var gået forbi.

Ohannes Effendi havde været statsfunktionær og havde fra den gang mange venner blandt tyrkerne. De skyndte sig at sende mad og klæder til familien, og deres hus var et af de første miss Shattuck besøgte.

Faderen var en af de førende mænd indenfor den lille protestantiske menighed og miss Shattucks personlige ven. Hun var glad og bevæget, da hun fandt både ham og hans to sønner i live.

Ohannes Effendi huske sit løfte og blev en af miss Shattucks medhjælpere, og da børnehjemmene blev oprettet, var det en selvfølge, at han blev husfader i et af dem. Der var kun få mænd i Urfa, der var så godt uddannede, som han.

Solen var allerede stået op, og man var begyndt at røre på sig i børnehjemmet, en Misak vågnede ikke, skønt morgenklokken ringede alt, hvad den kunne lige uden for sovestuens vinduer. Der stod en drøm på tærsklen og holdt ham fast i søvnen. Den fortalte ham, at han gik midt i en æselkaravane, og at der var alle æslerne, der gjorde det spektakel.

Men til sidst blev æslerne dog for nærgående, han måtte slå om sig for at beskytte sig, og et værste var, at der stod en flok drenge og lo ad ham af fuld hals.

Så begyndte det at gå op for ham, at han lå i sin seng. Æslerne forsvandt, men klokken, den var der rigtignok, og den ringede lige ud for hans hovedgærde. Det var Ohannes Effendis lille datter, der svingede den, og alle drengene sad ret op i sengene og morede sig.

Det var en fornøjelig opvågning, og under megen latter kom drengene ud af sengene og ned til morgentoilette. I børnehjemmet skulle man nemlig ubetinget vaskes hver morgen, ikke blot om næsen, men også på hals og arme.

Det var børnene ikke vant til, for det brugte man ikke sådan i hjemmene. Man var nok renlig, for så vidt som man gik i bad en gang om ugen. Når man så oven i købet fik en sjat vand i ansigtet og tørrede sig lidt om næsen om morgenen, så havde man opfyldt alle renlighedens krav.

Drengene fandt imidlertid snart, at morgenvasken var morsom, hvorimod pigerne var tilbøjelige til at tro, at man fik dårlige øjne og megen anden sygdom, når man vaskede og redte sig hver dag. Deres kvindelige pårørende i byen bestyrkede dem da også ved enhver lejlighed kraftigt i den forestilling, og at alle disse "a la franca" (*europæiske*) forestillinger egentlig var en ulykke for samfundet.

Inden for børnehjemmet var protester eller tilslutning for så vidt uden betydning, der fulgte man ganske simpelt reglementet.

Dette reglement foreskrev da også, at en halv time efter den første klokke gik det løs med ringningen igen. Denne gang gjaldt det morgenandagten, der i enhver henseende var lige som den om aftenen.

Knap var man ude i gården, så kom den klokke, alle glædede sig mest til, og som blev villigst fulgt. Den, der sagde: "Til bords!"

På bordet stod der også en klokke ved siden af Ohannes Effendis plads, og den kom i gang før drengene satte sig, før bordbønnen, før de begyndte at spise, og før de rejste sig fra bordet. Det hele gik efter en snor.

Drengene måtte skynde sig med opvasken, for snart ringede det igen. De stillede sig i orden langs med muren, og mens de stod der, kunne de høre, hvordan hele luften var fuld af klokkeringlen.

De lærte snart at skelne de forskellige småklokker på lyden. Det var Hrumians drenges hus, og den var fra et af pighjemmene, nu ringede miss Shattucks klokke. Hun havde selv beholdt 100 drenge, så hun havde også børnehjem.

Lyden af de mange barnestemmer, der før havde fyldt hele gaden, forstummede nu, og så hørte de en anden klang. Det var klokken fra den store gregorianske kirke, der begyndte at lyde og forkynde alle skolebørn i armenierkvarteret, at det nu var på tiden at komme.

De havde ikke ure rundt om i hjemmene. De så på solen, hvad tid på dagen det var, og ellers lyttede de for resten til den store klokke, der nu og da lod høre fra sig.

Men armenierne blev bedrøvede, når de nu hørte den, den var ligesom symbolet på deres egen tilstand.

Før massakrerne havde det været en mageløs klokke, den havde haft så fuld og ren en stemme, der ligesom kunne give udtryk for alle menneskers følelser, den bragte dem bud om, at de var et samfund, hvor den enkelte kunne finde trøst og støtte, når han trængte til det.

Kirken var jo så meget for armenierne, ikke blot deres religiøse liv, men også hele deres folkeliv samlede sig om den. Og klokken bragte bud om det alt sammen.

Men så var ulykken kommet, og som den havde ramt hele det armenske samfund, således havde klokken også fået sin del. Den havde fået en revne ved branden, og nu var dens stemme brusten. Men den gav ikke op alligevel. Den blev ved med at tale med sin stakkels brudte stemme, og de, der hørte bedst efter, forstod, hvad den sagde.

”Vel, vi er brudte, men vi lever endnu, og vi har en Herre, der ikke knuser det knækkede rør. Lad os ikke opgive håbet.”

Og der var flere og flere, der begyndte at høre efter det, klokken sagde. Først flød tårerne stærkere ved dens brudte stemme, men efterhånden som de tydeligere forstod dens mening, løftede de hovederne og tog fat på genrejsningsarbejdet med større energi og fortrøstning. Snart mærkede også deres fjender, at de ikke var døde, men at de beredte sig til igen at optage kampen for tilværelsen.

I dag var der noget forventningsfuldt i klockens stemme. Det var som om den havde noget at takke for og bævede af glæde. Og denne stemning smittede alle de armeniere, der boede oppe i den øverste del af kvarteret, så de kom ud og stod i gadedørene eller steg op på tagene for at se til. I dag var det jo, at alle børnehjemsbørnene for første gang skulle gå i skole.

Vel var disse børnehjem en sørgelig mindelse for dem om den ulykke, der havde ramt dem, men de var tillige deres fremtidshåb. Disse børn, der blev opdraget af deres fremmede velgørere, de skulle engang...

Ja, hvad skulle de? Ingen kunne vel have udtrykt i ord, hvad det egentlig var folket ventede af dem, men derfor var forventningen lige stor.

Nu var Ohannes Effendis drenge færdige. Han stillede sig selv i spidsen for dem, og så drog de af sted med undtagelse af de små, der blev hjemme hos kvinderne.

Da de kom ud på gaden, så de Hrumians drenge svinge ud af porten lidt længere fremme. Miss Shattucks port var synlig henne ved den anden ende af gaden. Jo, der kom ganske rigtig hendes drenge. Nu kom de forbi et af pigebørnehjemmene. Lige inden for den åbne dør stod husfaderen og bag ved ham alle pigerne med de store lyse sjaler over hovederne. Knap var drengene draget forbi, før de satte sig i bevægelse og sluttede sig til.

Alle var de så pæne og rene, og nu skulle de i skole og blive til dygtige mennesker, der nok skulle vise tyrkerne, hvad det ville sige at være armeniere. Ja, det var en fest, en af de dage i livet, man aldrig glemmer. Lykkelige børn, der turde gå med i de rækker. De følte sig i øjeblikket som skæbnens udvalgte.

Og alle de andre børn, der stod i gadedørene eller sad på de flade tage, de så efter dem med lysende øjne. Det var ikke få af dem, der bestormede deres mødre om tilladelse til at komme på børnehjem.

6. KAPITEL

Det andet tempel.

Urfas armeniere havde haft skoler før massakrerne.

De åndelige strømninger fra Vesten var ad mange veje sivet ud til dem, og de førte blandt meget andet også det med sig, at de begyndte at få øje på deres børn som selvstændige personligheder. Der dæmrede i deres bevidsthed noget om, at børnene ikke var til udelukkende for forældrenes skyld, for at forsørge dem i deres alderdom og for at bevare slægten, men at de selv havde et ansvar over for børnene. Vel var det endnu kun dunkle anelser, men i forbindelse med armeniernes stærke trang til at lære noget havde det dog ført til, at de begyndte at synes, at børnene skulle i skole.

Så lagde armenierne skuldrene til, og der blev åbnet en skole i lokalerne omkring den ”store” kirke. Det var hen mod den alle børnehjemsbørnene rettede deres skridt.

Misak havde ikke været der inde siden den frygtelige ulykke. Branden havde været så uhyggelig og rædselsfuld, at han ikke havde vovet sig hen i nærheden af stedet, men nu gik han altså ind gennem den port, som hele hans livshistorie ligesom drejede sig om.

I et nu var det alt sammen så nærværende for ham. En sugende længsel efter Hovagim og alt det andet, der lå bag ved ham, greb ham om hjertet og pressede tårerne frem i øjnene. Han viskede dem hastigt bort og så tappert lige ud.

Så kom de forbi kirken. Den store dør stod åben, så han kunne se helt der ind. Men var det den dejlige kirke? Alle billeder og tæpper var borte, det var kun et stort, tomt, røgsværtet rum. Det syn forfulgte ham længe i drømme.

Der var håndværkere der inde. Nogle skrabede soden af stenene, andre satte jernstivere omkring søjlerne. Kalkstenen, som det hele var bygget af, var ikke så stærk som før branden. Atter andre arbejdede på det nye pulpitur. Armenierne satte deres kirke, deres folks samlingssted, i stand igen. De skulle nok få et sted, som kunne være centrum i deres liv, og hvor de på ny kunne synge deres hymner.

Det gik med denne kirke som med Jerusalems andet tempel: den blev kun en ringe afglans af den førstes skønhed, for armenierne i Urfa blev aldrig rige igen, sådan som de havde været det før massakrerne, og kunne altså heller ikke udstyre deres kirke så smukt.

Men til gengæld kom den til på en måde at huse et rigere åndeligt liv, for den ånd, der var begyndt at drage ind blandt protestanterne, sprang også over til gregorianerne. Strømningerne fra Vesten skyllede ind over dem og bundfældede noget af det, de førte med sig, godt og skidt mellem hinanden.

Den tid, der var rundet så sagtelig, den tid, da man tillige med sin faders bestilling havde overtaget hans livssyn og hele åndelige forståelse næsten uforandret, den tid, da det ene ord af evangeliet, man havde hørt om søndagen, så at sige var ugens eneste nye, åndelige impuls, den tid, der kunne fostre enfoldige, dybe og fromme personligheder som Hovagim, var forbi.

Og var det mon ikke selve den nye tid, der med alle disse børn marcherede ind på kirkepladsen. Flere og flere blev de. Alene fra børnehjemmene kom der over 300, og der var jo da også en del fra byen.

De nyansatte lærere var der og husfædrene og missionærerne. Så blev der en tid med prøver, med at indrette og med at lægge skoleplan. Der var nok at tage fat på.

Prøverne var for så vidt det mindst udviklede, for de, der overhovedet kunne noget, var snart talte. De fleste måtte i begynderklasserne. Man delte dem lidt efter størrelsen, og der blev så klasser med elever på 12 – 14 år, der ikke blot aldrig havde betrådt en skole, men blandt hvis forældre der heller ikke var en eneste, som nogensinde havde kendt et bogstav. Det var i sandhed nyt land at opdyrke. Så blev skoleplanerne lagt, og de ledende gik ud fra, at når det ansås for fornuftigt og gavnligt at lade europæiske og amerikanske børn sidde på en skolebænk i 6 timer om dagen, så måtte det også være passende for disse børn. Og der sad de – men om det var gavnligt for dem, det var et helt andet spørgsmål.

Ja, havde de sat dem ind i et værksted, hvor de skulle have gjort noget med deres hænder, havde det været i sin orden. Gennem generationer var det gået sådan til, at når drengene blev en halv snes år gamle, tog faderen dem med i forretningen og lod dem begynde på arbejdet der. Det var nu gået dem i blodet, så på den tid vågnede driften til håndens virksomhed.

Men dette var utåleligt. Det meste af tiden skulle de sidde stille og se ud i vejret, for så en gang imellem at beskæftige tankerne med for dem uvant arbejde. Det viste sig snart, at denne tingenes orden kun kunne opretholdes ved en meget hårdnakket disciplin.

Og kneb det i skolen, blev det ikke bedre i børnehjemmene efter skoletid. Nu måtte drengene rase ud og have lov til at benytte deres legemskræfter og deres hænder, ellers ville de blive gale. Og lå der ikke lige noget nyttigt, de kunne tage fat på, så måtte de gøre noget unyttigt.

Ohannes Effendi var måske den, der klares så, hvor fejlen lå. Han var jo da også den, der kom til at lide mest under den. Han havde uartigheden at slås med, og han kunne ikke være blind for, at dette unaturlige liv gav en god jordbund for alle slags usunde drifter blandt drengene.

Han bragte da også snart i forslag, at man skulle oprette halvdagsskoler for de større drenge, og så sætte dem i lære hos en håndværksmester om eftermiddagen. Missionærerne var egentlig stemt for sagen, men stødte på en hårdnakket modstand hos armenierne selv, og der var ikke få af dem, der med hensyn til skolens indretning havde et stort ord at sige.

Armenierne havde for alvor fået øje på Europas og europæernes overlegenhed, og de mente nu, at den for største delen beroede på deres skoleuddannelse. Kunne de blot få fat i den, skulle den nok i deres hånd blive sværdet, hvormed de endelig skulle besejre deres arvefjende. Derfor var det stadig omkvæd på alle deres viser: ”Så megen skolegang som muligt for vore børn.” Ohannes Effendi blev altid nedstemt med uhyre majoritet.

For øvrigt var Ohannes Effendi selv af dem, der svor til skolegangens fane og så børnehjemmenes egentlige opgave i at frembringe så mange studerede mennesker som muligt. Hånd værket var i hans øjne kun en nødhjælp for de mindre begavede. Han havde absolut størst interesse for de drenge, der var fremmelige i skolen. Det var dem, der skulle kaste glans over hans børnehjem og over ham selv, de andre var kun en besværlig ballast.

Nu kom det Misak til gode, at han havde siddet og døjet med den lille skolefrøken. Han var fremmelig for sin alder, behøvede ikke sidde i begynderklasse og hørte altså straks til de begunstigede. Desuden var han en flink og opvakt dreng, og nu, da han begyndte at lægge sig efter det, viste det sig, at han havde stort talent for at omgås mennesker. Han blev vel lidt både af store og små i børnehjemmet. En særlig stjerne havde han hos Tuma Chanum, fordi han var så god til at

lege med hendes små børn. Det var en ligefrem passion hos Misak at give sig af med småbørn, at gå ind på deres forestillinger og tage elvende del i deres glæder og sorger. Deres hjerter tog han altid med storm.

Jo, Misak befandt sig vel i børnehjemmet. Han følte sig stærkt tiltalt af den skønhed og hygge, som Ohannes Effendi og Tuma Chanum forstod at skabe omkring sig. Alt, hvad de rørte ved, blev smukt. Ikke blot herskede der den største orden over alt, orden med klæder og andre ting, orden med tiden, orden i arbejdet, men de forstod også at anbringe en blomst, et tæppe sådan, at man blev glad, når man så på det. Og så kunne Ohannes Effendi spille så kønt, og Tuma Chanum sang til. Så glemte drengene alt andet, sad ganske stille og lyttede eller sang selv med.

Han havde for skik en gang imellem at indbyde drengene til sine private værelser og der beværte dem med te og kager. Når så de små var kommet i seng, og de større sad omkring ham, tog han sine håndskrevne sangbøger frem.

Det var et vovestykke for ham, for i dem stod Armeniens sange, de sange, som deres undertrykkere strengt havde forbudt dem at synge. Men Ohannes Effendi ville have, at de børn, der var ham betroet, skulle kende dem trods alle tyrkernes forbud. Han syntes ikke, de kunne blive til rigtige armeniere, når deres folks historie, deres store digtere og deres nationale melodier var en lukket bog for dem.

Dæmpet spillede han melodierne, og Tuma Chanum sang med sagte stemme. Åndeløse, med glødende kinder og blanke øjne lyttede drengene. Armeniens gamle konger og helte drog ind i deres sind, de kæmpede og sejrede med dem, og al den ulykke, der var fulgt af dem, Armeniens klagesange, tog dem om hjertet og pressede tårerne frem. I de timer vakttes og styrkedes deres bevidsthed, deres liv fik et ideal, et mål, de følte, at de var til for at rejse deres folk af dets ulykke. Dage efter gik de halvt som i en rus, og melodierne nynnede inden i dem.

Til børnehjemmets glæder hørte også spadsereturene uden for byen. En tysk dame, der en tid var knyttet til missionen, kom et par gange om ugen og førte dem ud, for i de første år efter massakrerne følte armenierne sig ikke rigtig trygge uden for byens mure, de kunne let blive alvorligt forulempede, en europæers nærværelse betød betydelig mere sikkerhed.

I det hele taget holdt tyrkerne sig i reglen noget i afstand fra missionernes børn, de tilhørte jo de fremmede, og det var ikke godt at vide, hvad man kunne pådrage sig, hvis man kom for tæt på dem. Derfor blev disse børn skånet for den forhånelse og den forfærdelige underkuelse, som de armenske drenge måtte finde sig i i årene efter massakrerne. De andre var fuldstændig værgeløse over for den rå muslimske ungdom og blev vant til at være nødt til at finde sig i enhver ydmygelse og overlast, som de andre havde lyst til at tilføje dem. Deres frygtsomhed og slaviskhed kendte da snart heller ingen grænser, den var gået dem i blodet i en alt for tidlig alder.

De unge, der gik ud fra børnehjemmene, var modigere og frejdigere, de havde en gang imellem endda drevet det til at prygle tyrkerdrengene grundigt. Vel lærte livet også dem et og andet, da de kom ud af hjemmene, men da var de ikke slet så bløde og modtagelige for indtryk mere.

7. KAPITEL

Ensom

Den 2. november 1903 stod Misak sammen med børnehjemmets andre drenge ved indgangen til hulvejen og ventede i spænding på en, han knyttede store forhåbninger til.

For nogen tid siden havde det rygte nået børnehjemmet, at der skulle komme en kvinde fra Europa, og hun skulle være en moder for dem alle, men samtidig fortaltes det, at hun havde en dreng iblandt dem, en, som hun allerede længe havde været plejemor for. Ingen vidste, hvem den udvalgte var, og der var mange, som ønskede, at det måtte være ham.

Måske var der dog næppe nogen, hvis tanker kredsede ivrigere om denne sag, end netop Misaks. Jo ældre han blev, jo tungere faldt det ham, at han stod alene i verden. Tit gik hans tanker så til hans plejemor derude i det fremmede, som var så god imod ham, og han ønskede inderligt, at hun ikke havde været så langt borte.

Da han nu hørte om den kvinde, der skulle komme, blev han så underligt sikker på, at det måtte være netop *hans* moder. Ønsket var blevet til bøn hos ham, og han var nået til den forvisning, at hans bøn var hørt.

Endelig kom da toget oppe på vejen, og han kunne skelne den fremmede kvinde, der kom ridende på et hvidt æsel midt i klyngen. De gjorde holdt lige foran børnene – han så hendes ansigt og hørte hendes stemme. Ja sådan måtte hun netop være, det var umuligt, at det ikke skulle være hans moder. Hans hjerte fløj hende jo i møde ved første øjekast.

De sang en sang for hende, men Misak kunne ikke få en lyd frem af bare spænding. Så steg hr. Eckart af hesten og gik langs med rækken, naturligvis for at føre hendes dreng frem for hende. Nej, det kunne det dog ikke være, han gik jo forbi Misak.

Ja, dog, nu trak han en dreng frem, en af børnehjemmets undermålere, med et stort uformeligt hoved, i alle måder en rigtig dum og grim dreng.

Hun blev da også åbenbart skuffet, det var, som en sky gik hen over hendes ansigt, men så smilede hun igen og klappede drengen på kinden.

Misak derimod, han kunne ikke smile, for ham var solen gået ned, og den stod ikke op igen de første dage. Han følte det, der var sket, som en uretfærdighed. Den anden dreng havde en moder, et snavset, udannet kvindfolk ganske vist, men dog en moder, og hun passede godt nok til ham.

Hvorfor skulle den dreng have en et, mens han selv, Misak, stadig stod alene? For ganske vist sagde hr. Eckart, at hun ville være moder for dem alle sammen, men der var jo 300 børn. Nej, han fik sikkert ikke noget ud af hende. Det var en dyb skuffelse, og den var ikke sådan at komme over.

Tiden gik sin gang, og næste sommer tog Misak afgangseksamen ved Urfas skole. Asadur, den lille dreng, han havde delt seng med den første aften i børnehjemmet, stod også nu ved siden af ham, da miss Shattuck efter højtideligheden gav dem deres eksamensbeviser.

Nu var det næste spørgsmål, om de skulle gå videre med skolegangen og komme på det amerikanske college i Aintab, eller om de skulle gå over til at lære håndværk.

Ohannes Effendi ville have dem på college begge to, men børnehjemmet havde kun råd til at sende en, og det blev så Asadur, der kom af sted.

Misak ville også selv helst ind i et håndværk, da han ikke følte sig rask nok til at magte studierne. Han valgte at blive skomager og begyndte på sit fag i børnehjemmets værksted.

Dermed trådte han ind i de store læredrenge rækker, og de levede på krigsfod med Ohannes Effendi. Da de fem oprindelige børnehjem var blevet forenede under to husfædre og var flyttet ind i en stor chan uden for Samsatporten, havde han foruden sine egne drenge også måttet overtage

Hrumians drenge. Det var blevet ham for meget, han kunne ikke magte dem, og naturligvis var det værst med de store.

Misak var også rigtig oplagt til strid, for han var træt og nervøs af for meget skolearbejde. Modgang gjorde ham pirrelig og opfarende, og da Ohannes Effendi ikke tog på ham med bløde hænder, gnistrede han snart af trods. Den blev undertiden så stærk, at den rent rev hans forstand over ende, for eller kunne han jo nok med lidt forstand have sagt sig selv, at han skulle være forsigtig, han kunne endnu ikke tjene sit brød ved sine hænders arbejde, og han kunne vist heller ikke være sikker på at finde optagelse i Krikors hus.

Men en gang så det rigtig galt ud. Misak havde forløbet sig, ikke blot over for Ohannes Effendi, det gik så tit på, men også over for den danske dame, der nu kom dagligt og gik i børnehjemmet, ja, han havde åbenlyst budt hende trods. Hun gik sin vej uden at sige noget, men der kunne jo ikke være tvivl om, at han den næste dag ville blive vist bort, for det var noget helt uhørt der på anstalten.

”Misak må jo være tosset,” sagde de andre drenge. ”Og hvad har hun desuden gjort ham? Nå, han flyver da ud inden aften.” De begyndte at tage afsked med ham. Hans lod var beseglet.

Misak sad i spænding hele den dag. Selvfølgelig fortrød han det. Der havde ingen rigtig grund været til al den ståhej, og det kunne få slemme følger. Men tilstå det, ville han for alt i verden ikke. Han ville vende sig og gå uden et ord, når nu slaget faldt, så hellere dø af sult. Han var i rigtig krigshumør. Men bare der ville ske noget. Hans nerver kunne næsten ikke holde spændingen ud mere.

Endelig, hen ad aften kom en dreng farende og råbte: ”Hun er kommet.” Misak tabte skoen, han arbejdede på, nu blev det utåleligt.

Ti minutter efter kom der bud: ”Misak skal komme op på værelset.” Han sagde farvel til mesteren, for han troede ikke, han kom tilbage til værkstedet mere.

Det var alligevel sin egen sag at stå alene foran hende i værelset, for hun skændte ikke, hun bare så på ham, og det var, som om hele krigshumøret havde gemt sig i en krog, hvor han ikke kunne finde det mere.

”Er du syg, Misak, eller fejler du ellers noget, siden du bærer dig sådan ad? Du skulle hellere sige mig, hvad det er. Jeg vil jo gerne hjælpe dig, hvis jeg kan.”

Ordene svirrede så underligt rundt for ham, de kom så overraskende, så han knap nok fik mening ud af dem. Men stemmen var varm og blød. Det var mest den, der gik ham til hjertet.

Hvad skulle han svare? Han syntes, det var umuligt at forklare hende alt det, der plagede ham. Ikke et ord faldt ham ind, ikke en gang det obligatoriske ”om forladelse”, som drengene ellers var så godt dresserede til at komme med ved enhver lejlighed. Men det behøvedes åbenbart heller ikke, det lod til, at hun forstod det alt sammen uden ord.

”Ja, ja, Misak. Gå så og husk på, at jer er din ven.”

Det var lige akkurat han kunne sanse at kysse hendes hånd. Så stod han rød og forstumlet uden for døren.

Nede i værkstedet havde de større drenge forsamlet sig for at drøfte situationen, de var så optagede, at de slet ikke lagde mærke til Misak, da han kom ind. Han gik hen og satte sig med et underligt udtryk i ansigtet, og da de andre fik at vide, hvordan det var gået, blev de også stille og listede hver til sit.

Men for Misak var det ikke mere så let at komme i krigshumør, for bedst som han havde samlet sig en hel bunke vrede, kunne et smil få det hele til at fordampe.

I foråret 1905 mens den danske dame var på rekreatjonsrejse i Libanon, kom Misak ud af børnehjemmet, og nu begyndt nye trængsler for ham.

Krikor var ikke hjemme, og Chanum havde sin nød med svigerinderne. Hun havde svært ved selv at holde ud hos dem, og nu kom Misak også og faldt dem til byrde. Hun havde helst taget ham og Kevork og var flyttet bort fra de andre, men hvad skulle de så leve af? Det var blevet et meget svært spørgsmål, tiderne havde forandret sig grundigt siden massakrerne.

Urfa var kommet ind i den periode, da priserne på livsfornødenhederne steg, og arbejdslønnen omtrent var det eneste, der ikke holdt trit med alt det øvrige. Det gik mest ud over armenierne, for det var dem, der skulle leve af deres hænders arbejde, og de var i særlig grad forsvarsløse. Tyrkerne havde alle fordelene på deres side. Loven beskyttede på ingen måde armenierne mod deres overgreb, og efter massakrerne var næsten al kapital og grundejendom udelukkende på tyrkernes hænder, så de kunne udsuge og forfordele armenierne efter forgodtbefindende. Armenierne måtte endda kysse tyrkernes hænder og være glade til, hvis de beholdt livet.

Da så samtidig alt, hvad de skulle have til livets ophold, blev dyrere og dyrere, blev det næsten umuligt at leve i armenierkvarteret, alle sank end i håbløs fattigdom. Håndværksmestrene kunne dårligt nok holde hovedet oven vande, svende og drenge blev udnyttede og udpinte til sidste dråbe. Misak vidste ikke sine levende råd. Ingen af skomagerne havde brug for ham. Han fik plads hos en armensk manufakturhandler, men den indbragte ham kun 50 øre om uden og middagsmaden. Han måtte blive hos Chanum, skønt det ydmygede ham forfærdeligt at lade sig hundse med af svigerinderne, men han måtte jo have tag over hovedet.

Det var også snart det eneste, han fik. I begyndelsen havde han hver morgen taget stykke brød med sig, når han gik, men en dag fandt han skabet tomt. Brødet var taget bort, og en af kvinderne stod og lo ad hans skuffelse.

De tilstande var ikke længe om at knække hans helbred, der jo i forvejen ikke var særlig grundfæstet, han spyttede blod og kunne kun lige akkurat slæbe sig hen til købmandens bod om morgenen.

Men en dag, da Misak stod i butikken, kom en af hans kammerater ind til ham. Han så så fornøjet ud, at det forbavsede Misak, for han syntes jo næsten ikke, der kunne være noget fornøjeligt til i verden mere.

”Misak,” sagde han, så snart han var kommet inden for døren, ”Hun er kommet hjem, og hun beder dig komme hen til hende på søndag.”

”Hun” var den danske dame, der var der slet ingen tvivl om inden for den kreds, og hende satte de alle sammen deres håb til, når der var noget, der trykkede dem. Misak blev også glad, han syntes allerede, han begyndte at skimte en udvej ud af elendigheden.

Endelig kom søndagen, og han begav sig på vej hen til hende, så tidligt, det kunne gå an.

Hendes ansigt blev så underligt, da hun så ham, så han forstod godt, at det var overflødigt at sige noget, kammeraterne havde åbenbart fortalt hende alt om ham.

”Det har nok været en drøj omgang for dig, Misak. Det er på høje tid, der bliver gjort en forandring. Jeg har fundet en pension til dig. Du kan gå lige hen til Nerses hus og blive der. Betalingen skal jeg nok sørge for.”

Nerses var børnehjemmets indkøber, og der boede allerede en dreng hos ham, en dreng, hun havde anbaragt og betalt for.

I det hus blev Misaks tilstand hurtigt bedre, og han blev der et år, mens han samtidig gik i lære hos købmanden.

Det var en stor forretning, han var kommet i. Brødrene Kullahoglian var et af de få velstående armenske handelshuse i Urfa.

Den ældste broder, Hagob Effendi, var en pæn mand, der kunne se helt godt ud i europæiske klæder, og som forstod at føre sig i et selskab. Han rejste fra tid til anden til Aleppo og besøgte indkøbene der.

Den anden, Nasar, var en grov karl, men han havde sit felt, han omgikkes kurderne og araberne og gjorde gode forretninger med dem.

Det var et broget publikum, der kom i den butik, der var noget at se og noget at lære for Misak.

Der kom armeniere for at købe. De forstod deres ting og vidste, hvad varerne var værd. De spurgte ganske simpelt købmanden, hvad han se havde givet for det, og det faldt ham ikke ind at lyve for dem. Han nævnte indkøbsprisen, og så tingede de om fortjenesten, indtil de blev enige.

Der kom også rige tyrkere. Så var købmanden på tærne, bøde dem en stol og en kop kaffe og underholdt sig først længe med dem. Til sidst kom de så til forretningerne. Han forlangte godt og vel det dobbelte af, hvad han ville have for varerne. Tyrken tingede og sejt og støt gik prisen ned ad. Når armenieren ikke ville gå længere den, vendte tyrken sig for at gå. Han blev hentet tilbage i døren, og endelig blev den pris fastslået, som købmanden havde bestemt sig for til at begynde med. Han undlod heller ikke at forsikre, at han egentlig tabte på handelen, men i betragtning af deres særlige venskab lagde han ingen vægt på det.

Det havde jo nu været godt nok, hvis købmanden havde fået pengene, men de blev naturligvis skrevet, og det var nu hans kunst at finde det øjeblik, da han uden at støde tyrken kunne kræve ham for dem. Der hørte megen smiger til. Derfor sad Hagob Effendi på cafeen sammen med tyrkerne for at finde de rigtige lejligheder, og han måtte altid lade, som om det var en særlig gunst, når han endelig fik sine penge. En del af dem så han da heller aldrig.

Handelen med landboerne blev drevet på en anden måde. Af dem forlangte de uden at blinke det firdobbelte af værdien og lod sig tinge det halve af. Resten blev skrevet, for landboerne havde aldrig rede penge.

Men høsten eller om foråret, når fåresmørret var færdigt, så færdedes Nasar i landsbyerne, og så kom den ene last smør eller korn hjem efter den anden. De blev i byen solgt for mindst det dobbelte af de, de var beregnede til i landsbyen, og så var det, at Hagob Effendi betalte sine regninger til handelshusene i Aleppo, for der havde han nemlig fået alting på kredit.

Handelen med landboerne var indbringende, men det hændte jo også, at når Nasar kom til en landsby for at få smørret eller hveden, så var der slet ingen mennesker. En fjendtlig stamme havde ødelagt det hele. Han risikerede selv at blive overfaldet, at varerne blev røvet på vejen, eller at landboerne nægtede at betale.

Jo længere Misak blev i forretningen, jo mere led blev han ved den. På den måde ville han ikke være købmand, han syntes, han først måtte sælge sin sjæl og sin æresfølelse, hvis han skulle drive det til noget ad den vej. Men hvad han ville være, stod endnu ikke klart for ham, og han lod det gå, indtil en ny tildragelse rev ham ud af det.

8. KAPITEL En uventet lykke.

En smuk majdag gik Misak hen for at aflægge sin sædvanelige søndagsvisit hos den danske dame. Der var gerne flere mennesker til stede, og Misak havde for skik at sætte sig på en af pladserne nærmest døren. Der sad han med et smil på ansigtet, svarede, når nogen henvendte ordet til ham, men blandede sig ellers ikke i samtalen og gik snart lige så stille, som han var kommet. Men i dag holdt hun ham tilbage, da han ville tage afsked. Han måtte blive, til alle de andre var gået.

Misak gennemgik i tankerne alt, hvad der var sket i den sidste uge, og han syntes ikke, han havde gjort noget, han behøvede at være bange for, men sikker følte han sig ikke. Disse europæere var så mærkelige og tog undertiden anstød af ting, en anden en aldrig ville falde på at se noget ondt i. Endelig gik da de andre, og hun vendte sig til ham.

”Vil du ledsage mig på en rejse, Misak? Jeg skal være borte det meste af sommeren.”

Det var noget helt andet. Ja, lyst manglede der ham sandelig ikke.

”Du må tænke vel over det, Misak, for det er ikke helt let. Mit helbred er dårligt, og jeg behøver megen opvartning. Tror du, du kan påtage dig det? Du er jo ikke rigtigt fortrolig med mine fornødenheder.”

Misak blev rød. Han var i grunden lidt fornærmet over den ide, at han ikke skulle kunne alt, hvad andre mennesker kunne. Og han ville netop så gerne. Hvad betød ikke sådan en rejse for et ungt menneske, der altid var indestængt i den samme, snævre by? Han sagde, at han nok skulle gøre sit bedste.

I de næste dage gik Misak ikke på jorden mere. Han glædede sig utroligt til det, der skulle komme. Købmanden var ikke så glad ved det. Det var ikke hver dag, han fik fat i et så dygtigt og pålideligt menneske som Misak, men hvad kunne det nytte at snakke om det? Misak tænkte ikke i mindste måde på at vende tilbage til ham, hans hoved var fuldt af eventyrlige planer. Rejsens mål var Charput, og det lå helt inde i det egentlige Armenien. Naturligvis var det ikke langt fra Musch, tænkte han, måske kunne han ved samme lejlighed finde sin hjemstavn og sine slægtninge. Forberedelserne begyndte. Misak gik med hr. Kunzler på pasbureauet, og det var godt, at hr. Kunzler var med, for alene havde Misak ikke fået sit pas i orden det første halve år – han var ikke en gang at finde i regeringens registre.

Det var der nu så mange, der ikke var, for når man stod der, skulle man betale militærskat lige fra fødslen. Altså var der ingen, der kom der, uden de var meget nødt til det.

Ved indskrivningen måtte man jo så ”varme” den pågældende embedsmand lidt i hånde, for at han ikke skulle blive forbavset.

Hr. Kunzler forstod imidlertid alle den slags formaliteter, og han var gode venner med Chalil Effendi, som var første mand i det kontor. De fik ved fælles hjælp passet i stand.

Der var et par andre armeniere, som også havde fået pas. De ville nu benytte lejligheden til at rejse under en europæers beskyttelse, så der var jo snart en hel lille karavane samlet. En karavanefører blev lejet, og da alt var i orden, kom den beredne gendarm. Han skulle ledsage den europæiske dame, ellers kunne regeringen ikke stå inde for hendes sikkerhed.

Misak syntes, det var voldsomt fint at rejse med gendarm, men det var en besværlighed mere for ham, for nu skulle han også sørge for mad til gendarmen, og der var mere end nok at tage vare på foruden det. Han måtte alvorligt forundre sig over alt det, sådan en dame skulle have med på vejen. Der var noget at tænke over og meget at løbe om med i forbindelse med indkøb og pakning. Misak var ikke langt fra at blive i dårligt humør, inden de endelig kom på vej.

Men dejligt var der derude. Han kunne se så langt, uden at øjet stødte på de kedelige mure. Nærmest ved byen var der kønt med vingårde og haver og mennesker på vejene. Misak sad nu på dyret og hvilede sig efter alle opbruddets besværligheder, og han så sig glad på naturen og livet. Sceneriet ændredes lidt efter lidt. Ridestierne blev mere øde, og de kom igennem afbrændte landsbyer. Misak havde godt nok hørt i butikken om røveri og overfald, men det var alligevel noget helt andet selv at se ødelæggelserne.

Nogle kurdere kom dem i møde og begyndte at spørge dem ud, om de havde set noget mistænkeligt i de kløfter, de lige var kommet igennem. De var ængstelige for at ride der ind, for i går var en hel karavane forsvundet der.

Medlemmerne af den lille skare begyndte at blive uhyggeligt til mode. Gendarmen og den kurdiske karavanefører undersøgte deres geværer endnu en gang, armenierne famlede ved revolverne, som de havde skjult i bæltene, og mens de red videre, gav de sig til at fortælle røverhistorier, den ene mere hårrejsende end den anden. Snart syntes de, de så en bøssepipe bag ved hver sten.

Frem af fortællingerne steg billedet af en mand, en kurderhøvding, der sad et sted der nede på sletten i sin egen by og ved hjælp af sine soldater spredte død og fordærvelse ud over egnen.

Misak havde ganske vist før hørt Ibrahim pashas navn nævne, og han havde lyttet til de mest modstridende beretninger om ham, men han havde syntes, at det var ligesom eventyr fra et fjernt land. Nu rykkede det ham uhyggeligt nær ind på livet.

Han måtte have klarhed over, hvem den mand var, for det lød da underligt, at en røver havde rigtige soldater, som han kunne sende ud på røveri, og endnu mere mærkeligt var det da, at gendarmen også var bange for ham. Og det var han, det var klart nok, for da Misak nævnede Ibrahim pashas navn for ham, så han sig forskrækket om og forsikrede, at pashaen var sultanens tro mand.

”Gid han var blind på begge øjne,” sagde karavaneføreren. ”Jeg havde 50 lastdyr, dem røvede hans folk fra mig. Så blev jeg en fattig mand og må nu gå her på landevejen bag det par krikker, jeg har tilbage.”

Den ene af armenierne havde været præst i Garmudsch et par år. Han tog Misak til side og indprentede ham, at han skulle være forsigtig med, hvad han sagde til de folk. Man kunne ikke vide, hvad de kunne gøre ud af et uoverlagt ord, og ”Ibrahim pasha” var et farligt emne. Armenierne i Garmudsch var for øvrigt glade for ham, de nød ingen steder sådan en sikkerhed, som i hans ”land”. En gang havde nogle kurdere overfaldet og plyndret en armenier, der kom til landsbyerne for at handle. Han havde klaget til pashaen, og denne havde så ladet de skyldige gennemprygge og havde skaffet manden alt hans gods igen.

Det løb rundt for Misak jo mere han tænkte over dette emne, men han blev revet ud af sine betragtninger ved at damen kaldte på ham.

”Se, Misak, der er en flok geder oppe på højen. Prøv, om du ikke kan skaffe mig lidt mælk.”

Misak syntes godt nok, det var et underligt forlangende, men han havde jo lovet at gøre alt for hende, så han måtte se at skaffe mælken. Karavanen gjorde holdt, og alle kom hen og diskuterede sagen.

Da hyrden så det og lagde mærke til, at de pegede op mod ham, blev han voldsomt forskrækket og begyndte at stikke af med sin hjord. Men gendarmen, der i håb om større ”bakschich” gerne ville vise sig elskværdig mod ”Chanum effendi”, satte efter ham. Hyrden blev indhentet og var himmelhenrykt, da de fremmede ikke forlangte andet af ham end en skål mælk.

Nu måtte Misak hjælpe damen af hesten, hun ville gå lidt, og han skulle gå med. Hun ville da også godt vide, hvad det var, de havde drøftet så ivrigt, og snart var de jo inde på samme emne.

”Er det dog ikke mærkeligt, at sultanen sådan med vold og magt vil ødelægge sit eget land? Kurderne er da dygtige nok som røvere, uden at han behøvede at give dem våben og hjælp til det.”
”Ja, det har du rigtignok ret i.”

”Men Abdul Hamid er jo da ikke blot en ond mand, han skal også være en klog rad, så noget må han have tænkt sig ved det. Jeg kan blot ikke forstå, hvad det skal være.”

Det ved jeg heller ikke, og jeg har også kun været et par år her i landet. Det tager tid at sætte sig ind i alle de mærkelige forhold. Men jeg har hørt kloge folk sige, at kurderne ville gøre opstand, og så fandt sultanen på at knytte nogle af de mest fremragende høvdinge til sig ved at give dem visse fordele, imod at de skulle holde de andre i ave og fylde hans kasse.

Den fordel, de fik, var, at han satte dem over de kurdiske soldater. Kurderne løb fra den ordinære militærtjeneste lige så stærkt, de kunne. Men man kunne bedre få dem til at tjene i hamidie-regimenterne, som nu blev oprettet og underlagt disse høvdinge. Den slags krigstjeneste, de der skulle udføre, faldt langt bedre i deres smag. De fandt endog større behag i at gå på røvertogt i uniform en uden den, for ikke at tale om, at de fik gode geværer udleveret til det.

Her på egnen blev det Ibrahim Pasha, der mærkede, fra hvilken kant vinden blæste, og i rette tid søgte kontakt med sultanen.”

”Ja, men hvorfor brænder han somme tider landsbyerne af, mens han til andre tider leder efter en forsvunden høne?”

”Det er ikke noget han gør på forskellige tider, men på forskellige steder. Landet nede omkring Veranschehir er hans, det er beboet af milli-kurderne, som jo er hans egen stamme. Der nede er han den gode herre, der sørger faderligt for sine undergivne.”

”Så må det være rart at bo der nede.”

”Ja, nu for øjeblikket. Før i tiden var det alt andet end rart, da var karagetchili-kurderne over dem til enhver tid og plyndrede og brændte der nede, så landet var lige ved at blive til en ørken. Men nu er Ibrahim Pasha jo ovenpå, for han har soldaterne. Karagetchili-høvdingen er sultanens fjende og må se at bjerge livet, så godt han kan. Det er hans stamme, der nu må flygte fra deres landsbyer.”

”Er denne egn her så karagetchili-land?”

”Nej, det er den ikke. Den har det endnu værre, for den ligger lige midt imellem. Her fejder de begge to.”

”Men hvorfor skal kurderstammerne altid sådan slås med hinanden og ødelægge alting?”

”Ja, hvad skal man sige? De er nu i den alder, hvor man bærer sig sådan ad. Drengene slås jo også altid.”

”Alder? De blive jo lige så gamle som vi andre.”

”De enkelte mennesker, ja, det er rigtigt nok. Men i den enkelte stamme, det er en anden sag. Jeg ved heller ikke, om det kommer af alderen, men i Europa bar de sig lige sådan ad for nogle hundrede år siden. Nu er de egentlig heller ikke så meget klogere. Stammerne er bare blevet så store, at de kaldes folk, det er hele forskellen. Røvertogterne hedder krig nu om stunder, og der er længere imellem dem, for der skal sådan et stort apparat til, inden de kan komme i gang, men så er de så meget værre, når de endelig begynder.”

”Men i Europa er landet vel ikke sådan en ørken?”

”Nej, ikke på den måde. De er ude efter et stykke som en vis mand efter en sjæl, og de er lige ved at myrde hinanden for at få plads.”

”Hvorfor kommer de så ikke ned og tager dette land i besiddelse? Tænk, hvor mange mennesker her kunne blive mætte.”

”De, siger du. Hvem er ”de”? Stormagternes gesandter sidder i Konstantinopel (*nu Istanbul*) og passer først og fremmest på hinanden, den ene kan ikke opnå den mindste fordel for den anden, og sultanen forstår spillet. Ved du, hvad hans valgsprog er?”

”Nej, hvad da?”

”Det gælder om at pudse hundene på hinanden, og så selv i fred gnave benet.

Misak lo. Den orientalske vending forklarede ham tilstanden meget tydeligere end alle de lange forklaringer. Han syntes, han så de to kurderhøvdinge i skikkelse af to hunde, der for løs på hinanden, og sultanen, der sad og strøg pengene ind, for han kunne jo nok forstå, at en del af det røvede godt måtte gå i hans kasse.

Men så blev han alvorlig, for han fik øje for al den jammer, der spredtes ud over landet, og hans tanker gik til hans eget folk, der pintes og knustes i denne helvedesmaskine. De kunne jo ingen modstand gøre, og alle hjulene gik over dem.

”Hvor er det en tung lod at være født som armenier her i Tyrkiet,” sagde han endelig.

”Ja, det er det, Misak. Men lad os nu forjage de triste tanker, der kommer dog ikke noget ud af dem. Jeg foreslår, vi sætter os på dyrene, for nu er jeg træt af at gå. Så synger vi lidt, det skal nok sætte humøret op.”

Hen mod aften nåede de herberget, men det var så elendigt, at de foretrak at overnatte ude i det fri. Nu fik Misak travlt, der var så meget at tage vare på, inden de alle havde fået mad. Der skulle slås rejseseng op til hende, laves te og gøres en mængde opvartning, for hun var jo svag og træt og trængte til megen hjælp.

Men da hun så, inden hun lagde sig til at sove, sagde: ”Nu skal du have tak for i dag, Misak, du har sørget godt for mig,” så var han så glad, som om nogen havde givet ham en stor gave. Det var dog dejligt at have nogen at sørge for. Bare det altid var sådan.

Næste dag var Misak en tid blevet lidt bag efter de andre, og lige pludselig syntes han, der var kommet sådan en underlig uro over karavanen, kun damen red ubekymret et stykke forude. Snart opdagede han også grunden. Fra en sidevej kom to hamidie-officerer, og noget længere borte en lille trop af deres soldater.

Officererne gav sig til at ride bag efter karavanen, og idet Misak skyndte sig at indhente den, kom han snart i nærheden af dem.

De tog ingen notits af ham, men fortsatte deres samtale i det kurdiske sprog. Misak havde lært en del af det i købmandens butik, og han blev frygtelig forskrækket, da han hørte, hvad de talte om. Den ene foreslog den anden intet mindre end at bortføre hans veninde.

”Intet er lettere end det,” sagde officeren. ”De andre løber naturligvis deres vej alle sammen, ellers kan vi jo da gøre kort proces med dem.”

”Ja, det er rigtigt nok,” sagde den anden. ”Men bagefter, når hendes folk begynder at lede efter hende, hvad så? Så kan vi belave os på at rådne op i et fængsel, hvis vi da ikke bliver hængt med det samme.”

”Pyt! Hvem skulle få fat på os? Vi er jo da Pashaens folk. Han kan nok beskytte os, ved jeg.”

”Han gør det bare ikke. Ved du ikke, at han har mange venner blandt de fremmede, han vi være den første til at søge efter hende. Gør endelig ingen dumheder, der er piger nok, vi kan bortføre, uden at en hund gør ad det.”

”Piger nok! Har de måske hendes hvide hud og røde kinder? Det er ikke hver dag, man får fat i sådan en.”

Men den anden blev ved sit. Det lykkedes ham at få sin kammerat til at dreje væk fra vejen, og således trak han ham bort fra det farlige sted.

Misak følte det, som han vågnede af et mareridt, sådan havde angsten knuget ham, for hvor meget han end anstrengte sin hjerne, kunne han ikke se en udvej til at forhindre det frygtelige anslag.

Længe holdt han sig tilbage, indtil han nogenlunde havde genvundet sin sindsligevægt, han ville ikke røbe for hende, i hvilken fare hun havde svævet. Han syntes ikke, hun kunne ride så trygt og glad længere, og det måtte hun dog, om rejsen skulle gavne hende.

Den næste dag øjnede de langt borte over sletten Diabekrs takkede mure.

”Den sorte by” kaldtes Diabekr i Urfa, for ”stenene var sorte, gadehundene var sorte, og menneskene var sorte.

Med stenene stemte det godt nok, hele egnen var gammel vulkansk grund, og byen var bygget af en slags kulsort, meget hård basaltsten. Også gade hundene, der var byens renlighedspoliti og familievis havde slået sig ned i alle gader og stræder, var uden undtagelse sorte. Menneskene derimod var ikke mørkere end i Urfa, men det var også sjælene, der skulle være sorte, og de havde endnu ikke smittet af på kroppene.

I øvrigt var der en iøjnefaldende forskel på de to byer. Alt i Diabekr tydede på velstand, både huse og mennesker bar umiskendelige præg af det, hvorimod den nøgne nød stirrede en i møde alle vegne i Urfa.

Det var nu ikke andet, end hvad Misak havde ventet. Han havde altid tænkt sig Diabekr som en rig by, for det dejlige silkestof, de havde solgt i butikken i Urfa kom fra Diabekr.

Det silketøj havde altid været genstand for Misaks interesse, og han havde tit udmalet sig, hvordan det blev til lige fra den dag, da silkeormen krøb ud af det lille bitte æg. De, der lavede det, måtte jo blive rige, syntes han, for de behøvede ingen anden indsats at gøre end deres arbejde.

Havde de bare kunnet det i Urfa, så havde de nok ikke været så fattige. Hvad kunne det blive til med bomuldsvæverier, som de drev der? Bomulden, der voksede omkring byen, var billig nok, men de kunne ikke selv spinde den, og tråden, som de måtte købe ude fra, den var næsten lige så dyr som det færdige stof.

Det gjorde Misak ondt, når han tænkte på, hvilken elendig betaling en væver, der sad der hele dagen, fik. Misak var nok ung, men nøden, han så omkring sig, havde tidligt lært ham at tænke voksne tanker.

Han havde jo også haft stadig forbindelse med missionerne, og deres bestræbelser for at bedre den armenske befolknings kår ved at åbne nye og bedre arbejdsfelter havde i ham fundet en begejstret tilhænger og havde ledt hans tanker i den retning.

Så snart Misak havde fået sin veninde vel anbragt i missionsbygningen, havde han gjort sig lidt i stand efter rejsen, og nu var han parat til at drage ud i byen for at få den set rigtigt efter i sømmene og frem for alt for at blive klog på, hvordan det gik til med det silkevæveri.

Han fandt snart basaren, det sted, hvor rigtige mandfolk i Orienten helst opholder sig. Men der var naturligvis ingen, der tog notits af ham, enhver hastede afsted optaget af sin egen forretning. Misak følte sig helt fremmed og rådvild.

Pludselig var der en, der kaldte på ham, og da han så nærmere til, var det en af hans kammerater fra børnehjemmet, som nu havde fundet en plads i en forretning i Diabekr.

Nu kom der gang i tingene, for kammeraten havde slægtninge og bekendtes bekendte, og i de dage, da de hvilede ud i byen, nåede Misak sit mål og fik silkespinderier og silkevæverier at se.

Fra nu af var han ikke i tvivl om, hvad det var, han allermost ønskede sig af livet, det var at få lov til at lære denne industri og bringe den til Urfa.

Han havde en livlig fantasi, og han så i ånden alle de fattige familier i hans hjemstavn, der skulle blive velstående ved dette arbejde. Og fabriksherren, det var jo da ham selv. Han skulle rigtignok både udvikle sin bedrift og sørge godt for sine arbejdere.

Ja, det var nu godt nok med det, men hvordan skulle han få det lært? Det ville tage lang tid og koste mange penge.

Han vågnede op af drømmen og så lidt på den grå virkelighed, men hvordan det nu gik eller ikke gik, drømmen tog ham fangen igen.

I hvert fald måtte han betro sig til sin veninde. Det var hun sandelig blevet, det var jo mærkværdigt så godt hun forstod alle hans tanker, og så frit han kunne tale med hende, da han først havde overvundet sin skyhed.

Nu var hun også straks interesseret i silkeindustrien, og når hun ikke var alt for træt, travede hun med ham fra det ene værksted til det andet. Sammen med hende gik det meget bedre, for mestrene syntes, det var en ære, at hun besøgte dem, og de var ivrige efter at forklare hende hele indretningen. Hun købte jo også en del stoffer, og alt det gav Misak en vis position, de begyndte at regne ham for noget. Men alligevel var han jo på en måde lige langt fra sit egentlige mål.

Så drog de afsted igen, denne gang ifølge med dr. Vischer, svejtsrelægen fra Urfas hospital. De skulle holde ferie sammen ved en lille sø højt oppe i Taurus.

Nu kom der en tur gennem vidunderlige bjergegne, langs med brusende vandløb med hvil under store skyggefulde træer. Misak vidste ikke, hvor han skulle se hen, så meget smukt var der at betragte, og da så endelig søen viste sig foran ham, blev han så betaget, at han kunne have grædt af glæde.

I en dejlig have lige ved søens bred opslog de deres telte, og her oplevede Misak nogle af sit livs lykkeligste timer.

Han havde selskab nok, for med missionærerne fra det nærliggende Mesereh var der kommet adskillige unge armeniere, og de søgte gerne hen til ham. Hans veninde havde nemlig lejet en båd, der skulle være hans hele den tid, mens de lå ved søen, og der var jo noget ved at komme med ham ud på roture. Desuden var Misak underholdende, han forstod at fortælle og at få de andre på gлед, så han blev snart midtpunktet i en hel lille kreds.

Han lyttede til fortællingerne om de armenske ”fedai’er”, de, der havde forladt deres hjem i landsbyerne, sluttet sig sammen i småskarer inde i Armeniens bjerge og derfra holdt en stadig guerillakrig ved lige mod tyrkerne og kurderne.

Der var unge mennesker, der havde deres billeder på skjulte steder inde i husene, og som talte med begejstring om dem. Men folkets store masse fordømte dem og deres færd og mente, at al deres ulykke kom fra dem. Man kaldte dem ikke tapre, men forvovne, ja, undertiden forbryderiske, de kunne ingen steder stå frem i folkets forsamling og fortælle om deres bedrifter, men måtte altid holde sig skjult.

Dr. Vischer var rejst tilbage til Urfa, hvor han nu ikke længere kunne undværes, men han ville ikke høre tale om, at hans ledsagerinde måtte følge med ham, hun var endnu langt fra blevet rask og stærk nok til at tage livets byrder på sig igen. Så blev de to alene tilbage i deres Paradis.

En aften sad de sammen, og nu var det Misak, der førte ordet. Han fortalte hende sit livs historie, alt, hvad han kunne huske, lige fra den gang han sad i saddeltasken på koen og red over det store vand. Hun levede med i det alt sammen, og hun følte især tydeligt, hvor svært det var for ham at bære ensomhedsfølelsen.

”Når jeg stod ved kirken om søndagen og så de andre børns mødre komme hen og hilse på dem, hvor ønskede jeg da ikke, at jeg selv havde en moder. Jeg følte mig så uendelig forladt.”

Der var stille i teltet et øjeblik.

”Misak! Jeg holder af dig, jeg vil være din moder.”

Et udbrud af forundring, af jubel over denne uventede lykke, der faldt i hans skød, og så et varmt kys på hendes hånd. I det kys gav han hele sin sjæl, således som vist kun armeniere forstår at give sig hen til den, der har vundet deres hjerte.

Pagten var sluttet, men hvad den egentlig rummede, det gjorde ingen af dem sig klart i denne stund. Det tog år at få virkeliggjort det, som de den gang lovede hinanden. Der tårnede sig bjerge af vanskeligheder op, både udefra fra deres omgivelser og indefra fra deres egne hjerter, men deres faste fortsæt og deres kærlighed til hinanden overvandt dog dem alle.

For Misak var det en dyb og styrkende livserfaring, han her havde gjort. Han huskede på den dag, da han inderligt havde ønsket, at det måtte være hans moder, hende, der kom fra det fremmede land. Den gang var han gået frygtelig skuffet hjem, men nu var opfyldelsen der, og han forstod snart, at den langt havde overtruffet hans dristigste forventninger.

Denne tildragelse var den hovedhjørnesten, han byggede sin livsanskuelse på, at ”hvad et menneske ønsker med hele sin sjæls inderlighed og kraft, det kommer til ham. Vel ikke til den tid, da han ønsker det, men det kommer dog, og det kommer anderledes, end han venter det, langt herligere og langt bedre.” Den tanke gav ham stor frejdighed og mod i alle livets tilskikkelser.

Da det nærmede sig efterår, forlod de deres kære Taurus og alle deres venner der og rejste til Urfa. De gjorde ingen forandring i deres levevis, for så vidt som Misak vendte tilbage til det hus, han før

havde boet i, mens hans moder drog ind i sin bolig i børnehjemmet. Indefra skulle båndet vokse sig stærkt, før det satte sig synlige spor i deres liv.

Men de lagde nu Misaks fremtid til rette sammen. Det, de stræbte hen imod, var, at han skulle lære silkevæveriet, foreløbig viste der sig dog ingen udvej for det. Skulle han nu rejse til Diabekr og tilbringe flere år der, var der da slet ingen mulighed for, at de kunne leve sig ind med hinanden, det kunne være svært nok endda.

Så blev de enige om, at han skulle lære bomuldsvæveriet i børnehjemmets værksteder. Det ville kræve en lang øvelse at komme ind i håndvæveriet, og kunne han det i en branche, var der ikke så stort et skridt til den næste.

Misak måtte begynde forfra, men han havde megen energi og en stor evne til at blive gode venner både med svendene og mestrene, så de gerne ville lære ham noget. I løbet af et par år kunne han sit håndværk, og nu begyndte han at tænke på at komme videre frem.

9. KAPITEL

Forår i luften.

Sommeren 1908 var en drøj tid for Misak. Hans mor var bortrejst og holdt ferie i sit fjerne fædreland, og han følte nu ensomheden stærkere end nogensinde før. Båndet mellem dem havde i løbet af de to år vokset sig stærkt, hun var ligesom med i alt det, han tænkte og gjorde, og han længtes meget.

Netop i denne sommer skete der noget, der greb stærkt ind i hele liver omkring ham, noget han netop følte, han måtte tale med hende om for at få den rette forståelse af det.

En dag gik trommerne gennem alle gader og slog til lyd for udråbere, og så stærk var deres røst, at den overdøvede vævestolens klappen og nåede helt ind i børnehjemmets værksteder. Man blev opmærksom og lyttede.

Det, de råbte, gik ud på, at alle byens mænd skulle komme hen foran regeringsbygningen, mutessariffen havde noget nyt at meddele dem.

Der for en skræk i armenierne, da de hørte det, der var aldrig kommet noget godt til dem fra den kant. De fleste af dem havde egentlig størst lyst til at blive hjemme, men på den anden side var det vel bedst at møde, så kendte de i hvert fald deres skæbne. Husfædrene gjorde sig rede til den bestemte tid, mestrene og svendene fulgte dem, også Misak stod op fra sin vævestol og gik med de andre.

En stor menneskemængde stod allerede foran regeringsbygningen og talte om alt andet end det, de ventede på – ingen vidste jo, om der stod en spion lige bag ham.

Endelig åbnedes døren til altanen, mutessariffen trådte ud med et stort ark papir i hånden. Sammen med ham kom nogle ansete tyrkere, et par af europæerne og de gejstlige overhoveder, der var byens fornemste: Mullah, Anania Vartabed og desuden syrernes og katolikkernes øverste.

Under dyb tavshed oplæstes det mærkværdige dokument for mængden, der blev mere og mere overvældet af dets indhold. Det gik nemlig ud på intet mindre, end at Abdul Hamids voldsherredømme var til ende, Tyrkiet havde fået en ny forfatning.

”Det Osmanniske Rige”, som det nu skulle hedde, skulle ikke længere være et af de barbarriger, der rettelig hørte hjemme i middelalderen, det skulle være en moderne kulturstat baseret på frihed, lighed og broderskab mellem alle nationer og alle religionssamfund, der levede inden for dets grænser. Den nye regering fordømte og tog skarp afstand fra Abdul Hamids ugeringer, særlig beklagede regeringen den frygtelige undertrykkelse af det armenske folk.

Dokumentet sluttede med at opfordre alle nationaliteter til i enighed at arbejde på det nye riges opblomstring og trivsel og til at betragte det som deres rette fædreland.

Da oplæsningen var til ende, var der endnu ingen, der rigtig vidste, hvad de skulle sige eller gøre. Det lignede nærmest en drøm, man så på hinanden og kneb sig åndeligt i armen for at komme på ret køl.

Mutessariffen tog igen ordet og begyndte at forklare tingen lidt nærmere. Det var Ungtyrkerne, hvis navn man altid kun havde hvisket af frygt for spionerne, det var dem, der var blevet så stærke, særlig inden for hærens officerskorps, at de havde brudt de andres modstand og ved et kup taget sultanen til fange. Han levede endnu og sad på tronen, men bundet ved forfatningen, og der var sørget omhyggeligt for, at han ikke kunne bryde den. Det første, der nu skulle gøres, var at indkalde et parlament, til det skulle alle nationer og religionssamfund have lige valgret og valgbarhed, og det var det, der skulle styre landet.

Foreløbig var alt, hvad der hed postvagt og censur, hemmelig eller offentlig, ophævet. Fængslerne skulle åbnes, og de skulle i fremtiden ikke huse politiske fanger, men kun misdædere, de forviste skulle vende tilbage til deres hjemstavn, alle skulle være frie borgere i et frit land med lighed for loven og sikkerhed for liv og ejendom.

Igen hørte mængden i tavshed på disse mærkelige ord og havde ligesom ikke rigtigt fattet deres mening.

Da trådte Arsan Bey frem. Han var selv en ungtyrk fra Konstantinopel og havde af den grund levet i forvisning i Urfa i mange år. Skælvende af bevægelse begyndte han at tale, og han fandt de rette flammende ord.

Han skildrede landets ulykke i den svundne nat, al den undertrykkelse, uret og umenneskelighed, der var udøvet.

Det havde de alle følt, men ingen havde vovet at sige det højt, og det var, som om de først nu, da det nævnedes med de rette ord, helt så de uføre, de havde gået rundt i, og de væmmedes ved det.

Så hilste han den gryende dags morgenrøde, og han begyndte at udmale for dem dagen selv, når den kom i sin glans, den dag, de skulle leve som mennesker, ikke som slaver i frygt for spioner og gendarmer, men som frie mænd, der kunne værne om deres ret. Og han viste dem, hvad menneskeret betyder, den de nu alle skulle få del i, og hvad broderskab er, hvad det vil sige at sætte hensynet til det fælles fædreland over alle hensyn til forskellig nationalitet og forskellig religion. Under hans ord brast fortryllesen. Mængden forstod, den blev revet med, de blev alle et i glæden over det nye liv, de skulle til at leve, og da han sluttede sin tale med at omfavne og kysse først mutessariffen og så Anania Vartabed, opløste det hele sig i jubel og omfavnelser både oppe og nede.

Militærmusikken spillede, man lo og græd mellem hinanden, og midt id et hele åbnedes fængslerne, der lå i det samme bygningskompleks, fangerne kom ud på pladsen og var lige ved at blive trykket ihjel af bare begejstring.

Misak stod midt i det larmende folkehav og drømte en herlig drøm. Han så alle de muligheder, der nu åbnedes for hans folk og ham selv, og de formede sig til billeder af det liv, der skulle komme. Han så smukke og hyggelige hjem, frugtbare marker og haver, pulserende liv i basaren. Det var livet i Europa, sådan som det var fremstået for hans indre øje gennem hans moders fortællinger, det var det, han nu drømte ind i denne ramme og omvævede med al Orientens herlighed. Og igennem billedet slyngede sig en gylden tråd, det var hans eget liv med alt det, han skulle udrette, nu da hans hænder var løst, og hans folk ikke længere skulle være et slavefolk.

Han blev vækket af sine betragtninger af en ung tyrk, der lagde armen om hans hals og talte til ham med smil og venlige ord.

Ja, det var sandt, tyrkerne hørte jo med i billedet, dem skulle han til at være venner med. Misak gengældte omfavnelsen.

Han kendte godt den unge mand, der var kommet ret tit i købmandens butik, og siden havde de ofte mødtes på gaden. Tyrken havde også altid været venlig mod ham, så venlig, at Misak helst gik i en stor bue uden om ham.

De armenske unge mænd vidste godt, hvad det betød, når en tyrk var særlig elskværdig mod dem, og havde de i sinde at leve et rent liv, så holdt de sig så langt borte fra ham som muligt, og selv i dette øjeblik så fyldt med løfter for fremtiden gik det smerteligt op for Misak, at mennesker, der ville arbejde og ville frem i verden, aldrig kunne have noget virkeligt fællesskab med de degenererede mennesker, der af lediggangen var drevet ud i de mest unaturlige udskejelser. Så var det bedre for en armenier, om han skulle blive til noget, at have sådan et menneske til fjende end at slutte venskab med det.

Som nu Misak banede sig vej gennem mængden for at komme så langt bort fra Tyrken som muligt, befandt han sig pludselig ansigt til ansigt med et mærkværdigt udseende menneske.

Det, der fik Misak til at standse ved ham, var ikke hans snavsede lasede dragt. Urfa var jo næsten blev forvandlet til et stort fattigkvarter i de sidste år, så det syn var han vant til. Heller ikke var det magre, grå ansigt midt i det uglejede hår og skæg særligt påfaldende, det var langt mere ansigtets udtryk, det spørgende, forvirrede blik, der fængslede ham, og så det, at han syntes, han skulle kende manden, og dog var det ham ikke muligt at komme på, hvem han var.

Manden blev af mængden trykket snart til den ene, snart til den anden side, og Misak holdt sig i nærheden. Han syntes, han måtte se at få noget mere at vide om ham. Så hørte han en armenier fra Garmudsch råbe: "Movses, Movses," og trænge sig hen imod den ubekendte og kaste sig hulkende om hans hals.

Da gik der et lys op for Misak, og nu fik han også tårer i øjnene. Han huskede Movses fra den tid, da han selv var barn på børnehjemmet. Da havde han været et livsglad, kraftigt menneske, det var, som om han bragte den friske vind ind fra sletterne, når han kom fra Garmudsch for at besøge en slægtning, der havde sin bolig i børnehjemmet. Så forsvandt han, det hed sig, at han var kastet i fængsel. Ingen spurgte om grunden, der var vel heller ingen, i hvert fald faldt der ingen dom. Han sad der ganske simpelt.

Ja, det var nu i det mindste 5 år siden, og der stod nu denne underlige halvgamle mand. Misak kunne genkende hans træk, da han nu var ledt på rette spor. Men hvor var glansen i øjnene og skikkelsens kraft og spændstighed? Hans ungdom var knækket, og den kom sikkert ikke igen.

Det var altså virkningen af de berygtede tyrkiske fængsler. Ja, om det kunne være forbi med, at uskyldige mennesker skulle lide der uden lov og dom, bare på en løs mistanke, så var dog meget vundet.

Mængden begyndte at sprede sig, Misak drev med strømmen ind mod byen og befandt sig snart i armenierkvarteret. Tyrkerne var gået andre veje, armenierne var alene i deres egne gader. I samtale gik de i små grupper og forsøgte at forklare sig denne dags mærkelige hændelser, og alle tog de vejen mod deres folks centrum, den store gregorianske kirke.

Da de kom til porten, blev de opmærksomme på en tom plads. Lige siden massakrerne havde her siddet en tyrkisk gendarm og ved sin blotte tilstedeværelse mindet dem om deres ulykke, hver gang de gik ind ad kirkedøren. Nu var han borte. Det var næsten, som de alle rettede sig og trak vejret dybt en gang, mens de gik forbi den tomme plads. Var den symbolet på slavelænken, der var faldet? Inde på kirkepladsen stod nogle unge mennesker og talte og gestikulerede ivrigt, og rundt om dem var der samlet en gruppe af tilhørere. Talerne hørte til Urfas "intelligens", det var unge mennesker, der ellers besøgte et eller andet college, men som nu i ferien opholdt sig i Urfa. De følte sig kaldede til ved denne lejlighed at oplyse det uvidende folk, og jo mere højtravende og uforståelige ord, der brugte, des mere begejstret blev mængden.

Så kom Anania Vartabed og gik sammen med et par af præsterne lige ind i kirken. Alle fulgte ham, og nu stod de tæt pakkede, hoved ved hoved, mens takkegudstjenestens hymner og litanier fyldte rummet.

Og Anania Vartabed talte:

"Mine børn! Det er store mærkelige tidender, der har samlet os her i dag, og som vi nu har takket Gud for. Ja, sandelig, vi kunne ikke have tænkt os, at et så godt budskab nogen sinde skulle nå vore ører. Man lover os frihed, os, på hvem åget lå så uendelig tungt. Vi skal have lov til at tale, skrive og synge, hvad vi vil, vi skal frit kunne rejse fra den ene by til den anden, ja, helt ud af landet, uden at nogen skal lægge os hindringer i vejen. Vi skal beskyttes af loven, så ingen mere kan forgribe sig på vort liv, vor ejendom eller vore kvinder. Vi skal endog tage del i landets styrelse, og vore unge mænd skal være soldater, de skal bære våben lige som muslimerne og skal have lige adgang med dem til landets højeste embeder.

Det lyder ufatteligt, alt for godt til at være sandt. Vi må nok spørge os selv, om vi drømmer eller vi er vågne.

Vor arvefjende, Abdul Hamid, er faldet, fældet af Ungtyrkerne, og det er dem, der nu lover os al denne herlighed.

Lad os tro og håbe, at de mener det ærligt og godt. Men, mine børn, lad os ikke hengive os til alt for store illusioner. I bedste fald vil der hengå lang tid, inden disse idealer kan realiseres.

Selv om regeringen i Konstantinopel (Istanbul) giver de bedste ordrer, hvem er det så, der skal udføre dem? Det er de embedsmænd, der også udførte Abdul Hamids ordrer. Så mange nye mænd har de ikke, at de kan besætte blot de vigtigste poster med dem. Og vil de mænd, der har været vant til at berige sig ved bestikkelser, nu kunne lade være med det? Det kan sikkert ingen tro. Vil ikke altid enhver tage mere hensyn til sit eget og sine venners tarv end til landets love? Og vil det folk, der gennem så mange generationer har været det herskende, det, der havde lov til at tage fra andre og behandle dem efter for godt befindende, vil det godvilligt afstå fra disse rettigheder og omgås os

på lige fod? Det vil det aldrig gøre, og hvis Ungtyrkerne vil tvinge det igennem, vil de få hele landet imod sig.

Altså, mine børn! Vogt jer for at vente for meget, det vil kun føre til, at I bliver skuffede. Og skuffelse avler bitterhed og uoverlagte ord, der sætter ondt blod til den anden side. Vid, at vi må være forsigtige nu som før.

Glæd jer hellere over alle lettelser i vort folks stilling. De vil ikke udeblive, når blot vi udnytter dem med klogskab og mådehold. Det er en ny tid, vi går ind til, og meget vil kunne gro, som før blev trådt ned.

Gå så med Gud og lev i trivsel og lyst.”

Ved disse sidste ord havde han løftet hænderne velsignende over menigheden, der var faldet på knæ. Koret faldt ind, og under afsyngelsen af den sidste hymne forlod folket kirken.

Menighedens ældste gik med Vartabed op i forsamlingssalen, en del blev stående i grupper på kirkepladsen, de fleste gik til deres hjem.

Blandt disse sidste var også Misak, men da han gik forbi en af grupperne, hvis kerne netop dannedes af ”intelligensen”, standsede han et øjeblik for at høre, hvad de talte om.

”Nå, ja, hvad andet kan man vente af disse gamle slavesjæle,” sagde en af dem meget højt. ”De mener selvfølgelig, at vi altid skal bukke og krybe for tyrkerne, men vi unge skal vise dem noget andet. Vi er vel også mennesker, og vi lader os hverken dukke af tyrkerne eller af de sortkjolede hyklere.”

Misak gik videre. Han syntes ligefrem, han havde fået en besk smag i munden ved disse ord.

Da han kom ud af Samsatporten, jog en vogn forbi ham ad Aleppo til. I vognen sad en enlig mand med en lille kuffert spændt bag på. Det var Arsan Bey, der forlod sit forvisningssted.

Dengang han omfavnede mændene oppe på balkonen, så var det samtidig hans afsked med dem.

Hastigt banede han sig vej gennem mængden og ilede til sit hus.

Huset havde han selv ladet bygge og havde møbleret det smukt, men han brød sig så lidt om det, at han havde lovet, han ville forære det med alt dets indhold til den af hans venner, der først bragte ham bud om Abdul Hamids fald.

Sit løfte holdt han, så det tog ham ikke lang tid at beskikke sit hus. Vognen blev øjeblikkelig bestilt, han besteg den kun forsynet med de allernødvendigste ting til rejsen, og nu værdigere han ikke Urfa et blik eller en tanke mere. Han så for sit indre øje Stambuls minareter og Bosporus vidunderlige kyster, dem, han havde længtes efter i sine udlændighedsår. Nu, da han følte dem så nær, nu blev længslen dobbelt så stor, og det var som hans heftige begær gav hestene vinger. Misak havde næppe set og genkendt ham, før vognen var forsvundet i en støvsky.

De følgende uger var en bevægende tid for alle, men mest vel for armenierne. Den pludselige og så ukendte frihedsfølelse ligefrem berusede dem, og de gav deres glæde luft på de mærkeligste måder, især de unge var som føl, der om foråret slippes ud af stalden for første gang. Men det gik alt sammen fredeligt af, for tyrkerne var i øjeblikket heller ikke rigtig nøgterne og vidste ikke, hvad de egentlig skulle holde sig til. Der var gæring i hele riget, en rigtig forårstid, så derfor forstod de så nogenlunde hinanden.

Noget af det, armenierne den gang fik lovet, og som fik blivende betydning, var en foredragsforening.

Den fik lokale i et af skoleværelserne på kirkepladsen, og hver søndag efter morgengudstjenesten samledes der så mange mennesker, som stuen kunne rumme. Der blev holdt foredrag om alle mulige emner, diskuteret, læst op fra aviserne, der nu lige på en gang i stort tal skød frem, og der blev sunget.

Foredragene var tit umodne nok, og talerne måtte mange gange ty til højtflyvende fraser for at dække over deres mangel på tanker, men sangen, den var god, og den trak mange til huse. For det var Armeniens sange, der lød her. Fra alle kroge, hvor de havde levet deres hemmelige liv, myldrede de frem, og det blev sunget af et drengekor, som en af skolens lærere indøvede. Det var deres store digteres ord, armenierne her fik lov at høre, sunget til deres egne komponisters melodier. De talte til deres hjerter og styrkede deres nationale bevidsthed. Den havde tyrkerne aldrig kunnet kvæle. Den havde ligget lyslevende under asken, som armenierne selv med flid havde strøet på, for at ingen skulle få øje på den. Men nu var asken fejlet til side, ilden slog ud i røde flammer, og intet kunne jo bedre give udtryk for disse følelser end netop sangene, snart var de hele befolkningens eje og lyste op selv i den usleste krog.

Et par af de Ungtyrker, der af hovedkomiteen i Konstantinopel var udsendt for at berejse landet og befæste deres herredømme i provinserne, kom også til Urfa, og den første søndag de var der, talte en af dem i den store kirke.

Han fortalte hovedtrækkene af revolutionens historie og betonedede særligt den trofasthed, hvormed de armenske taschnakister ved denne lejlighed havde støttet Ungtyrkerne. Det var et fortrinligt varsel for fremtiden, og han håbede på et godt samarbejde med det armenske element, så det osmanniske rige kunne blive enigt indadtil og stærkt udadtil. Abdul Hamids misregime havde jo bragt landet til afgrundens rand, han havde tilstoppet dets naturlige hjælpekilder, så det ikke blot politisk, men også økonomisk var blevet ganske afhængigt af Europa. Det ville koste store anstrengelser at få det bragt på fode igen, og det var jo særlig i den retning, Ungtyrkerne satte deres lid til armeniernes bekendte dygtighed. De måtte se så vidt muligt at fortrænge de fremmede, og løsenet måtte være: ”Det osmanniske rige for de osmanniske folk.”

Talen blev modtaget med stor begejstring, og nu gik turen fra kirken hen til taschnakisternes klub, hvor han under stor tilslutning og med mange varme ord indviede det nye lokale.

Taschnakisterne havde altid før været det sorte får, den blotte mistanke om at høre til dem havde været nok til at få fængselsdøren til at lukke sig efter en mand eller sende ham i landflygtighed. Dog nu, under konstitutionen var alt jo anderledes, nu var det på mode at være taschnakist, og en mængde, især unge mennesker, meldte sig ind i klubben, men kun de færreste vidste, hvad det egentlig drejede sig om. De følte sig nærmest som et parti, der var i opposition, og deres løsen var frihed, men hvad de ville være fri for, skænkede de ikke mange tanker. Under taschnakisternes banner angreb de unge mennesker al autoritet, kirken ikke undtaget. Kun i ord, heldigvis, men hvis folk var døde af at blive skældt ud, ville der have været stort mandefald i disse dage.

Den, der i øvrigt studerede taschnakisternes program, ville snart blive klog på, at det i alt væsentlig kun var et andet navn for den socialistiske bevægelse, men som det naturligt fulgte af sig selv under den tids fortvivlede forhold, var al deres stræben gået ud på at forbedre deres folks kår. Derfor havde de da også sluttet sig til Ungtyrkerne og havde støttet dem af al deres magt, og de blev ved at være dem tro, selv da Ungtyrkerne svigtede deres løfter, og blev ved med at håbe på og virke for ”det osmanniske riges” virkeliggørelse, sådan som det var set og drømt i den første tids begejstring.

Lidt efter lidt faldt man til ro under det ungtyrkiske styre. Kun hos hamidietropperne havde de stødt på væbnet modstand, men de var blevet besejret. Det hed sig, at Ibrahim Pasha var blevet taget til fange, siden forlød det, at han var druknet, da han under flugten forsøgte at svømme over Eufrat. Den førhen så mægtige mands saga var ude, hans navn hørte man aldrig mere, og hans sønner førte en kummerlig tilværelse, hvorimod hans gamle fjende, Karagetschilin, nu spillede første violin blandt de mere uafhængige stammer, men alt i alt havde regeringen i Mesopotamien fået overtaget over den kurdiske og arabiske landbefolkning, de forholdt sig forholdsvis rolige, de afbrændte landsbyer blev bygget op igen, og landevejsrøveriet indskrænkedes i nogenlunde kultiverede egne til enkelte, sjældne tilfælde.

Så blev der udskrevet valg til parlamentet, og det skulle jo foregå efter de bedste europæiske mønstre, men hvordan det nu gik eller ikke gik, så var det to Ungtyrker, der blev valgt i Urfa, og snar forlød det, at sådan var det gået de fleste steder.

Der var jo nok en og anden, der skumlede over den sag, men befolkningens store masser interesserede sig aldeles ikke for det. Landet skulle regeres, det var da klart nok, og hvad vedkom det så dem, hvem Allah i sin visdom udså til at udføre det hverv. Selvstyre var et begreb, der lå uden for deres horisont.

Mere betænkeligt var det, at der ymtedes noget om, at Ungtyrkerne ikke var rettroende, de havde i begyndelsen i deres sejrsladet skinne igennem, at de gav al religion en god dag.

Vel mærkede de jo snart, at de måtte tage godt reb i sejlene i denne henseende, og de begyndte at lægge vægt på de ydre former med bøn og faste, men mistanken sad der alligevel, og det var jo også åbenbart, at hvis de havde været rigtige muslimer, kunne det aldrig være faldet dem ind at give vantro og rettroende samme stilling for loven. Det var en sag, der vakte misfornøjelse i vide muslimske kredse, da de fik tid til at tænke grundigt over det, der var sket. Vel var det ikke rigtigt, sådan som Abdul Hamid var faret frem mod de kristne, de var ikke hedninger der skulle udryddes, men "mænd af bogen", der skulle nyde de rettroendes beskyttelse, så længe de opførte sig underdanigt og korrekt, men at stille dem lige med de rettroende, det var nu uomtvisteligt i strid med "shariat".

Særlig sensation vakte det, da de ikke-muslimske folk nu også skulle til at være soldater. Den muslimske hær var jo egentlig kun beregnet til at bruge mod de vantro, men hvad nu, når der også fandtes vantro soldater i den? De måtte da ubetinget blive overløbere og hjælpe deres trosfæller.

Før i tiden havde kun muslimer i Tyrkiet været soldater, de kristne blev ikke fundet værdige til at bære våben. Derimod skulle de nok være med til at bære omkostningerne ved krigsvæsenet, der blev pålagt dem en årlig kopskat lige fra fødslen.

Denne kopskat havde tynget hårdt nok, hvor befolkningen var fattig, og dog var den ikke noget at regne mode den byrde, der var pålagt muslimerne, for deres unge mænd skulle gøre krigstjeneste i 7 år, og det under frygtelige forhold. Soldaterne var dårligt klædt og led nød på enhver måde, og det værste ved det hele var, at så mange af dem blev sendt til Yemen i det sydlige Arabien, hvor Tyrkiet lå i stadig krig med de arabiske stammer. Der i ørkenerne fandt tusinder af unge, tyrkiske mænd deres grav, og de, der efter mange år vendte tilbage, var gerne så nedbrudte, at de ikke rigtig blev til noget mere.

Intet under at enhver havde søgt at unddrage sig denne militærtjeneste. De, der kunne opdrive løsesummen, købte sig fri, andre forsøgte med bestikkelse, og når alt andet glippede, tog de flugten.

Fra tid til anden blev der så foretaget razzia i byen og i de landsbyer, der ikke lå alt for langt borte, og resultatet var skarer af yngre og ældre mænd, der, eskorterede af soldater med opplantede bajonetter og fulgt af jamrende kvinder, blev ført til kasernerne. Det var de vordende fædrelandsforsvarere.

Men nu skulle denne skamlet afvaskes. Tjenestetiden blev sat ned til 3 år, soldaterne skulle behandles godt, og alle skulle tjene, vantro og rettroende, rige og fattige, man skulle ikke mere kunne købe sig løs ved hjælp af sine penge og vælte byrden over på de fattige. Kun en undtagelse blev ved at bestå. Var den værnepligtige mand forsørger, og der ingen slægtninge fandtes, som ifølge loven var tvunget til at overtage han pligter i så henseende, var han fritaget.

Hos armenierne vakte den nye orden stor begejstring, nu kunne man da se, at det blev alvor med friheden, siden deres unge mænd skulle bære våben for sultanen. Der skulle begyndes med dem, der var i deres 21. år. De, der var ældre, skulle ikke tjene i linjen, den kopskat, der allerede var betalt inden konstitutionen fritog dem.

Ja, alle armenierne var begejstrede undtagen netop de mænd, der skulle indkaldes. Af dem var der mange, hvem denne sag kom slemt på tværs. De, der stod opført som 20-årige i regeringens bøger, var tit både 30 og 40, de sad med forretning og familie, ingen havde jo indrettet sit liv på at skulle være soldat.

Heldigvis var der bestemmelserne om, at familieforsørgere var fritaget. Dem var der mange af, og de, der ikke var det, skyndte sig at blive det. Men nu var det på ingen måde enhver kone, der fritog sin mand fra militærpligten. Hvis hendes far eller bror levede, kunne hun ganske simpelt sendes hjem til ham, mens manden var soldat.

Altså gjaldt det om at finde piger, der ingen mandlige slægtninge havde. De unge mænds mødre støvede rundt i alle byens stræder og krinkelkroge, og disse fattige piger, der før havde været foragtede og skubbet til side, kom nu til hæder og værdighed. Man formelig belejrede dem, og de blev gift, om de så var aldrig så grimme og frastødende.

Det var en ny vanskelighed for byen med alle de nye familier, der blev stiftet. Der var i forvejen snæver plads i armenierkvarteret, og de havde jo ingenting at sætte bo for. Fattigdommen og elendigheden voksede i de år, og til sidst satte Ungtyrkerne kronen på værket ved at ophæve loven om familieforsørgeres fritagelse. Manden blev revet bort, og nu sad disse unge koner, der jo ingen havde at ty til, og et lille barn i vuggen havde de jo tit tilmed.

Ja, de værnepligtige armeniere prøvede alle udveje for at slippe for militærtjenesten, men fandt de ingen, og indså de, at de måtte stille op, så prøvede de i hvert fald ikke på at flygte. På den bestemte dag meldte de sig selv i kasernerne.

Det imponerede muslimerne, og den dag, da armeniernes afdeling først af alle var færdig til afmarch, var hele byen på benene. Kvinderne havde taget afsked uden hyl og skrig, og nu drog mændene taktfast, syngende en af Armeniens sange, ud af kasernen, gennem Samsatporten af sted til Aleppo, hvor den egne rekrutter samledes.

Det var intet under, at de ungtyrkiske officerer roste dem og foreholdt muslimerne dem som et godt eksempel. Det virkede virkelig for en tid, man så ikke mere de lænkede skarer på landevejene.

Misak tilhørte ikke den første årgang, der blev indkaldt. Da han i sin tid var indført i regeringens bøger, var han gjort lidt yngre, end han faktisk var, så det hastede jo ikke endnu. Men en gang måtte det jo komme, og i mellemtiden var landet i mange henseender faldet tilbage i den gamle slendrian.

Også officererne, der i begyndelsen havde gjort sig meget umage for at forbedre soldaternes kår, var sløjede af. Det var igen et hundelig i kasernerne, og der herskede en utrolig råhed. Misak var enig med sin mor om, at han ikke skulle tilbringe tre år af sin ungdom der.

Nå, så fik de en dag Chalil Effendi, der også under det nye styre havde beholdt sin plads som førstemand i pasbureauet, lempet hen på børnehjemmet og forelagde ham sagen.

Han ville gerne gøre ”Chanum Effendi” den lille tjeneste, og han fandt en udvej.

Hagobs søn, Misak, som han jo hed i regeringens lister, var død. Sådan noget kunne ske for den bedste. Ganske vist var der et par mænd, der skulle bevidne det, men dem mente Chalil Effendi nok, han kunne arrangere sig med.

”Men under hvilket navn syntes Chanum Effendi så, at Misak skulle genopstå?”

Det var hun straks på det rene med. Han skulle hedde Misael, Melkons søn, fra Avran ved Musch, for det var hans virkelige navn og fødested.

Det undrede naturligvis Chalil Effendi, at han hidtil havde gået under et andet navn, og det krævede en forklaring.

Så kom da fortællingen om, hvordan Misak i sin tidligste barndom var kommet til Urfa med nogle slægtninge, var blevet adopteret af Hagob og igen var blevet forældreløs ved massakrerne.

Slægtningene var sporeløst forsvundet.

Men for et års tid siden var der kommet en armensk kvinde fra Musch, hun havde søgt i yen og til sidst fundet Misak. Hun sagde, at hun kendte hans slægtninge, de havde bedt hende prøve at finde ham, for hans moder og søskende levede, og de længtes meget efter at se ham.

Misak troede det ikke rigtigt. Han mente, at kvinden nok snarest var ude efter at få lidt hjælp af ham, for hvis han havde slægtninge, og de brød sig om ham, så havde de vel nok spurgt efter ham noget før. Men han gav dog kvinde et brev med og lidt penge til rejsen. Så tænkte han ikke mere på den sag.

Men et halvt år efter lod Vartabed sende bud efter Misak og gav ham en skrivelse, der var sendt til ham fra Musch. Det var brevet fra familien.

Det berettede om, hvordan Misaks far var blevet dræbt ved et kurderoverfald. Hans farbror var blevet i live, og han giftede den unge kone bort igen og tog børnene fra hende. De, såvel som faderens ejendom, tilhørte ham, der var familiens overhoved. Misaks ældre broder løb sin vej hen til moderen, der var gift i en anden landsby, og stedfaderen tog kærligt imod ham. Men Misak var ganske lille, ham kunne de ikke få fat i, men så blev søsteren hos ham og fandt sig i alle tantens plagerier for at beskytte ham. Men da de brød op for at drage til en helt fremmed egn, tabte hun også modet. Hun flygtede og lod Misak i stikken.

Efter nogle års forløb kom onklen og tanten tilbage uden barnet og fortalte, at han var død. Først for nylig var tanten på sit dødsleje rykket ud med sandheden. Al deres stræben gik nu ud på at finde det tabte barn.

Brevet sluttede med taksigelser til den fremmede kvinde, der havde taget sig af Misak, og bønner om, at hun ville lade dem få ham tilbage.

Chalil Effendi blev helt bevæget ved at høre denne fortælling. Det var dog skrækkeligt, hvilke tragedier, der var udspillet under Abdul Hamids regime. Godt, at det nu var forbi, og enhver kunne passe sin bedrift uden at være udsat for overfald og al den slags ting.

Derefter vendte de tilbage til deres udgangspunkt, for de havde jo ikke fået det vigtigste afgjort endnu, nemlig hvilken alder Misak skulle have.

”Lad os sige 29 år,” foreslog Chalil Effendi, ”så er vi da sikre på, at han ikke bliver indkaldt.”

Derved blev det. Chanum Effendi gjorde sig et ærinde til den anden stue, mens Misak betalte de 5 guldstykker, som arrangementet skulle koste. Så drak de en kop kaffe til og skiltes under mange ceremonier og forsikringer om venskab.

Et par dage efter modtog Misak sit nye papir, der lød på Misael Melkonian fra Avran ved Musch, 29 år gammel. Tilmed var han indført i Fremmedbogen, og de, der stod der, var sikre på at blive glemte ved enhver lejlighed, hvis de ikke selv bragte sig i erindring.

10. KAPITEL

Den sidste fest.

Vinteren 1909-10 bragte en frygtelig dyrtid over Urfa, ja, man kunne snarere kalde det for hungersnød. Vejret havde været dårligt, græshopperne havde hærget egnen, og kornspekulanterne fordoblede til sidst ulykken. Værst gik det ud over armenierkvarteret, for de havde jo kun deres arbejdskraft at sælge, og med de priser, kunne den ikke mere skaffe dem bare det tørre brød.

Da kastede armenierne deres øjne på al den dejlige hvedejord rundt omkring, der lå hen helt urørt eller kun gav et alt for ringe udbytte under kurdernes og arabernes skødesløse dyrkning.

Hvor ganske anderledes ville det ikke være, hvis de var jorddyrkere og boede ude på det frie land i stedet for at leve i det snævre armenierkvarter, hvor de ikke kunne undgå at træde hinanden ned, og hvor de halvsultede alle sammen.

De forelagde sagen for regeringen, og den stillede sig meget velvilligt til tanken. Der var jord nok, som kunne fås for en billig penge, de skulle bare flytte ud og få noget ud af den. De andre drev den jo endnu som det var sket på arabernes tid, ingen kunne have mere nytte af det end regeringen, om der kunne komme noget mere moderne landbrug i gang.

Der dannede sig en lille koloni, der ville drage ud, og de fik købesummen for jorden fremskaffet.

Den var ikke ret stor, og nogle af byens rigmænd gav dem kredit.

Nede ved Eufrat slog de sig ned, byggede sig små simple huse, tilsåede jorden og anlagde haver.

Men de havde gjort regning uden de omstrejfende araberstammer. Ikke så snart kom der et løg op i haverne, før de var der, og de opførte sig næsten som græshopperne, idet de kastede sig end på jorden og begyndte at æde løgene fra toppen af lige til grunden. Og det blev ikke ved løgene, de lod deres dyr græsse på hvedemarkerne, tog nybyggernes få ting fra dem og gjorde livet svært for dem på enhver måde.

Armenierne kunne ikke få dem bort, hverken med det gode eller med det onde. De klagede til regeringen, men den tog sig ikke af sagen, de måtte vende tilbage til Urfa endnu fattigere, end de var draget ud. Den gæld, de den gang pådrog sig, tyngede dem resten af deres liv.

De, der forsøgte at skaffe sig jord noget nærmere ved byen, havde større held, og her kom Misak til at blive en af foregangsmændene.

Han havde kastet sine øjne på en egn, der lå lidt inde i randbjergene, ikke langt fra Garmudsch, den hed Medjeide og var åbenbart et gammelt flodleje. Der var endnu folk, der kunne huske, at floden i visse regnfulde forår med bulder og drøn skummende havde fyldt kløfter og dale og var styrtet ud over sletten for til sidst at nå Djulab, en af Eufrats bifloder. Bunden af kløfterne var dækket af rullesten og grus, mens et yppigt grønsvær spættet med duftende blomster, drog sig over de runde høje.

Stedet egnede sig vel ikke til hvededyrkning, men derimod så meget bedre til anlæg af vingårde og til træplantning. I gamle dage havde det været som en have om hvis dejlighed og frugtbarhed der gik sære frasagn.

Vingårde lå der endnu mange af i kløfterne, en del ejedes af armenierne i Garmudsch, en del af egnens kurdere eller af tyrkere fra Urfa, men for øjeblikket var de næsten uden værdi, de var ikke passet og lå hen som vildnis, for dette sted havde under hamidieregimernes æra været ualmindelig berygtet, hele karavaner var forsvundet der, og enhver gik uden om det.

Nu var der gjort ende på hamidieregimerne, men Medjeide betragtedes endnu med sky blikke. Kun enkelte hyrder vovede sig undertiden der ind, når de ikke kunne modstå de lokkende græsgange. Dette sted havde Misak udset sig, og han snakkede meget med sin mor om, hvor herligt det måtte være at tilbringe sommermånederne der i den dejlige, friske luft. I Urfa kunne hun jo ikke tåle at blive, når sommerheden kom, og rejser til Libanon eller Taurus var så uendelig kostbare og besværlige.

Hun var allerede halvt overtalt, men der skulle ligesom et lille stød til udefra, og det kom i den vinter under dyrtiden. Da fik de nemlig besøg af nogle bønder fra ”den sorte ruin”, en kurderlandsby, der fuldstændig svarede til sit navn, og som lå lige i udkanten af Medjeide. De tilbød Misak et stort stykke jord for den beskedne sum af 6 £ eller 100 danske kroner. Det var nøden, der drev dem, de måtte købe sædekorn for pengene, det var ikke hver, dag der kom sådan et tilbud. En smuk klar vinterdag fik Misak sin mor op på hesten og drog af med hende til Medjeide. De så på beliggenheden og alle forholdene i forening, og da de kom hjem om aftenen, var det besluttet, at Medjeide skulle være deres ”koloni”. Stykket blev købt og selve floddalen blev om foråret beplantet med vinstokke. Den havde plads til 4000, og det var kun den mindste del af grundstykket.

Efterhånden rygtedes det, at ”Pigen”, det var Misaks mor, ville bo derude om sommeren. Det gav et sæt i alle de, der ejede vingårde i Medjeide, måske kunne man nu få noget ud af sin jord, plovene gik igen i dalene, Medjeide vågnede op til nyt liv, men endnu tog arbejderne der ud bevæbnede og i samlet trop, ingen turde tænke på at blive der alene.

”Pigen” kom i begyndelsen af juni. På en høj lige ved vejen, der fører gennem Medjeide, blev der rejst et stort telthus, der var synligt over hele landskabet, og der drog hun ind med sin husstand. En armensk hyrde havde slået sig ned med sin gedehjord ved brønden vest for højen, ellers var der ikke et menneske i hele Medjeide.

”Hun har naturligvis soldater med,” sagde kurderne og skævede op til teltet.

Endelig tog en af dem, der tilfældigvis havde sine militærpapirer i orden og ellers ikke havde noget udestående med regeringen, mod til sig og gik derop for at byde hende velkommen til deres egn. Han kom tilbage med den overraskende meddelelse, at der ingen soldater var, men kun en stor hund, der rigtignok så forfærdelig bidsk ud.

”Er der ingen soldater?” udbrød de andre forbavsede. ”Tænk, hvor hendes konge må være mægtig, at han kan beskytte hende alligevel, for hvis hun ikke vidste sig sikker, kom hun naturligvis ikke. Vi må rigtignok passe på, at der ikke sker hende noget, det går da først og fremmest ud over os, der bor nærmest ved.”

Kurdernes fantasi kredsede hyppigt om denne mærkelige ”Pige”, der var så uendelig frygtløs, at man tit ikke engang så en mand der oppe, men kun et par kvinder, og jo længere de talte om det, jo mere voksede beretningerne om de midler, hun havde til sin rådighed.

Når hendes søn var hos hende, var det jo ingen sag, han var enormt godt bevæbnet, og han havde lov at skyde, hvem han ville, det var der ingen, der drog ham til ansvar for. Der var heller ingen ende på de våben, der hang rundt omkring på teltets piller, og det mærkeligste var endda et apparat, som hun bare drejede på, så røg kuglerne ud til alle sider.

Hvem der var noget der på egnen lagde vejen om ad Medjeide og aflagde så med det samme Pigen et besøg. Hun modtog dem venligt, bød dem kaffe og cigaretter og underholdt sig med dem. Det følte de sig bærede af og undlod ikke, når de kom hjem, at indskærpe for deres undergivne, at de havde bare at lade Pigen, og hvad hendes var, i fred.

Men hvad var ”hendes”? Det var vel nærmest hele Medjeide. Det var ikke værd at komme der og bide skeer itu. Snart var det åbenbart, at der ingen fare var ved at færdes ad den vej. Flere og flere karavaner fandt den, og kurderne fra de omliggende landsbyer tog vejen der igennem, når de drog til og fra Urfa. Så var det også så rart, at man kunne gå op til hende og få noget at drikke, når man var lige ved at omkomme af tørst i sommerheden, for ingen andre steder vidt og bredt var der jo vand at få.

Der kom flere og flere og ville have vand, og det var et stort arbejde at slæbe det på æselryg op af højen fra brønden, der lå langt nede. Misak så, at sådan kunne det ikke blive ved at gå, og så fandt han på at købe en stor vandkøler. Den blev stillet op nede ved vejen og hver dag fyldt med frisk vand. Det var stadig et langt stykke at transportere vandet, nu skulle det uden om hele højen, men det var alligevel nemmere både for de vejfarende og for hans mor.

Det vakte opsigt på hele egnen. Tænk, at Pigen havde lavet en ”Cheirat”, en barmhjertighedskilde. Den slags gerninger er meget højt i kurs hos muslimer. De, der drak af den, undlod ikke at nedbede himlens velsignelse over hende og især over hendes far.

Medjeide var nu i alles øjne fredlyst, ikke blot om sommeren, men hele året rundt. Overfald og røveri var utænkelige der. Følgen var da også, at der efter nogle års forløb kun fandtes 2 – 3 muslimske ejendomme i hele landskabet, alt det øvrige havde armenierne købt, og det blev passet udmærket.

Sjælen i det hele var Misak. Støttet til sin mors anseelse var han i besiddelse af en stor autoritet, og han var utrættelig i at hjælpe dem alle til rette og finde på nye måder at forbedre tilstanden i Medjeide.

Veje, der fra Urfa førte der til, var kun en ridesti og tilmed nogle steder en dårlig sti, da der lå store sten midt på den. Om sommeren færdedes Misak der dagligt, og han undlod aldrig at stå af sin hest og vælte en og anden stor sten væk. Det så jo ganske vist håbløst ud for ham at få bugt med alle de sten, men han opdagede snart, at der også var andre, der begyndte at tage sig af dem. Vejen blev bedre fra år til år.

Alle de, der til at begynde med kun havde set ”Pigen” og hendes gerninger, de fik lidt efter lidt øje på Misak, og han vandt sig en stor vennekreds der ude på landet. Han var også dygtig til at snakke med alle mennesker, og alle de tanker, der ved omgangen med hans mor var vågnet i ham, og som han havde gjort til sine egne, dem forstod han at oversætte på deres sprog og få dem til at forbinde sig med deres forestillingskreds. På den måde blev der i fredens tid sået mange små frø, der nok tit kunne se ud til at være blæst bort, men som måske alligevel groede og var med til at gøre livet derude hyggeligt og fredeligt.

Medjeide var imidlertid ikke Misaks vigtigste opgave, der var en anden, han brugte langt mere tid og langt flere kræfter på. Den lå ikke inden for det politiske livs rammer, han blev ikke engang medlem af nogen klub. Han syntes, der var for meget larm og strid og uklarhed ved de dele.

Derimod vendte han sin opmærksomhed mod byens forretningsliv, og han fandt nok der, som han syntes kaldte på ham.

Det var ikke blevet til noget for ham med at lære silkevævningen. Hver gang han prøvede at få begyndt på det, kom der noget i vejen, men bomuldsvævningen var han kommet ind i, og det gav ham meget at tænke på, for det stod elendigt til i byen i den branche, ligesom i de fleste andre.

Den gruppe mænd, der var førende i Urfas forretningsliv, var på det tidspunkt omkring 30 år.

Længere oppe gabede et uhyre hul, der savnede man de mænd, der var blevet dræbt i massakrerne.

Men disse mænd havde jo manglet opdragere. Deres fædre, de dygtige håndværksmestre, byens førende mænd, var døde, inden de unge mænd endnu kunne stå på egne ben. Så var de enten vokset op, afsondrede fra deres fremtids verden inden for børnehjemmets mure, eller de havde hutlet sig igennem i elendige kår, trådt på og ydmyget af deres fjender, indtil de havde mistet deres livsmod og æresfølelse og kun tænkte på at klare dagen og vejen på hvad måde, det end måtte være.

De få mestre, der var tilbage, døjede med at slå sig igennem under tyrkeråget, og deres lærlinge var jo endnu ringere stillet, så hele deres drømme og mål gik ud på at komme løs fra mestrene og få begyndt på egen hånd. Så snart det på nogen måde kunne lade sig gøre, lånte de en lille sum, der hverken var til at leve eller dø af, og fik sig selv et lille værksted stillet an.

Men hvis det kneb for de gamle mestre at klare sig, så var de unge da helt og aldeles udleverede. De gled rask ned ad skråplanet og forringede ustandselig varen for at kunne sælge billigere.

Efterhånden havde ingen respekt for Urfas håndværkerstand, den sank under de vanskelige forhold dybere og dybere ned i uføret.

Misak så elendigheden meget tydeligere end nogen af hans jævnaldrende, for han vidste jo, at der kunne leves og arbejdes på en anden måde. Han så også sin mor lægge skuldre til og prøve på at skaffe bedre kår på enkelte punkter. Naturligvis satte han sig de samme mål og søgte at realisere dem ad de samme veje.

Kunderne strømmede jo til børnehjemmets væveri for der at købe gode varer. Ganske vist var priserne så derefter, men de følte alligevel, at det kunne betale sig. Ja, der var fattige kvinder, der med tårer i øjnene takkede missionen for den gerning, den gjorde. Først igennem den var det lykkedes dem at få klæder på kroppen, sagde de.

Men det var en forholdsvis lille kreds, der nød godt af det, for børnehjemmet lå jo afsides, i byens udkant. Nej, inde i basaren, midt imellem tyrkerne, ville Misak begynde sit arbejde, der ville han gøre sin indsats i sin hjemstavns liv.

Misak. Et livsbillede fra Armenien

Han begyndte i en lille uanselig hjørnebutik, men de stoffer, han udstillede til salg, var holdt i meget smukke mønstre og solidt vævede af det bedste garn, der kunne opdrives på stedet. Butikken blev da også snart opdaget, der var ingen mangel på folk, der skulle tage disse nye ting i øjesyn.

En af de første, der kom, var en ung tyrkisk dagdriver, som syntes det var en velkommen adspredelse at stå og snakke lidt med den pæne mand. Et af stykkerne tiltrak sig ved den lejlighed hans opmærksomhed, og han besluttede at købe det. Han spurgte om prisen.

”25 pjastre.”

Nå, ja, han bød 15, for han tænkte jo, at det var meningen, han skulle give 20.

Misak begyndte imidlertid ikke at slå af, men forsikrede, at han havde nævnt sin pris og havde i sinde at holde fast ved den.

Manden blev fornærmet. Han fandt, at det var en mærkelig hensynsløshed at være så stædig over for ham. Han var godt nok ikke fra gaden, men han var af god familie, så man kunne vel forhandle med ham. Brummende gik han sin vej.

Et par timer efter kom han igen. ”17½”, sagde han bare, idet han gik forbi den åbne bod.

”25”, svarede Misak urokkelig.

Han kom endnu to gange den samme dag og forhøjede stadig budet. Endelig om aftenen, da Misak ville til at lukke, kom han, smed 25 pjastre på disken, rev stykket til sig og gik skældende og smældende sin vej med det.

Et par uger efter kom han igen, og da havde han en af sine venner med. Det, han havde købt, var et vaskestof* til en sommerdragt, nu havde han ladet det vaske, og det var det blevet endnu pænere af, og da det var blevet syet til ham, syntes alle, der så det, at det var storartet.

*(*vaskestof er stof, der er beregnet til at kunne vaskes uden at det forringer stoffets farver eller kvalitet)*

Han gav Misak mange gode ord, sagde, at stoffet havde været alle pengene værd, og at han nok skulle anbefale forretningen.

”Men hvorfor var du så stædig? Du skulle jo have sagt 30, så havde jeg budt 20 og så var vi blevet enige om 25.”

Så begyndte Misak at forklare ham, at det ville han netop ikke. Han ville handle som de gjorde i Europa, der solgte de varen til en bestemt pris og tog ikke 20 af den ene og 30 af den anden, efter som de nu forstod handlen eller var venner til.

”Det var ikke rigtigt,” mente tyrken. ”Man måtte tage alle forhold i betragtning, hvordan skulle man ellers vinde sig venner og i det hele taget kunne omgås folk? Det havde aldrig været skik i Orienten at skære alle over en kam. Det var dårlig tone.”

De drøftede sagen, og nogle af de forbigående blev stående for at høre, hvad de talte om, og tog parti for og imod. Endelig kom der et par af de store tyrkere, og så tav alle de andre af velanstændighed stille.

Men de ville jo da høre, hvad det opløb betød, og Misak fik dem ind på bodens par siddepladser og forklarede dem det hele.

De så på varerne og hørte på ham. Så spurgte de ham ud om, hvad de stoffer havde kostet ham at fremstille, og hvad de var vævede af. (De havde vareforstand, og i de primitive forhold var det jo også let at overse markedet.)

”Ja, det er en meget reel forretning, du har begyndt, men den kan du ikke holde i gang.

Folk har for lidt forstand. Når de et andet sted kan få lige så meget tøj, der ser omtrent lige sådan ud for 17 – 18 pjastre, tror du så, de vil give 25 for dit, selv om de mange gange står sig godt ved det? Og vil du ikke forhandle med dem om prisen, men stå fast på dit, så bliver de jo naturligvis fronærmede, det er jo da heller ingen måde at behandle folk på. Bær dig ad som alle de andre. Hvorfor vil du absolut med hovedet gennem væggen?”

Men så slog Misak på de nationalistiske strenge, det var højt i kurs dengang.

”Se jer om i byen! Hvad har alt det ført til? Er her et ordentligt værksted mere? Er det ikke endt med, at vi må købe alting fra Europa, fordi det vi selv laver ikke er værd at eje? Hvis vi skal blive til noget, må vi vel selv se at lære noget og få nogle reelle værksteder i gang. Det er bare det, jeg vil.”

”Det er rigtigt, hvad du siger,” bemærkede en af dem. ”Det er en skandale, at vi sådan helt og aldeles er udleveret til europæernes nåde. Det, de ikke selv giver have, det sender de herover, det er godt nok til os. Man skulle støtte sådan et foretagende, som dit.”

Og for at bekræfte sine ord, tog han et stykke med sig, som han viste frem på cafeen, så havde de noget at snakke om så længe.

Misaks forretning blev snart et yndet opholdssted for tyrkerne. Der var mange, der skulle se på han stoffer og høre på det, han sagde. Det var uendelige samtaler, han førte med dem om forretning og politik, og hovedemnet var naturligvis det osmanniske rige, og hvordan det bedst kunne bringes til at blomstre.

Alt imens passede han sin forretning, og snart kunne han leje sig et større lokale, hvor han havde værkstedet og butikken ved siden af hinanden. Det var endnu bedre, så kunne kunderne selv gå ind og se, hvad stofferne var vævede af, og hvordan det hele gik til.

Den nationalistiske strømning bar ikke kun Misak oppe, så han havde stor fremgang, den var i det hele fordelagtig for armenierne.

Jo længere Ungtyrkerne var ved roret, jo mere fremadstræbende blev deres bestræbelser for at blive uafhængige af Europa. De tiltroede sig selv politisk og administrativ dygtighed nok til at kunne konsolidere riget, derimod var de ikke blinde for, at deres økonomiske fremtid afhang af de kristne folkeslag, og af dem kom jo for det indre af landet stort set kun armenierne i betragtning. Altså gav de dem så megen luft og albuerum, som deres kortsynethed og nedarvede tilbøjelighed til undertrykkelse tillod.

Vel måtte armenierne døje megen uretfærdighed og tilsidesættelse, der var langt fra lighed for loven, men deres stilling var dog langt bedre, end den havde været før konstitutionen.

Og armenierne benyttede de livsmuligheder, der blev dem til del. Var tyrkerne af den mening, at de kunne undvære europæerne, så var armenierne til gengæld så meget ivrigere for at lære af dem. Der var fremgang i skolevæsenet, i forretningslivet og i folkets livsvilkår.

Da Misak udvidede sit værksted, fik han sine svende til at sætte deres spareskillinger i det, og nu havde han endnu større fremgang, da de jo alle havde lige stor interesse i dets trivsel. Det vakte da også interesse indenfor armeniernes rækker, og det varede ikke længe, før nogle unge mænd havde slået sig sammen og fået en lignende forretning startet.

Der kom mange nye impulser til byens håndværkere, og Misak var med i det arbejde. Han gav sine egne svende gode kår, og han holdt stadig et vindue åbent mod Europa og dets foreteelser, en og anden lærte noget, ved at se gennem det vindue.

Han var vokset fast til Urfa og til de mennesker, den by husede. Ganske vist kunne han tit fortvivle over deres smålighed og deres mangel på udsyn, men han elskede dem alligevel, og han undskyldte dem med, at i så snævert et farvand som de, de havde levet i, kunne der umuligt udvikles andet end små fisk. Havde de levet under større forhold, så var de nok også blevet større.

Endelig i 1913 blev Misak og hans mor enige om, at det nu var på tiden, at han blev gift, og de traf omfattende foranstaltninger med det formål for øje.

Det, de kom lettest fra, var at finde bruden, for hende havde de allerede, Misak havde været hemmeligt forlovet i et par år.

Ganske vist havde en hemmelig forlovelse intet som helst grundlag i egnens skik, en forlovelse var ifølge sin natur lige så offentlig en handling som et bryllup, men da Misaks mor nu en gang var fra Europa, så kunne de jo godt tænke sig og tillade sig et og andet, som andre folk ikke gjorde. Det var ”a la franca” ligesom så meget andet, der var på mode, og som man lidet efter lidt vænnede sig til. For lang tid siden havde de truffet deres valg. Lucia, Misaks tilkommende brud, var en ung pige fra børnehjemmet, der altid havde stået hans mor meget nær. Den dag, da hun opslog sin bolig i børnehjemmet, var Lucia blev sat til at holde orden på hendes værelse, men hun samtidig under hendes vejledning øvede sig i at undervise på børnehjemmets skole.

De to kvinder syntes godt om hinanden, og Lucia havde allerede længe været leder af skolen, hvad der dog ikke hindrede hende i med en pige til hjælp også at føre deres husholdning. De levede alle tre sammen som en familie i harmoni og glæde, og hvad var vel mere naturligt, end at de ønskede at fortsætte den eksistens.

Da Misak og hans mor så en dag havde talt om sagen og var blevet enige om, at bedre kunne deres liv egentlig ikke forme sig, hvor der til gengæld var udsigt til ubehagelige forstyrrelser, hvis de tog en fremmed kvinde ind i familien, så var det afgjort for dem. Og da Misaks mor spurgte Lucia om hendes mening, så svarede hun: ”Du ved, det er mit højeste ønske at blive hos dig altid.”

De fortsatte deres liv et par år, som intet var sket, indtil de altså i 1913 besluttede, at nu skulle brylluppet stå, og de berammede det til den 2. november, som netop var 10-års dagen efter at Misaks mor var kommet til Urfa.

Brylluppet skulle stå i klosterkirken udenfor byen, og Vartabed og Misaks mor havde allerede længe talt om, hvordan det kunne blive smukke og værdigt. Vartabed var nemlig noget af en kunstner, og han ville gerne vise byen, hvad den gregorianske kirke kunne præstere.

Den sidste uge var helliget forskellige festligheder, sådan som det bør være ved et stort orientalsk bryllup. Det ene hold gæster kom efter det andet, så der til sidst havde været hen mod 300. Der blev slagtet og stegt og kogt og bagt, og Misak æltede dejen til brødet, sådan som det hørte sig til. Alle mennesker i huset pyntede sig det bedste de kunne, løb rundt mellem hinanden for at hjælpe til, lo go sang og snakkede. Dørene gik ustandseligt, og der strømmede gaver ind. Mere levende kunne et orientalsk bryllupshus ikke være.

Ind imellem alt det gik forberedelserne til den egentlige fest, til selve bryllupsdagen.

Værst var det med brudevognen, den var slet ikke, som de havde ønsket. Urfas vogne var gode nok til langfarter, men de var nu ikke festlige. Der var ganske vist en smuk karet i byen, men den tilhørte en rig tyrk, så den var naturligvis ikke til at få fat i.

Man kan ikke skildre deres overraskelse, da den fine karet på bryllupsdagen pludselig kom ind ad porten, skinnende blank og trukket af smukke sorte heste, der var pyntet med røde slør.

Da de 12 vogne med den fine karet i spidsen lidt efter middag rullede ud mod klosterkirken, var hele byen på benene. Armenierne for at se på brylluppet, muslimerne for at modtage en kurderfyrste, der netop ankom den eftermiddag.

Det var slemt nok for dem, at der ikke var en eneste vogn at opdrive til modtagelsen, og mutessariffen blev meget fornærmet, da han ikke kunne låne kareten, men den var nu lovet ud. Ejeren var urokkelig.

Uden for klostrets mure var der sort af mennesker, og indenfor lyste kvindernes brogede dragter. Det var dem, der var indbudt, dem der havde været så lykkelige at få tilsendt det meget attråede lille kort med dannebrogssflaget i hjørnet. For de andre var porten lukket, ellers ville der ikke have været plads til gæsterne der inde.

Der var dog nogle, der havde forstået at komme ind på anden måde. I klostret var der en række værelser, der på visse betingelser blev lejet ud til menighedens medlemmer. Allerede for en uge siden var de fuldt belagte af folk, der for enhver pris ville se det bryllup.

Oppe i Vartabeds værelser var alt beredt til modtagelsen. Han havde smykket dem på det bedste og frydede sig over at være vært ved den lejlighed. Brudeparret fik plads lige over for hans embedssæde, og han selv og Misaks mor sørgede for, at alt gik som det skulle med æresbevisninger og beværtning og det hele.

Brudeparret tog efter orientalsk skik ikke nogen som helst del i selskabeligheden. De skulle sidde stille fordybede i betragtning af den hellige handling, de nu beredte sig til. Og da var det, at erindringen fik magt over Misak.

Han havde været i det værelse før, havde stået på den samme plet foran Vartabeds stol, hvor han nu sad. Men det var ikke den unge Adavast Vartabed, der sad i stolen, det var biskop Choren med sit lange snehvide skæg. Han selv havde været en lille dreng dengang og havde ængsteligt knuget Hovagims hånd, mens denne handlede med hans onkel og tante om ham. Det var den gang, da hans liv blev knyttet til Urfa.

Hovagim og alle den tids tildragelser stod så levende for ham, så han næsten glemte nutiden. Da rørte hans mor ved hans arm. ”Vi skal til kirken,” sagde hun og tog Lucia, der skælvede af bevægelse, med sig og førte hende ned ad trappen. Mekanisk fulgte han selv efter ved hr. Eckarts side.

Følget var allerede kommet til sæde i den hyggelige klosterkirke, og skønt den var propfuld, var der dog så stille, at man havde kunnet høre en nål falde til jorden.

Lige foran brudeparret gik missionærernes børn i hvide klæder med blomsterkranse i håret og brændende lys i hænderne. Da de kom til kirkedøren, faldt orglet ind, og til tonerne af ”Jert hus skal i bygge,” gik de op ad kirkegangen.

Den sang hørte selvfølgelig ikke med til den gregorianske kirkes ritual, men Vartabed havde oversat den fra dansk og havde ladet et pigekor synge den, før den egentlige vielse begyndte. Selv stod han i fuldt ornat oppe foran alteret og tog sammen med den fungerende præst del i vielsen. Det var også noget særligt, Vartabed tager kun i undtagelsestilfælde del i sådan en handling, og hans smukke sangstemme forhøjede vielsens skønhed.

Hele festen var kirken til stor ære, noget så stilfuldt og værdigt havde Urfa sjældent været vidne til, så den gjorde et dybt indtryk på alle de tilstedeværende.

De, der så mindst til det hele, var måske selve brudeparret.

Man siger i Urfa, at det, en brud beder om, når hun under vielsen står med sin hånd i sin brudgoms, det går uvægerlig i opfyldelse, og Lucia samlede hele sin kraft i bønner.

Hvad hun bad om, det fik ingen at vide, ikke engang hendes mand, men så optaget var hun i denne stund, da hun følte, at hele deres fremtidsliv lå i hendes hånd, at hun bagefter intet som helst kunne huske af det, der var foregået i kirken. Det var for hende, som om hun havde været helt alene derinde.

Og da hun ved Misaks arm gik ned fra alteret, var hun sikker på, at nu var grundstenen til deres hjem virkelig lagt.

Misak gjorde den dag op med sin fortid. Minderne om Hovagim havde været meget stærke, han genoplevede det alt sammen, lige fra den tid, da han som en lille dreng sad døende ved kirkens port og tiggede, indtil denne dag, da alt, hvad der var noget i byen, var samlet til hans bryllup.

Højt havde lykke hævet ham i de år, og han følte, at det var ganske uforskyldt. Hans hjerte var fuldt af tak imod forsynet og imod menneskene.

Og han havde dem alle med sig i denne stund, alle dem, der havde spillet en rolle i hans liv.

Hovagim var død, men Chanum og Kevork sad nede i kirken. I anledning af brylluppet havde han genoptaget forbindelsen med dem og fået sin mor til at give Chanum den hædersplads, der tilkom hende.

Børnehjemmet var rundt om ham, i grunde havde han aldrig rigtigt forladt det. Og lige bag ved han stod hans mor, hun, der havde været som et eventyr i hans liv og havde hævet det op over det sædvanlige niveau.

Hvor tydeligt mindedes han ikke den dag for 10 år siden, da han for første gang havde set hende. Ja, det var just hen på eftermiddagen, netop som nu. Han så hende endnu sidde smilende på det hvide æsel, og han genoplevede på ny sin skuffelse ved at se en anden blive fremstillet som hendes dreng. Men hvor var nu denne anden? Hvad havde han fået ud af hende? Nej, hun var hans, hans frem for nogens andens, han havde hævet skatten. Det var dog det, der var hans livs største vinding.

Og nu i dag havde hun givet ham en anden kvinde, han følte hendes hånd i sin, og der sprang en strøm derfra over til ham. Hende skulle han elske og beskytte, og ved hende skulle han blive far. Han havde fået en kvinde til eje. En dyb følelse af højtid bemægtigede sig ham voerfor dette mysterium, og hans hånd lukkede sig endnu fastere om hendes.

Så var festligheden til ende. Han førte sin brud ud af kirken og, efter en kort afsked i Vartabeds værelser, ud til brudevognen for i spidsen for hele toget at køre hjem til aftenens glæder. Snart havde børnehjemmets værelser og sale optaget alle de glade gæster.

Det var Urfas sidste, rigtige fest, det sidste af mine lyse minder derfra,

Den løfterige, ungtyrkiske æra kom til at ligne en af de skæbnesvangre forårsdage, der undertiden bryder ind over Orienten, de, der begynder dejligt, men ender med en forfærdelig ødelæggelse.

Strålende står solen op på en skyfri himmel og beskinner et vidunderligt landskab med frodigt grønne haver og vingårde, bugnende kornmarker og blomsterstrøede, duftende græsgange. Fredeligt græsser hjorderne, og menneskene går med smil deres gang, de føler forårets ånde.

Hen på formiddagen kommer der enkelte skyer, små, uskyldige, hvide lammeskyer, der drager hen over den dytblå hvælving. Der er flere ifølge. Ved middagstid er himlen overtrukket. Tungere og

tungere bliver skyerne, i det fjerne ruller allerede tordenen. Mennesker og dyr ser op et øjeblik, så går de videre, sådan et vejr er de vant til om foråret.

En forfærdelig truende sky trækker op, det bliver næsten mørkt. Nu åbnes himlens sluser. I vild flugt styrter alt levende afsted for at søge ly. Uafbrudt ruller tordenen, lyn og hagl slår ned for fode, isstykker så store som dueæg piskes af en rasende storm ned imod jorden, der snart er dækket af et tommetykt lag.

Igennem larmen hører den ængstede skabning en buldren og brølen, der overdøver tordenen. Dette r vinterbækkene, der brusende og skummende fylder deres lejer, oversvømmer bredderne, river broer og diger væk som halmstrå og forvandler hele marker til søer.

Pludselig, som det kom, er uvejret borte. I den verden, det efterlader, er der intet tilbage af den verden, som morgenen lovede.

Nøgne og bladløse rager træerne op som midt om vinteren, store grene ligger afbrækkede rundt om. Hvor der før var en vingård, ser man nu en frådende flod. Det grønne korn ligger som nedtrampet, fladt hen ad jorden, for aldrig at rejse sig mere. Græsgangene er berøvede deres blomsterdække, i stedet ligger de døde kroppe af de dyr, der ikke nåede at komme i ly.

For det år er sommeren tilintetgjort.

Sådan et uvejr var der, der under Ungtyrkernes regimente gik hen over det armenske folk og slog det til jorden. Abdul Hamids værste rædselsgerninger var for intet at regne mod det, hans modstandere og efterfølgere forøvede.

en gang den store død gik hen over Armenien, var jeg derovre. Sammen med det ulykkelige folk oplevede jeg det, der nær havde taget livet af mig, det, der blodigt og uudsletteligt blev indgraveret i min hukommelse, det, hvorom jeg havde mest at fortælle.

Karen Jeppe.

Misak. Et livsbillede fra Armenien